

13. ÉVFOLYAM 3. SZÁM (2023)

TARTALOM

Tanulmányok

- Szeitl Blanka – Fellner Zita:
Kis hiányból nagy hiba
Internetes kérdőíves adatgyűjtésekből származó becslések torzítása a magyar lakosság jellemzői alapján 1–19
- Horváth Veronika:
Transznacionális családi élet
A kiskorú gyermeket nevelő szülők családtól való elszakadással járó ausztriai munkavállalásának okai 20–50
- Szalma Ivett – Pélyi Lóránt – Udvari Orsolya:
Szakirodalmi áttekintés a háziállatok családon belüli szerepéről 51–75

Belépő: Tézisek

- Katona Eszter:
Természetesnyelv-feldolgozás a korrupciókutatásban
Új adatforrások, új módszerek, új tartalmi kérdések 76–95
- Kutrovácz Kitti
Intenzív szülőség
A szülők és kamaszok közösen töltött idejével és a technológiahasználat mediációjával kapcsolatos perspektívák 96–108

Kitekintő

- Hajdu Gábor – Huszár Ákos – Sik Endre:
Olvass sokat és sokfélét! 109–112

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely szabadon hozzáférhető (open access) online lektorált (double blind peer-reviewed) folyóirata.

Szerkesztőség: Csizmady Adrienne, Csurgó Bernadett, Dupcsik Csaba, Győri Ágnes, Hajdu Gábor (főszerkesztő), Herke Boglárka, Kovács Éva, Kovács Mariann, Kőszeghy Lea, Kristóf Luca, Megyesi Boldizsár, P. Tóth Tamás, Takács Judit

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Megjelenik: évente négy magyar nyelvű szám
Felelős kiadó: a TK főigazgatója
Olvasószerkesztés: P.Tóth Tamás
Arculat és tördelés: Kovács Mariann
ISSN: 2063-0468
Kapcsolat: socio.hu@tk.hun-ren.hu

SZEITL BLANKA¹ – FELLNER ZITA²

KIS HIÁNYBÓL NAGY HIBA³

Internetes kérdőíves adatgyűjtésekből származó becslések torzítása a magyar lakosság jellemzői alapján

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.3.1>

ABSZTRAKT

A társadalomtudományi kutatások során egyre elterjedtebbek az online kérdőíves adatgyűjtések (*survey-k*). Ez a folyamat leginkább a lakosság emelkedő internet-ellátottságának köszönhető, de fontos szerepet játszik az is, hogy egyre nehezebben és drágábban kivitelezhetőek a személyes és a telefonos adatgyűjtésen alapuló kutatások. Online kérdőíves adatgyűjtés esetén szinte megvalósíthatatlan a valószínűségi minta, emiatt az eredmények általánosíthatósága sérülhet, a becslések pedig torzítottak lehetnek. A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen mértékben és milyen szempontok szerint torzítanak az online adatgyűjtésekből származó becslések. Szimuláció segítségével modellezzük az online kérdőíves adatgyűjtés során felmerülő elméleti korlátokat. Valós surveyadatok segítségével pedig bemutatjuk, hogy milyen problémákra kell számítania a kutatónak online kérdőíves adatgyűjtések használatakor. A vizsgálat a magyar lakosság demográfiai és internetpenetrációs jellemzőin alapul, így eredményeink kizárólag a magyar lakosságra vonatkoztatott kutatásokra érvényesek. A szimuláció peremszámait a Központi Statisztikai Hivatal adminisztratív adatai alapján állítottuk össze, a valós surveyadatokat pedig a *European Social Survey* 9. magyarországi adatgyűjtési hullámából származnak. A tanulmány általános megállapítása az, hogy habár a magas internetes ellátottság látványosan kézenfekvő adatgyűjtési lehetőséget nyújt a társadalomkutatás számára, az eredmények pontossága és megbízhatósága szempontjából egyelőre nem alkalmas eszköz a teljes lakosság vizsgálatára. Szimulációs eredményeink alapján azt találtuk, hogy az online kérdőíves felmérések adatai az esetek 67%-ában téves becslésekhez vezethetnek akkor, amikor a kapott eredményeket a teljes magyar populációra vonatkoztatjuk. A valós adatokon végzett becslés online kérdőíves adatgyűjtés esetén az olyan gyakran vizsgált kérdések mentén is jelentősen alul- vagy felülbecsüljük a vélhetően valós populációs arányokat, mint a pártokhoz való kötődés, vallásosság, egészségi és családi állapot.

Kulcsszavak: empirikus társadalomkutatás, internetes kérdőíves adatgyűjtés, becslés

---

1 ELTE Társadalomtudományi Kar, Statisztika Tanszék, Survey Methods Room Budapest; HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont.

2 ELTE Társadalomtudományi Kar, Statisztika Tanszék, Survey Methods Room Budapest; Magyar Nemzeti Bank.

3 Készült az RRF-2.3.1-21-2022-00013 azonosítószámú „Társadalmi Innovációs Nemzeti Laboratórium” elnevezésű projektben, Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervének keretében, az Európai Unió Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszközének támogatásával.

FROM MINOR DATA GAPS TO MAJOR ERRORS

Simulation study to demonstrate potential bias of online surveys

ABSTRACT

Online data collection is one of the new directions for surveys. With online-only data collection, a probability sample is almost infeasible, which may compromise the generalisability of the results and bias the estimates. In this paper the authors present a case study of Hungary, where internet access is far from reaching full penetration (80 percent) but considered average by European standards. The study focuses on two main points: (1) the extent to which estimates from online surveys are biased in general, and (2) the socio-demographic and attitudinal aspects relevant to the magnitude of the bias. The main method of analysis is simulation, which is based on multiple data sources. Based on administrative data the demographic composition is modeled for both offline and online populations, while for the attitude dimensions face-to-face survey data of the European Social Survey is used. The study evaluates estimates from simulated online and face-to-face data collections involving several post-stratification processes. The overall conclusion of the study is that although online data collection seems to be a convenient data collection tool for social research, given the relatively high internet penetration, it is not yet a suitable method. The study found that even a minor data gap from the offline population leads to major error in the estimates: based on the characteristics of internet penetration in Hungary, in 67 percent of the cases erroneous estimates were obtained. For relevant research dimensions such as interest in politics, religiosity, health and marital status, the online data collection significantly under- or overestimates the likely real population proportions.

Keywords: empirical social research, online survey, bias

KIS HIÁNYBÓL NAGY HIBA

INTERNETES KÉRDŐÍVES ADATGYŰJTÉSEKBŐL SZÁRMAZÓ BECSLÉSEK TORZÍTÁSA A MAGYAR LAKOSSÁG JELLEMZŐI ALAPJÁN

BEVEZETÉS

Az önálló, mintavételen alapuló társadalomtudományi adatgyűjtések Magyarországon az 1970-es években kezdődtek, és ekkor kezdett el a Központi Statisztikai Hivatal is foglalkozni a társadalmi jelzőszámokkal, illetve a nemzetközi adatgyűjtési trendek hazai környezetbe történő átültetésével (Andorka et al. 1990). Az 1990-es években már kifejezetten nagy igény volt a társadalmat a tények, azaz az adatok nyelvén leírni. Ebben az időszakban javarészt személyes adatgyűjtési technikákat használtak, azaz az adatgyűjtő vállalkozás országos kérdezői hálózatot üzemeltetett, a kutatás során pedig a kérdezők személyesen keresték fel a potenciális válaszadókat. Habár a technikai apparátus a maihoz képest jóval fejletlenebb volt, az adatgyűjtések jellemzően rövid idő alatt megvalósíthatóak voltak az átlagos 1000–3000 fő közötti mintanagysággal. Ennek legfőbb oka a magas válaszadási arány volt: egészen a 2000-es évek közepéig a felkeresett személyek közel 70%-a adott választ a különböző vizsgálatok kérdőíveire. A válaszadási arány ezután folyamatosan és drasztikusan zuhant (Havasi 1997, Szeitl–Tóth 2020), 2020-ban pedig átlagosan a kijelölt személyek legfeljebb 40%-ára lehetett számítani a válaszadói bázisban. A személyes kutatások helyettesítésére már a 2000-es évek elején is gyakoriak voltak a telefonos kutatások, melyek egy ideig valóban magasabb válaszadási arányt biztosítottak, de a lefedettség és mérési hibák miatt nem tekinthetőek a személyes felmérések valódi alternatíváinak (Kmetty 2012).

A válaszadási arány csökkenése a világ legnagyobb részén megfigyelhető, és magyarázatára számos elmélet létezik: egyesek szerint a lakosság „túlkérdezésének” eredménye a magas visszautasítás (Meyer et al. 2015), mások természetes attitűdváltozást látnak a folyamat mögött, amely a bizalmatlanság és a bezárkózás eredménye lehet (Davern 2013). Ezzel párhuzamosan technológiai oldalról is változás történt, hiszen az internetpenetráció emelkedése új lehetőségeket nyújt az adatgyűjtési piacnak: míg 2006-ban a magyar lakosság alig 30%-a rendelkezett internettel, 2014-ben már 65%, 2021-ben pedig közel 90% (KSH 2021). Ez a survey típusú adatgyűjtések szempontjából azt jelenti, hogy online sokkal gyorsabban, olcsóbban és helyenként nagyobb hatékonysággal összegyűjthetőek a kitöltött kérdőívek, mint személyes megkeresés által.

Habár a válaszadási arányok csökkenése és az internetpenetráció növekedése két különböző folyamatnak tűnhet, egy dolog közös a két jelenségben: nem általánosan és nem ugyanolyan mértékben figyelhető meg a különböző társadalmi csoportokban. Annak a valószínűsége, hogy egy kiválasztott személy válaszol-e egy személyes felmérésre, a válaszadó neme és korcsoportja szempontjából is jelentős különbséget mutat, és további releváns mintázat figyelhető meg például a lakóhely szerinti bontásban is (Szeitl–Tóth 2021). Ugyanez a helyzet az internetpenetráció esetében megjelenő mintázattal is: bizonyos társadalmi csoportok esetében az internetes ellátottság szinte teljes körű, míg más csoportok esetében alig éri el az 50%-ot (KSH

2021). A válaszadási jellemzők a véletlen mintás, személyes felmérések esetében is módszertani problémát jelentenek, de míg ezek komoly matematikai-statisztikai háttérrel rendelkeznek, és ellenőrzött módszerekkel képesek korrigálni a terepmunka során generált eltéréseket, az online felmérések esetében a kiinduló populáció pontos definiálása is kérdéses (internettel rendelkezők/bizonyos gyakorisággal internetet használók), valamint nem áll rendelkezésre lista a populáció elemeiről, így a véletlen mintavétel sem valósítható meg az esetek többségében. Így az online felmérések szerkezete nem teljesíti az olyan alapvető követelményeket sem, melyek alapján a becslések megbízhatósága egyáltalán közelítően meghatározható lenne. A személyes és az online adatgyűjtési módok nem kizárólag módszertani, technikai szempontok szerint, hanem tartalmi vonatkozásban is jelentős különbségeket mutatnak: az online adatgyűjtések nélkülözik a személyes interjú-situáció minőségi elemeit, illetve a lehetséges mintalefedés és elvi elérés kritériumait, melyek a közvélemény teljeskörű megismerését alapvetően lehetővé tehetik (Angelusz–Tardos 2009). A gyorsabb, olcsóbb és egyszerűbb megvalósíthatóság miatt viszont egyre gyakrabban találkozhatunk társadalomtudományi vizsgálatok esetében is online adatgyűjtésekkel.

Tanulmányunk azt vizsgálja, hogy az egyre elterjedtebb internetes kérdőíves adatgyűjtés milyen mértékben eredményez torzított becsléseket, és ezáltal hogyan vezethet hibás következtetésekhez. Online adatgyűjtést kétféleképpen alkalmazhatunk: vagy válaszadási módként, azaz a mintába került személyeknek lehetőséget adunk az online válaszadásra, vagy úgy, hogy csak online módon van lehetőség válaszadásra (például online paneleken keresztül vagy online hirdetett kérdőív használatával). Az előbbi típusú adatfelvételek jellemzően megvalósíthatóak valószínűségi mintavételként, míg az utóbbiak általában nem valószínűségi mintavételnek számítanak (Baker et al. 2013). Tanulmányunkban az online kérdőíves adatgyűjtések alatt a teljes lakosságra nézve nem valószínűségi mintavételen alapuló módszert értjük.

A következőkben a magyar lakosság ismérvei alapján végezzük el az online minták kiértékelését elméleti és gyakorlati szinten. A tanulmány szerkezete a következő: a 2. részben ismertetjük a kapcsolódó matematikai-statisztikai alapokat; bemutatjuk, hogy az online adatgyűjtések hogyan jellemezhetőek a klasszikus minőségi kritériumok és értékelési keretrendszerek mentén. Ezután a 3. részben ismertetjük a hazai internetpenetráció trendjeit és aktuális jellemzőit a KSH és az Eurostat statisztikái alapján. Ezek az adatok nemcsak az internetes kérdőíves adatgyűjtések lehetőségeit mutatják be, hanem kiindulópontjai a 4. részben bemutatott szimulációs munkának is. A jelenlegi internetes ellátottság mellett kapott becslések potenciális torzításait szimulált adatok elemzésével modellezzük, és bemutatjuk, hogy a teljes népesség és az internethasználó népesség közötti kismértékű eltérés is elég ahhoz, hogy szignifikánsan különböző becsléseket kapjunk. Ezután valós adatokból származó becsléseket mutatunk be az 5. részben. A becsléseket a *European Social Survey* (ESS) 9. hullámának magyarországi adatai alapján számoljuk a teljes és az internethasználó népességre, amelyek különbségei alapján látható, hogy a vizsgált változók mindegyike esetében jelentősen eltérő eredményt kapunk az online adatgyűjtés esetében ahhoz képest, mintha a teljes népességből vennénk mintát.

KLASSZIKUS MINŐSÉGI KRITÉRIUMOK AZ ONLINE SURVEYKUTATÁSOK ESETÉBEN

A surveykutatások két alapvető minőségi kritériuma az érvényesség és a megbízhatóság. Az érvényesség a kutatási koncepció megfelelőségére vonatkozik: az adatfelvétel alapsokasága megegyezik azzal az alapsokasággal, amelyre a kutatási kérdés vonatkozik. Ezt úgy definiáljuk, hogy a kutatási kérdés alanyainak van-e esélye (azaz nullától különböző valószínűsége) bekerülni a mintába (Marshden et al. 2010). Amikor az adatfelvételi és a kutatási populáció nem azonos, és ennek ellenére az adatfelvétel alapján a kutatott sokaságra vonatkozó megállapításokat teszünk, akkor kutatómódszertani szempontból a kutatás nem érvényes. Ez a helyzet áll elő akkor, amikor a teljes népességre vonatkozó eredményként közöljük az online elérhető, internethasználó népesség megfigyeléséből származó statisztikai következtetéseket. Statisztikai szempontból ez azt eredményezi, hogy a becslés (becslőfüggvény) torzított lesz, vagyis a becslés várható értéke nem egyezik a becsülendő sokasági paraméterrel. A statisztikai becslésekben megjelenő torzítás nem „végzetes hiba”, a torzítás mértékének ismeretében ezt figyelembe lehet venni az eredmények interpretációjában. Az érvényesség akkor válik igazán problematikusá, ha erre a torzításra nem fektetünk hangsúlyt.

A torzítás mértékét egzakt módon leírhatjuk. Amennyiben online adatgyűjtéssel tervezzük a kutatásunkat, a megfigyelést értelemszerűen nem tudjuk végrehajtani a teljes népességből választott mintán, hiszen lesznek olyanok, akik internethozzáférés, megfelelő eszköz vagy a válaszadáshoz szükséges technikai tudás hiányában nem fognak tudni részt venni a felmérésben. Így az adatfelvétel végrehajtása után kapott minta nem lesz teljes.

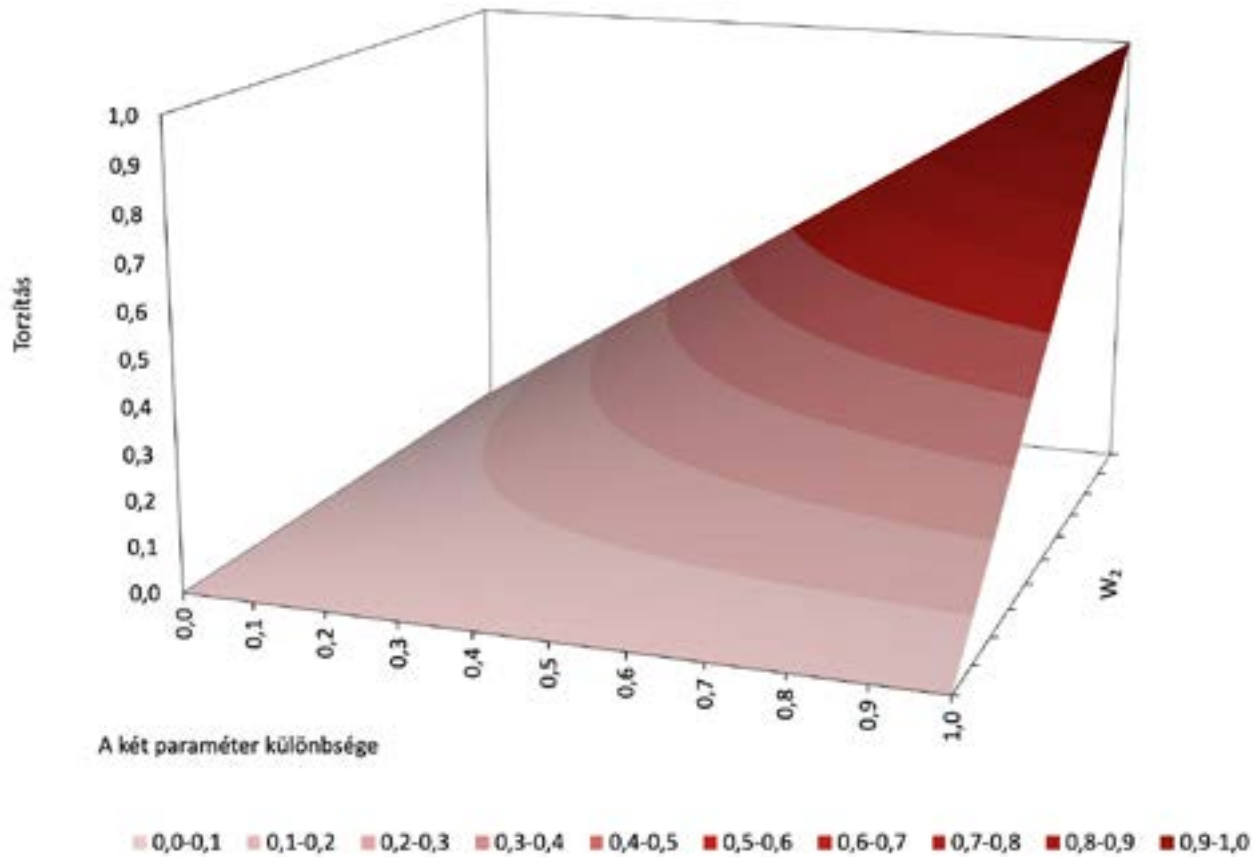
Ahhoz, hogy lássuk ennek következményeit, osszuk fel elméletben a sokaságot két rétegre: egy „online népességre”, azaz olyanokra, akik, ha kiválasztásra kerülnek, szerepelnének a végső mintában; és egy „offline népességre”, azaz olyanokra, akik kiválasztásuk ellenére a végső mintában nem lennének benne.

Jelölje N_1 az online, N_2 az offline népesség számát az alapsokaságban, $W_1 = N_1/N$ és $W_2 = N_2/N$ a két réteg súlyát, N pedig a teljes alapsokaságot, és $N = N_1 + N_2$. Jelölje továbbá n_1 és n_2 a két réteg elemszámát az n elemű mintában ($n = n_1 + n_2$). Jelölje továbbá $\bar{Y}$, $\bar{Y}_1$, $\bar{Y}_2$ rendre a vizsgált y ismerv átlagát (vagy arányát) az alapsokaságban, illetve a két rétegben. Az eredetileg kijelölt n mintaelem közül csak n_1 -re van megfigyelésünk. Amennyiben ezen n_1 elemű minta $\bar{y}_1$ átlagával becsüljük a teljes sokaság $\bar{Y}$ paraméterét, akkor ennek a becslőfüggvénynek a torzítása a két paraméter különbségének várható értéke:

$$E(\bar{y}_1 - \bar{Y}) = \bar{Y}_1 - \bar{Y} = \bar{Y}_1 - (W_1 \bar{Y}_1 + W_2 \bar{Y}_2) = W_2(\bar{Y}_1 - \bar{Y}_2)$$

A torzítás tehát két tényezőtől, az offline népesség arányától és a két réteg paraméterének különbségétől függ (1. ábra). Online adatgyűjtés esetén csak az előbbiről kapunk információt, a $w_2 = n_2/n$ ugyanis torzítatlan becslés W_2 -re. Ha az offline arány elenyésző, vagy a két réteg az alapsokaság egy véletlen felosztásának tekinthető (azaz nincs kapcsolat az internethasználat és a vizsgált ismerv értéke között, s így $\bar{Y}_1$ és $\bar{Y}_2$ lényegében megegyezik), akkor a torzítás elhanyagolható, az online hozzáférés helyenkénti hiánya nem befolyásolja számottevően az eredményeket. Ha viszont jelentős azok aránya, akiktől nem sikerült adatot kapnunk online, s ráadásul megalapozottan vélelmezhető, hogy $\bar{Y}_2$ számottevő mértékben eltér $\bar{Y}_1$ -től, akkor a $\bar{y}_1$ erősen torzított becslése lesz $\bar{Y}$ -nak, ami sok esetben kérdésessé teheti a mintából származó eredmények használhatóságát. Ezt az összefüggést szemlélteti az 1. ábra: a torzítás azokban az esetben a legnagyobb, amikor magas az offline népesség aránya és/vagy jelentős a különbség az online és az offline népesség válaszai között.

1. ábra. A torzítás az offline népesség arányának (W_2) és a két réteg paramétereinek különbségének függvényében

Forrás: Saját szerkesztés.

A becslés értékelésének másik szempontja a megbízhatóság. Ha nem tudjuk a sokaság minden elemét megfigyelni, akkor az adatfelvételtől származó becslés eltér attól, amit akkor kapnánk, ha teljes körű adatfelvételt végeznénk (Rudas 2006). Az így kapott eltérést nevezzük mintavételi hibának, statisztikai értelemben pedig a becslés standard hibájának (szórása a várható érték körül), amelynek felhasználásával adott megbízhatósági szintű konfidenciaintervallumot számíthatunk, így kiegészítve a pontbecslést intervallumbecsléssé.

A mintavételi hiba számszerűsítéséből adódnak az olyan, a becslés pontosságára vonatkozó állítások, mint hogy „a becslés hibahatára $\pm 2,6\%$ ”. Az egyébként minden további nélkül *matematikailag* kiszámítható hibahatár/mintavételi hiba/standard hiba csak abban az esetben számítható ki *statisztikai* értelemben is, ha a felmérésben részt vevők *véletlenszerűen* kiválasztott elemei a sokaságnak. Tehát, amíg a minta kifejezést a sokaság bármely tetszőleges részalmazára használhatjuk, a sokaságra való általánosítást csak a véletlen (valószínűségi) minta engedi meg. Csak a valószínűségszámítási alapokon nyugvó adatfelvétel biztosítja – a nagy számok törvényein keresztül – a belőle származó becsléseknek azt a tulajdonságát, hogy a becslés nagy valószínűséggel csak kis mértékben tér el a becsülni kívánt populációparamétertől.

Az érvényesség és a megbízhatóság dimenziói mellett gyakran vizsgáljuk a kérdőíves kutatások minőségét a *total survey error* (TSE) keretrendszer segítségével, ami összegzi az összes potenciális hibát, melyek egy surveykutatás során felmerülnek (Groves et al 2009). A TSE a hibákat két csoportra osztja, melyek a mintavételi és a mérési komponensek. A mintavételi hibák oldala a populációtól a válaszadói bázis kiválasztásáig történő

lépéseket foglalja magában, míg a mérési hibák oldala az egyes válaszadók válasza és az ebből származtatott becslés közötti folyamatot összegzi (Biemer–Lyberg 2003). Az érvényesség és a megbízhatóság a mintavételi oldalhoz sorolhatóak, viszont a mérési komponensek esetében is releváns különbségekre számíthatunk akkor, ha a személyes és az online kérdőíves kutatásokat vetjük össze. Egy survey esetében maga a mérés a válaszadást jelenti, és amennyiben a válaszadás helyzete eltér, a mérési hiba is eltérhet. Egy személyes kérdés esetében a kérdéseket kérdező teszi fel és ő jelöli a válaszokat, így az összehasonlításnál egyrészt számolni kell a kérdezői hatással (a kérdező befolyásolhatja a válaszadót szándékosan vagy akaratlanul is), illetve az eltérő válaszadói viselkedéssel (érzékeny kérdésekre könnyebb őszintén válaszolni önkéntes módon, amilyenek például online felmérések). Ezeket együttesen módhatásnak nevezzük (Dillman–Christian 2005). A kérdezési mód hatásának vizsgálata a nemzetközi szakirodalom régóta vizsgált kérdése. A módhatás rendkívül sokrétű, és vannak olyan kutatási kérdések, ahol kisebb a mérési hiba az online kitöltés során: a szavazási szándék egy példa lehet ezekre a kérdéskörökre, hiszen e kérdés esetében a kérdező hatása miatt a személyes felmérések sem feltétlenül adnak megbízható eredményt (Duffy et al. 2005). Magyarországon is zajlott speciális módszertani kutatás a *European Social Survey* keretében. Ennek eredményei alapján valószínűségi minta alkalmazása mellett is szignifikáns különbségek tapasztalhatóak az online és a személyes kitöltők válaszai között: az érzékeny társadalmi kérdésekben nyitottabb, elfogadóbb véleményeket tükröznek még a lakossági paraméterekhez korrigált adatok is (Messing–Ságvári–Szeitl 2022). A mérési hiba tendenciájára viszont nincsenek általánosítható eredmények, emiatt ez az egyik legnehezebben korrigálható torzítás.

A TSE keretrendszere alapján a mintavételi és a mérési komponensek nem tudják kiegyenlíteni egymást, azaz az online és a személyes kérdőíves adatgyűjtések összehasonlításakor ezeket külön-külön érdemes számba venni. A módhatás általános mintázatára egyelőre nincsenek validált hazai eredmények, így a szimulációs módszert ez alapján nem tudjuk specifikálni. Emiatt a következőkben az online kérdőíves adatgyűjtésekből származó becsléseket kizárólag a mintavételi hibák szempontjából értékeljük.

AZ INTERNETHASZNÁLÓ POPULÁCIÓ JELLEMZÉSE

A következőkben röviden bemutatjuk az internethasználó populáció vizsgálatának mintavételi problémáit, valamint hogy mennyiben tér el az online népesség a teljes népességtől Magyarországon. Az online populáció körülhatárolása nem egyértelmű: a Központi Statisztikai Hivatal által gyűjtött és közzétett egyéni információs és kommunikációs (IKT) eszközhasználatot tekintve a 2021. évre az 1. táblázatban látható internethasználati gyakoriságok érhetőek el.

1. táblázat: A hazai felnőtt népesség internethasználata 2021-ben

Mutató	Arány a teljes népességen belül
3 hónapon belüli közösségi háló használatának aránya (%)	77,2
Csaknem minden napos internethasználat aránya – 3 hónapon belül (%)	82,3
Legalább heti egyszeri internethasználat aránya – 3 hónapon belül (%)	87,4
Egyéni internethasználat aránya – 3 hónapon belül (%)	88,6
Egyéni internethasználat aránya – 12 hónapon belül (%)	89,1
Egyéni internethasználat aránya – összesen (%)	90,1

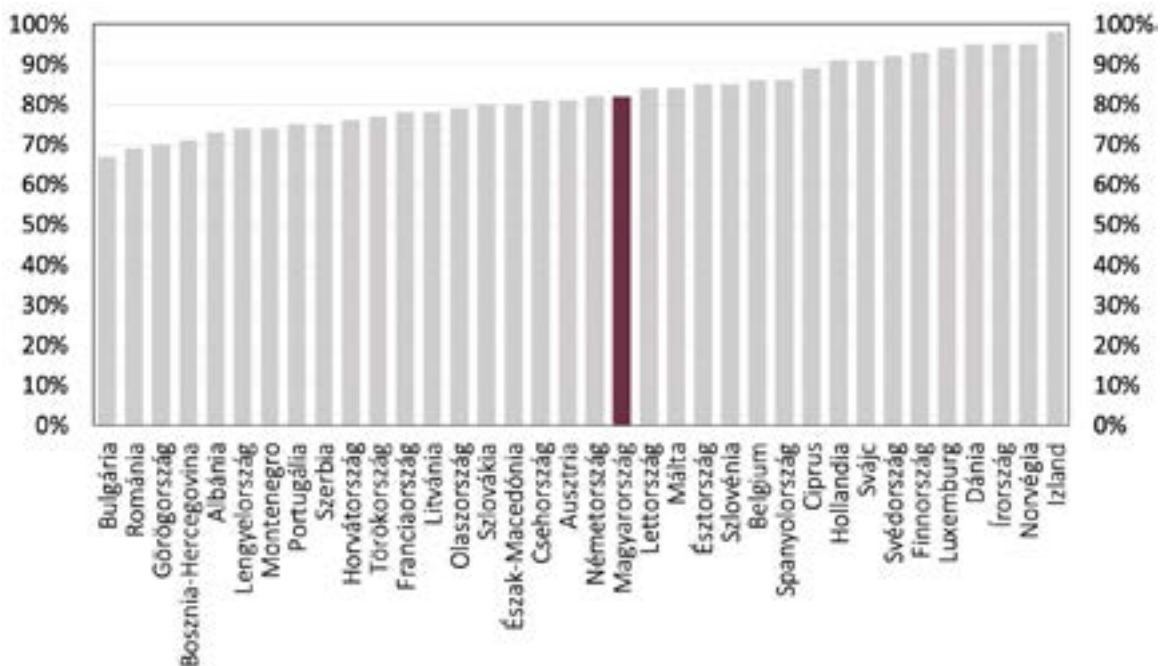
Forrás: KSH adatok alapján, saját szerkesztés.

Az adatok jól mutatják, hogy definíciótól függően széles skálán, 77–90% között szóródik az internetezőként aposztrófálható népesség. Az, hogy ezek közül melyik sokaságot tekinthetjük internethasználónak, az adatfelvétel céljától függ. Egy mintavételi keret megtervezésekor először is kiindulhatunk abból, hogy mely sokaság fedi azokat, akiknek *elméleti* esélyük van a mintába kerülésre. Ehhez választhatjuk a legbővebb – ilyen értelemben a leginkább optimista – definíciót, miszerint aki használt valaha internetet, annak volt valamikora (nullától különböző) mintába kerülési valószínűsége. Ebben az értelemben a hazai teljes népesség 90%-a adja a mintavételi keretet.

Ugyanakkor, ha arra gondolunk, hogy a népesség melyik szegmense az, akinek *gyakorlatilag* is van potenciális bekerülési valószínűsége egy általunk tervezett online adatfelvétel mintavételi keretébe, már kevésbé életszerűnek találhatjuk, hogy elérjük a kérdőívünkkel azokat, akik használtak már valaha internetet, de az elmúlt három hónapban nem voltak aktív használók. Egy jól kialakított dizájn mellett minél gyakrabban használ az egyén internetet, átlagosan annál nagyobb eséllyel jut el hozzá a kérdőív. Így egy online adatfelvétel esetében – amely tipikusan relatíve rövid idő, néhány nap vagy hét alatt folyik – plauzibilis feltevés, hogy a KSH által mért kategóriák közül az elmúlt három hónapban csaknem mindennap internethasználó népesség lehet az a sokaság, amelyet mintavételi keretnek tekinthetünk. Így a teljes népesség 82%-a tekinthető elérhetőnek. Amennyiben a közösségi médián keresztül valósítanánk meg adatfelvételt, a népesség 77%-a válna elérhetővé.

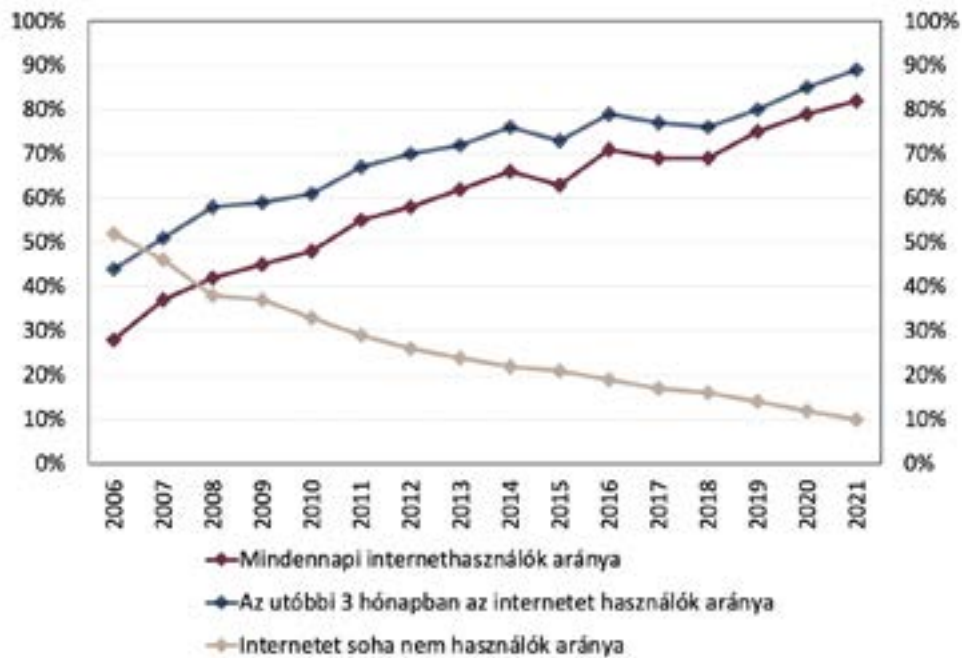
Európai összehasonlításban az látható, hogy az északi országok (Izland, Norvégia, Dánia, Írország) közelítették meg leginkább a teljes internetpenetrációt (2. ábra). A régiós országok mindegyikében kissé alacsonyabb a mindennapos internethasználók aránya, mint Magyarországon. Így középtávon nem valószínűsíthető, hogy a „teljes népesség” és az „internetező népesség” ekvivalens halmazokká váljanak.

2. ábra. A mindennapos internethasználók aránya, 2021

Forrás: Eurostat adatok alapján, saját szerkesztés.

3. ábra. A hazai népesség megoszlása az internethasználat gyakorisága szerint

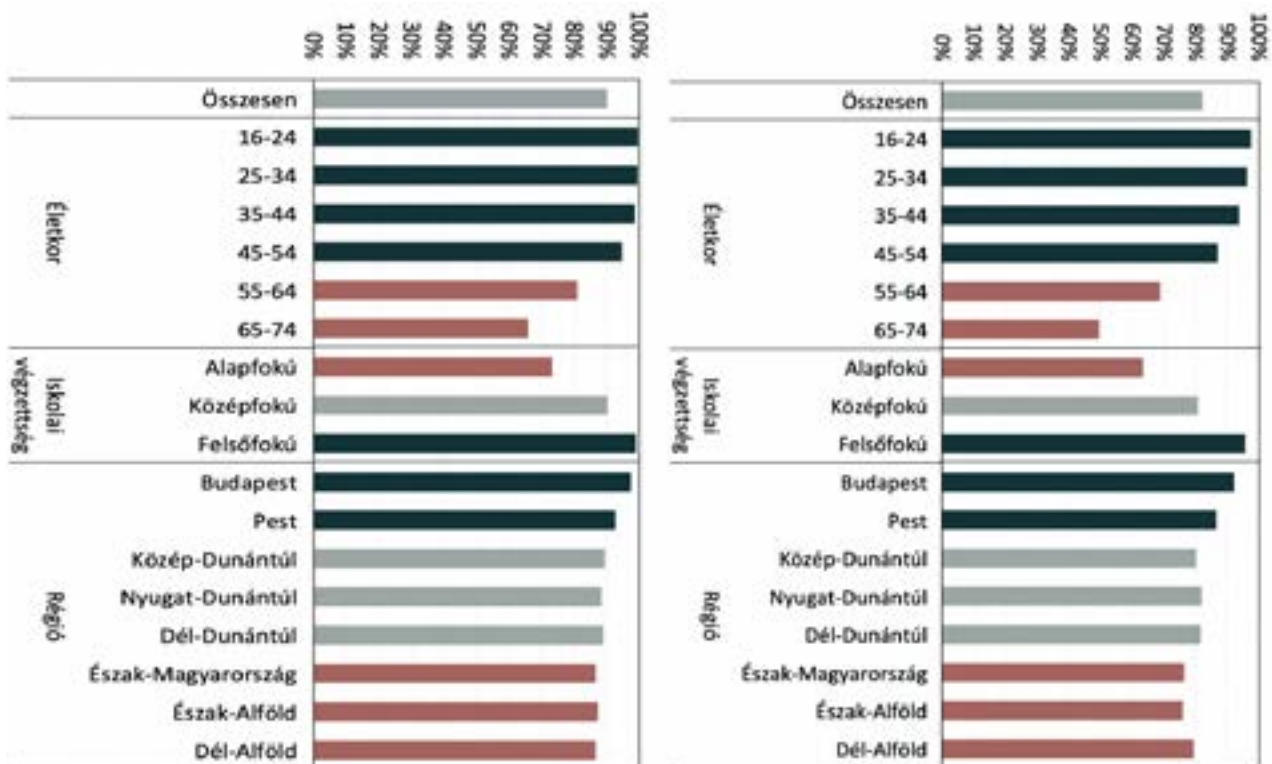

Forrás: KSH adatai alapján, saját szerkesztés.

Az internetező népesség az elmúlt két évtizedben gyökeresen megváltozott. A minden nap internetet használók aránya a 2000-es évek közepén még 30% alatt volt, ez 2014-ig relatíve gyorsan emelkedett, összefüggésben a digitalizáció fejlődésével és a fejlettebb technológiák elérhetőségének javulásával (pl. okostelefonok). A sűrűn internetezők aránya a teljes népességen belül még az utóbbi három évben is több mint 10 százalékponttal nőtt (3. ábra). Mivel az internetpenetráció emelkedésével egyre szélesebb rétegek vonódnak be és lehetnek online adatfelvételek célcsoportjai, amíg a mindennapos internethasználat aránya nem állandósul egy adott szinten, addig a különböző időszakokban készített online felmérések az alapsokaság folyamatos változása miatt egyértelműen nem hasonlíthatók össze egymással.

A 4. ábrán és a 2. táblázatban azt szemléltettük, hogy a 2021. évi hazai népesség esetében az internettel rendelkezők és a rendszeres internethasználók mennyiben térnek el a teljes népességtől a főbb demográfiai ismérvek szerint. Az internethasználat relatív gyakorisága a KSH adatai alapján meghaladja az országos átlagot az 55 év alattiak esetében (ezen belül is az alacsonyabb életkori kategóriákban magasabb), a felsőfokú iskolai végzettségűek körében, valamint a fővárosi és Pest megyei lakosok esetében. Az idősebbek, az alacsony végzettségűek és az ország keleti régióiban élők között alacsonyabb az internethasználat aránya (4. ábra). Az online elérhető populációkban leginkább az 55 év felettek és az alacsony végzettségűek alulreprezentáltak, ezek a csoportok 2–6 százalékponttal kisebb arányban képviseltetik magukat, mint a teljes népességben. Ezzel szemben a fiatalok, a felsőfokú végzettségűek és a közép-magyarországi régióban élők felülreprezentáltak (2. táblázat).

4. ábra. Az internettel rendelkezők (bal) és a csaknem minden nap internetet használók (jobb) aránya Magyarországon 2021-ben

Megjegyzés: Feketével azokat a csoportokat jelöltük, amelyekben az internethasználat nagyobb, mint a teljes népességben; bordóval azokat, ahol kisebb; szürkével a teljes népességben megfigyelt aránnyal közel azonos arányban internethasználókat. Forrás: KSH adatai alapján, saját szerkesztés.

Ezek az adatok alátámasztják, hogy az internethasználó népesség és a teljes népesség érdemben eltér egymástól.⁴ Tehát egy online elérhetőség alapján vett valószínűségi véletlen minta esetében sem biztosított, hogy a felmérésben részt vevők a teljes népességet képviseljék. A bemutatott differenciák az alapvető demográfiai ismérvek szerint állnak fenn, így felmerül a kérdés, hogy a teljes népességbeli eloszlást súlyként használva feloldható-e a két sokaság eltérése. Ez az érvelés természetesen csak akkor állja meg a helyét, ha az internetező és a nem internetező népesség véleménye az egyes demográfiai csoportokban nem tér el egymástól. A következő részben azt mutatjuk be, hogyan viszonyulhatunk ehhez a feltevéshez.

4 Az internethasználat számos tevékenységet lefedhet a közösségimédia-használattól az online ügyintézésig, amelyek az online aktivitás és a digitális fejlettség eltérő fokát jelentik. A KSH magáncélú internethasználatot mérő, 2019-re vonatkozó adatai alapján a leggyakoribb felhasználás az emailek írása és fogadása (90%), a legkevésbé gyakori az internetes banki szolgáltatások igénybevétele (58%) (KSH 2021). Az efféle differenciálás az internethasználók között még nagyobb eltéréseket implikálhat a teljes népesség és az online kérdőívről elérhető népesség között. Az egyes internethasználati módok szociodemográfiai ismérvek szerinti bontása azonban nyilvánosan nem elérhető.

2. táblázat. A teljes népesség, az internettel rendelkezők és a mindennapos internethasználók életkor, iskolai végzettség és régió szerint 2021-ben

Ismérv	Demográfiai csoport	Arány a teljes népességen belül	Arány az internettel rendelkezőkön belül	Arány a mindennapos internethasználókon belül
Életkor	16–24	13%	15%	16%
	25–34	16%	18%	19%
	35–44	19%	21%	22%
	45–54	20%	21%	21%
	55–64	16%	14%	13%
	65–74	16%	11%	9%
Iskolai végzettség	Alapfokú	19%	16%	15%
	Középfokú	56%	56%	55%
	Felsőfokú	25%	27%	29%
Régió	Budapest	17%	19%	19%
	Pest	14%	14%	14%
	Közép-Dunántúl	11%	11%	11%
	Nyugat-Dunántúl	10%	10%	10%
	Dél-Dunántúl	9%	9%	9%
	Észak-Magyarország	11%	11%	10%
	Észak-Alföld	15%	14%	14%
	Dél-Alföld	13%	12%	12%

Forrás: KSH adatok alapján, saját számítás.

SZIMULÁCIÓS EREDMÉNYEK

A következőkben azt mutatjuk be, hogy elméletben⁵ az esetek mekkora arányában és milyen körülmények között vezethet egy online mintából vett becslés a valódi populációs paraméterhez viszonyítva téves eredményhez a magyar lakosság összetétele szerint.

Az 1. ábrán bemutattuk a torzítás alakulását két réteg esetén. Több (H) rétegre általánosítva egy adott h réteg esetében adódó torzítás a következő formát ölti:

$$E(\mathcal{G}_h - \mathcal{P}) = \mathcal{F}_h - \mathcal{P} = \mathcal{F}_h - \sum_{k=1}^H w_k \mathcal{F}_k$$

Látható, hogy kettőnél több réteg alkalmazása esetén a torzítás mértéke az összes réteg arányától és a rétegenkénti paraméterek különbségétől is függ, ami három réteg esetében hat paraméter együttese. Ezek hatásainak elméleti bemutatását jelen tanulmányban mellőzzük annak összetettsége okán; helyette egy szimulációval illusztráljuk a torzítás alakulását.

Az internetes kérdőíves adatgyűjtésekből származó becslések pontosságának megismeréséhez online adatfelvételek eredményeit szimuláljuk. A szimuláció célja, hogy illusztrációként szolgáljon az online véletlen minták használatából adódó hiba mértékének bemutatásához. A szimuláció során a hazai felnőtt népességet iskolai végzettség szerint három rétegre bontjuk. Azért az iskolai végzettség alapján végezzük a bontást, mert

⁵ A szimulációban impliciten két, az alapsokaságtól eltekintve minden szempontból ugyanúgy kivitelezett surveyfelmérés eltérését modellezzük. Így az nem számszerűsíti az adatfelvétel módjából, a válaszadási hajlandóságból és az egyéb nem-mintavételi hibákból származó eltéréseket, valamint azt, hogy az online népességből jellemzően nem véletlen mintavétellel kerülnek kiválasztásra a válaszadók. Tulajdonképpen tehát azt példázzuk, hogy egy survey módszertani szempontból megfelelően kivitelezett, ideális kutatási szituációban mennyiben reális, hogy az online népességből származó mintára alapuló következtetések általánosíthatóak a teljes népességre.

ez egy olyan demográfiai változó, amely egyrészt összefüggésben áll az internetezéssel, másrészt a mintavétel és az utólagos rétegzés során is gyakran használt változó. A Központi Statisztikai Hivatal adminisztratív adatait használva a három réteget az (1) alapfokú, (2) középfokú, (3) felsőfokú végzettséggel rendelkezők csoportjai alapján definiáljuk,⁶ és a csoportok populáción belüli arányait is az adminisztratív adatok alapján állapítjuk meg.

Megjegyezzük, hogy az iskolai végzettség három rétege szerint végzett szimuláció szemléltetési célokat szolgál. A gyakorlatban tipikusan ennél több dimenzió szerinti rétegzés vagy utólagos súlyozás használt. Eredményeinket annyiban nem befolyásolja a használt rétegek vagy a rétegzéshez használt változók száma, hogy egy klasszikus négydimenziós (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus) rétegzés esetében is felmerül az online és a teljes népesség közötti szisztematikus eltérés.⁷

Vegyük tehát a három réteg ($h = 1$ – alapfokú; $h = 2$ – középfokú; $h = 3$ – felsőfokú végzettségűek) súlyát (a KSH 2021. évi adatai alapján) a teljes népességben (W_h):

$$\begin{aligned} W_1 &= 0,195 \\ W_2 &= 0,559 \\ W_3 &= 0,246 \\ \sum_{h=1}^3 W_h &= 1 \end{aligned}$$

és a három rétegen belül vesszük az internetező ($W_{h \text{ online}}$) és a nem internetező ($W_{h \text{ offline}}$) népesség súlyát (a KSH 2021. évi adatai alapján):

$$\begin{aligned} W_{1 \text{ online}} &= 0.634 & W_{1 \text{ offline}} &= 0.366 \\ W_{2 \text{ online}} &= 0.808 & W_{2 \text{ offline}} &= 0.192 \\ W_{3 \text{ online}} &= 0.957 & W_{3 \text{ offline}} &= 0.043 \end{aligned}$$

A sokaság így definiált hat rétegehez potenciális értékeket generáltunk a becslendő paraméterből. Ez a paraméter az egyszerűség kedvéért egy populációs arány (például a következő választáson szavazást tervezők aránya, a napi szinten templomba járók aránya vagy a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók aránya). A szimuláció során a rétegekben egymástól függetlenül szimuláljuk a vizsgált paraméter összes lehetséges kombinációját úgy, hogy az arány rétegenkénti értéke 0 és 1 közötti értékeket vesz fel 0,1-es osztásközzel. Az internetezőkből vett rétegzett minta esetében jelölje ezt az arányt i (az egyes rétegekben i_h), a nem internetezők esetében pedig t (az egyes rétegekben t_h). Az így létrejövő adatbázis egy részletét szemantikusan a 3. táblázat tartalmazza.⁸

6 A rétegeket a következő csoportosítással hoztuk létre: az alapfokú végzettséghez soroltuk az általános iskolai vagy ennél alacsonyabb végzettséget, illetve az érettségi nélküli középfokú vagy szakmai végzettségeket; a középfokú végzettséghez soroltuk az érettségi bizonyítványt is tartalmazó végzettségeket, illetve az olyan érettségire épülő felsőfokú szakképzettségeket, melyek nem számítanak főiskolai/egyetemi végzettségnek; a felsőfokú végzettséghez a legalább főiskolai/egyetemi végzettségeket soroltuk.

7 A szimuláció kettő réteg használatával is a későbbiekben bemutatotthoz hasonló eredményt ad, háromnál több réteg esetében azonban számítási kapacitásbeli problémák merülnek fel. Mindazonáltal az online véletlen minta torzított jellege a teljes népességre való általánosításkor elméleti szempontból egyértelmű, ha az internethasználó népesség nem véletlen mintája a teljes népességnek. A probléma mértékének illusztrálására – ami a szimuláció célja – pedig három réteg is elégséges.

8 Összesen 6¹¹, azaz 1.771.561 szimulált eset jött létre.

3. táblázat. A szimulált arányokat tartalmazó adatbázis sematikus ábrája

i_1	i_2	i_3	t_1	t_2	t_3
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
...					
0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2
...					
0,5	0,6	0,7	0,5	0,6	0,7
...					
0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9
0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9

Megjegyzés: Minden sor különböző szimulált eseteket jelent. Forrás: Saját szerkesztés.

Ezt a paramétert szeretnénk becsülni a teljes népességből és az internetezőkből vett rétegzett, a rétegekben belül egyszerű véletlen mintával. Jelölje a kérdéses arányt a teljes népességben p (az egyes rétegekben p_h , mely mindhárom réteg esetében az online és az offline népességhez szimulált értékek súlyozott átlaga. Tegyük fel, hogy p valódi értéke a populációban létezik és mérhető.

Mindegyik szimulált kombináció⁹ esetében elvégezzük a vizsgált arány torzítatlan becslését a rétegen belül szimulált arányok súlyozott átlagával:

$$\hat{p} = \sum_{h=1}^3 W_h \cdot p_h$$

Így tehát a kérdéses paraméter becsült értéke, ha a rétegek becsült értékei a teljes sokaságon alapulnak, és ugyanez akkor, ha az online népességén – mindkét esetben a teljes népességbeli arányok szerint súlyozva. Már ebből is látható, hogy amennyiben a p_h és i_h paraméterek nem egyeznek meg rétegenként, akkor az online népességből vett minta még akkor is torzított becslést eredményez, ha maga a kutatás szerkezete minden más szempontból meg is felel egy, a teljes népességre vonatkozó kutatásnak, így például van lista a populáció elemeiről, és megvalósítható a véletlen mintavétel.

Felmerülhet azonban, hogy ez a torzítás – mértéket tekintve – releváns eltérést jelent-e az eredményekben. A szimuláció keretében statisztikai szempontból minősítjük ezt a relevanciát. Aránybecslés esetén a becslés 95%-os konfidenciaintervalluma a következő:

$$Int(\hat{p})_{0,95} = \hat{p} \pm 1,96 \cdot SH_{\hat{p}}$$

ahol a standard hiba (SH)

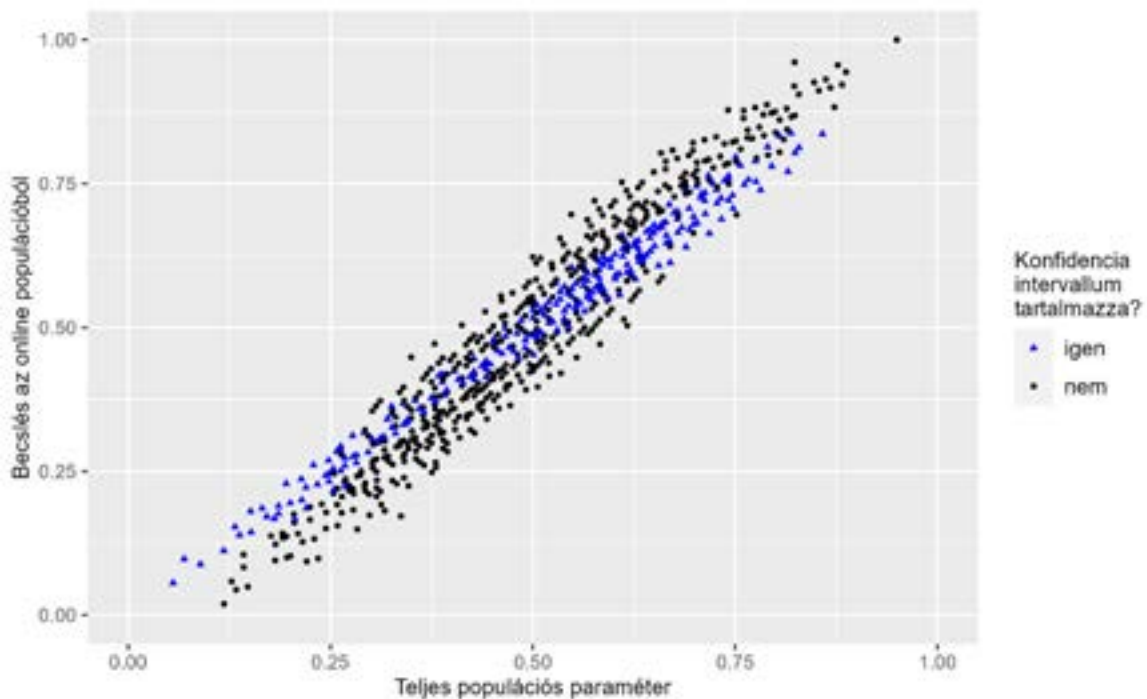
$$SH_{\hat{p}} = \sqrt{\sum_h W_h^2 \frac{p_h \cdot (1 - p_h)}{n_h}}$$

⁹ A rétegeképző ismérv (végzettség) és a becsült paraméter közti összefüggésben a szimuláció során minden lehetséges esetet megengedtünk; azaz szerepel az az eset is, amelyben minden rétegen belül azonosak a paraméterek. Ezzel az volt a célunk, hogy az összes lehetséges scenáriót bemutassuk, amelyek között az aktuális társadalomkutatási kérdés szempontjából vannak szerencsésebb és kevésbé szerencsés esetek (az online populációból származó becslés általánosíthatósága szempontjából).

Ezt az intervallumbecslést minden paramétervariáció mellett kiszámítottuk annak érdekében, hogy láthatóvá váljon, hogy az internetezőkön alapuló becslés hibahatáron belülre esik-e.

Az 5. ábrán az látható, hogy az összes lehetséges kombináció alapján számolt becslések közül melyek lesznek azok, amik „elég pontosak”, azaz beleesnek a valós arány 95%-os megbízhatósági szintű konfidencia-intervallumába. Az összes eset kisebb része, 33%-a felel meg ennek a kritériumnak: a becslések döntő többsége szignifikánsan alul- vagy felülbecsüli a vizsgált paramétert.

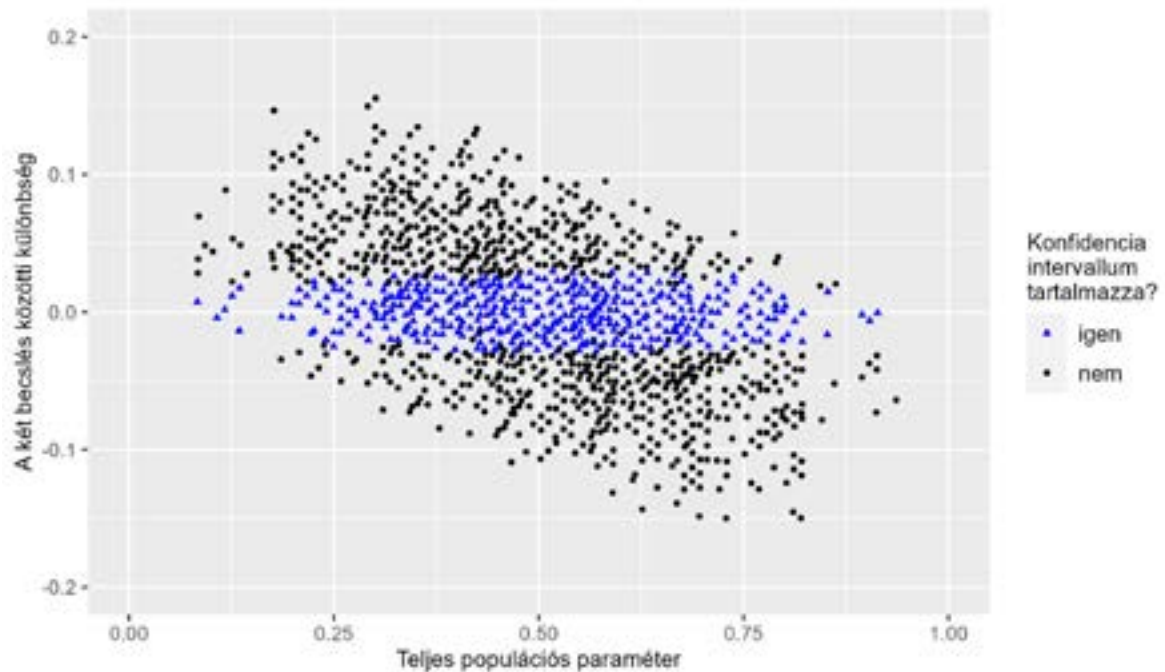
5.ábra. Az internetezők alapján a teljes populációra becsült és a tényleges populációs arány

Megjegyzés: A konfidencia-intervallum a populációs paraméter köré szerkesztett 95%-os megbízhatósági szintű konfidencia intervallumot jelenti. Az ábrán az összes szimulációnak egy 0,0006%-os (nagyjából 1000 elemű) véletlen mintáját jelenítettük meg. Forrás: saját számítás.

Az internetező népesség alapján a teljes népességre adott becslés távolsága a tényleges populációs paramétertől abszolút értékben átlagosan 4,7 százalékpont, a medián eltérés 4,1 százalékpont, és az átlagszámításból adódóan az internetezőkől számított becslés alacsony populációs paraméter mellett alulbecsli azt, a paraméter nagyobb értékeinél pedig felülbecsli (6. ábra).

6. ábra. Az internetezők alapján a teljes populációra becsült és a tényleges populációs arány különbsége

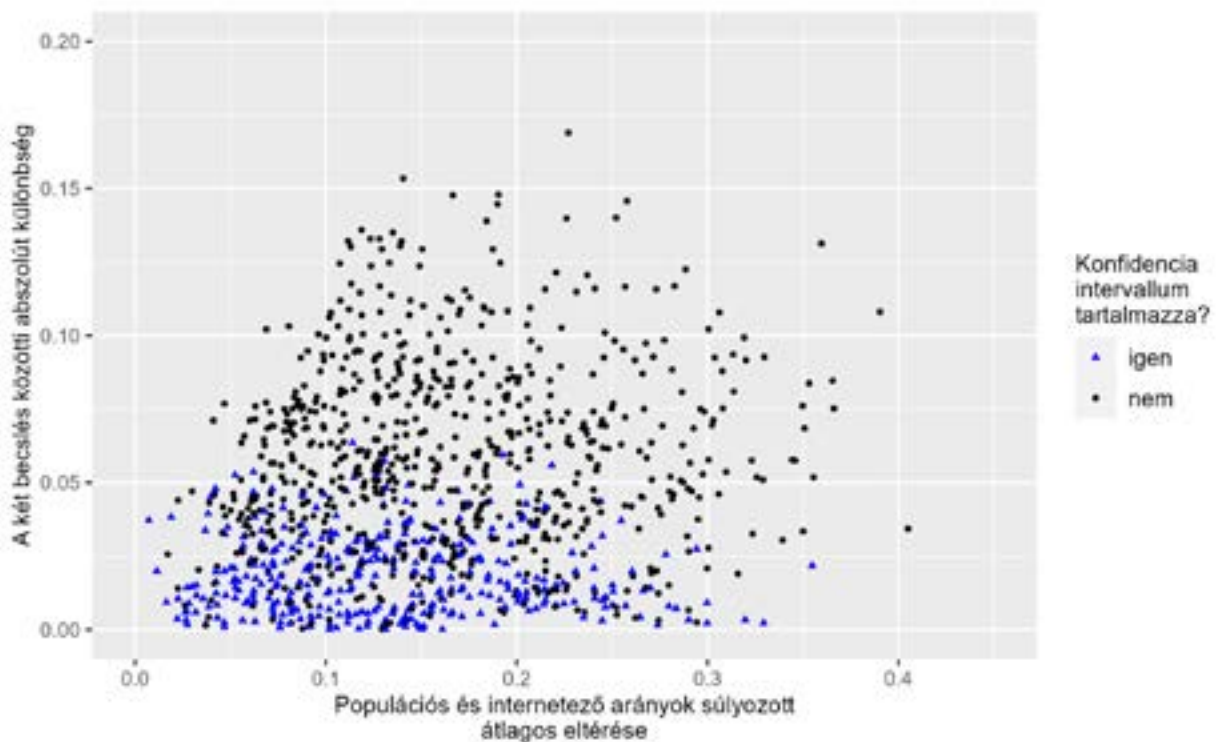
Megjegyzés: A konfidencia intervallum a populációs paraméter köré szerkesztett 95%-os megbízhatósági szintű konfidencia intervallumot jelenti. Az ábrán az összes szimulációnak egy 0,0006%-os (nagyjából 1000 elemű) véletlen mintáját jelenítettük meg. Forrás: saját számítás.

Azt, hogy mennyiben tér el az internetezők véleménye a populációs véleményektől az egyes rétegekben, egy összesített mutatóval mérjük, mely a teljes népesség és az internethasználó népesség között megfigyelhető rétegenkénti eltérések (réteg relatív gyakoriságával) súlyozott átlaga:

$$\sum_{h=1}^3 N_h \cdot |p_h - i_h|$$

Az eltérés hatása jól látható a 7. ábrán: minél nagyobb az internetező és a teljes népesség véleménykülönbsége, annál nagyobb a különbség a két becslés között. Fontos, hogy az eltérés már viszonylag kis eltérés esetén is jelentős: az ábra alapján jól látható, hogy már 5 százalékpontos összesített eltérés esetén is (vízszintes tengely) kiugróan nagy eltérést tapasztalhatunk egy online mintából származó becslés esetében a populációs paraméterhez viszonyítva.

7. ábra. Az online minta alapján becsült és a populációs arány különbsége a rétegenkénti online mintán belüli, populációs aránytól vett különbsége alapján

Megjegyzés: A konfidencia intervallum a populációs paraméter köré szerkesztett 95%-os megbízhatósági szintű konfidencia intervallumot jelenti. Az ábrán az összes szimulációnak egy 0,0006%-os (nagyjából 1000 elemű) véletlen mintáját jelenítettük meg. Forrás: saját számítás.

BECSLÉS VALÓS SURVEYADATOKON

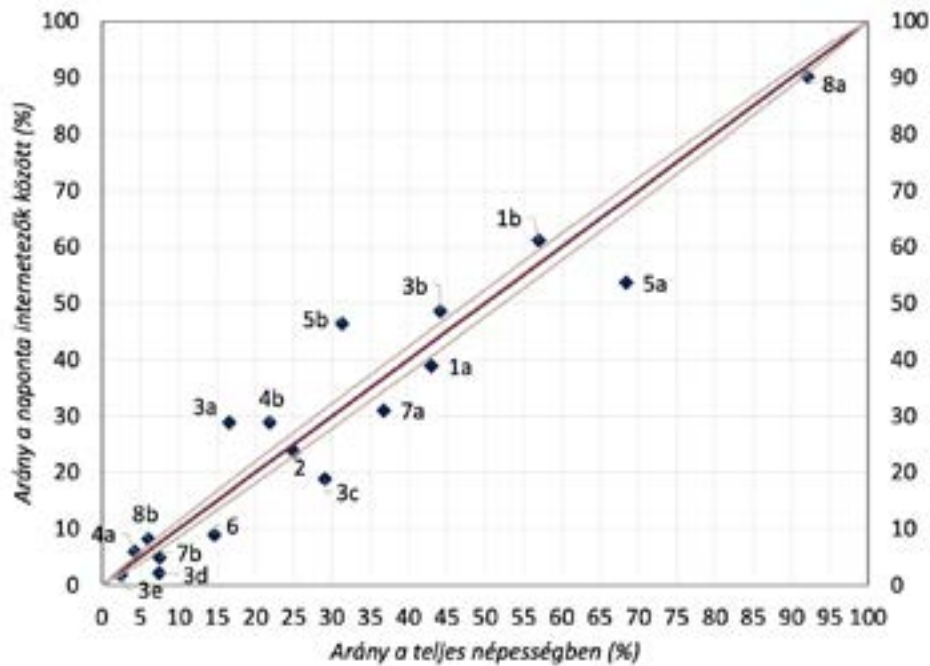
Az előző eredmény szerint az összes arány kombinációinak harmadában kaptunk olyan becslést, ami a valódi paraméter 95%-os konfidencia intervallumába esik, azaz „jó” becslés; illetve azt láttuk, hogy viszonylag kicsi, 5 százalékpont körüli átlagos eltérés is elég az internetező és a teljes populáció viszonylatában ahhoz, hogy az internetezők alapján készített becslés lényegesen eltérjen a teljes populációra jellemző paramétertől. Jogos kérdés viszont, hogy mennyire tekinthető az ilyen mértékű különbség reálisnak, azaz, hogy egy adott vélemény-/attitűdkérdés esetében valóban számolnunk kell-e azzal, hogy a teljes lakosság és az internethasználó lakosság megegyező demográfiai csoportjai a vizsgált kérdés esetében különbözőképpen vélekednek. Erre a kérdésre azért nehéz választ találni, mert a valódi populációs arányokat nem ismerjük (hiszen éppen ezért végzünk adatfelvételeket). Az internetező és a nem internetező lakosság vélemény-/attitűdkülönbségeit adminisztratív adatok hiányában surveyadatokon keresztül vizsgálhatjuk. A továbbiakban az ESS¹⁰ 9. hullámának magyarországi adatait használjuk arra, hogy bizonyos arányok becslését elvégezzük a teljes minta esetében¹¹ és az internetező minta esetében. Mindegyik arány esetében két becslést végzünk: (1) a teljes népességre vonatkoztatva (azaz függetlenül az internetezési arányoktól a teljes mintán); (2) az

¹⁰ Az ESS-ről részletesebben itt található több információ: <https://www.europeansocialsurvey.org/>.

¹¹ Az ESS esetében klasszikus címlistas (csökkenőmintás) kutatásról van szó, ahol a kérdezők személyesen látogatnak el előre megadott címekre, azaz a rekrutálás offline módon történik. A 9. hullám részletes mintavételi leírása itt érhető el: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round9/methods/ESS9_sampling_guidelines.pdf

internetező almintán belül (az internetező almintá azokat jelenti, akik legalább napi szinten használják az internetet). A becslés a három réteg súlyozott átlagát jelenti úgy, hogy eredményekben a becslés a három réteg teljes populációs mérete alapján kerül súlyozásra.

8. ábra. A European Social Survey egyes változóinak becslése a teljes népességre és az internetező népességre vonatkozóan

Megjegyzés: A pontok az egyes változók becsléseit jelölik (iskolai végzettség szerinti rétegzésből a teljes népességre vonatkozó arányokkal súlyozva). Pirossal a 45 fokos egyenes, azaz amikor a teljes népességben és a naponta internetezők között mért arány egybeesik. Sárgával az aránybecslés 95%-os konfidenciaintervalluma. 1a: Közel érzi magát valamelyik párthoz – igen; 1b: Közel érzi magát valamelyik párthoz – nem; 2: Érdeklődik a politika; 3a: Nagyon jó egészségi állapotú; 3b: Jó egészségi állapotú; 3c: Közepes egészségi állapotú; 3d: Rossz egészségi állapotú; 3e: Nagyon rossz egészségi állapotú; 4a: Nagyon vallásos; 4b: Nem vallásos; 5a: Házasságban élő; 5b: Nem házasságban élő; 6: Nagyon elégedetlen az életével; 7a: Nagyon kötődik Magyarországhoz; 7b: Nagyon nem kötődik Magyarországhoz; 8a: Alkalmazotti munkaviszonyban áll; 8b: Vállalkozó. Forrás: ESS alapján saját számítás.

A legtöbb vizsgált változó esetében jelentősen eltérnek a 3 rétegen belül megfigyelt arányok. A 8. ábrán pedig az látható, hogy mindegyik változó esetében eltérő becslést kapunk a teljes népességre és az internetező populációra vonatkozóan – miközben az iskolai végzettség szerinti arányok szempontjából reprezentatív a kapott minta. Például a politikai kérdés esetében az internetezőket vizsgálva jelentősen felülbecsüljük azok arányát, akik nem érzik magukat közel egyik párthoz sem (61%-os arányt becsülünk a teljes minta alapján becsült 55%-os arányhoz képest). Az egészségi állapot szempontjából egy internetes minta alapján jelentősen jobb egészségi állapotot találnánk az internetes minta alapján (30% a nagyon jó egészségi állapotot jelentők aránya a teljes mintán belüli 17%-os arányhoz képest).

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmányban az empirikus társadalomkutatás szempontjából is releváns jelenséggel, az online adatgyűjtések értékelésével foglalkoztunk. Bemutattuk, hogy melyek azok a matematikai-statisztikai dimenziók, amik a nem valószínűségi mintavételek során sérülnek, és azt, hogy miért következik mindebből, hogy potenciálisan megbízhatatlan eredményeket kapunk.

Az online adatfelvételekben kulcskérdés a populáció meghatározása és az internetellátottság monitorozása. Tanulmányunkból kiderült, hogy az internettel rendelkezők és a mindennapos internethasználók sokasága az alapvető demográfiai szempontok szerint eltér a teljes felnőtt népességtől. Ezen populációkban leginkább az 55 év felettek és az alapfokú végzettségűek alulreprezentáltak, míg a fiatalok, a felsőfokú végzettségűek és a Közép-Magyarország régióban élők felülreprezentáltak. Azt, hogy elméletben mekkorát tévedhetünk egy online mintából származó becsléssel, szimulációs elemzéssel vizsgáltuk: az esetek több mint kétharmadában a valódi értéket alul- vagy éppen felülmérjük, és egészen kis összesített különbség az internethasználó és a teljes népesség között is elegendő ahhoz, hogy téves következtetésekre jussunk. A szimulációs eredmények mellett valós adatokat is vizsgáltunk: az ESS mintája alapján a vizsgált összes változó esetében a teljes mintától jelentősen eltérő becslést kaptunk akkor, ha csak az internethasználókat kérdeztük, még akkor is, ha az iskolai végzettség szerinti arányokat a populációs arányokhoz igazítottuk. Összességében tehát fontos szem előtt tartani, hogy egy online adatfelvétel még a látszólag magas internetellátottság mellett sem tekinthető véletlen mintavételnek, és az ilyen adatokból számolt becslések még akkor is félrevezetőek lehetnek, ha bizonyos demográfiai szempontok szerint jól reprezentálják a teljes népességet.

Az új technológiai lehetőségek használata természetesen jó, de fontos, hogy azokat leginkább az adatgyűjtési módokhoz és nem a mintavételi módokhoz kell kapcsolni: valószínűségi mintavételt követően érdemes online módon is lehetőséget biztosítani a válaszadásra, ami (a mérési hibák figyelembevétele mellett) a válaszadási arányon is javíthat. Erre már több nemzetközi felmérés is lehetőséget biztosít hibrid (azaz kevert) módszertanú kutatás formájában, illetve „*Push-to-web*” (webre terelés) felmérés keretein belül már Magyarországon is készült kísérleti felmérés (Messing–Ságvári–Szeitl 2022). Online mintán végzett felmérésekkel továbbra is megfelelően tudunk becsülni olyan jellemzőket, melyek a kutatás céljai szerint megfelelő pontossággal körülhatárolható alpopulációra vonatkoznak. Az adatok lehetséges komplexebb korrekciós eljárásairól itt most nem esett szó. A nem valószínűségi online mintán alapuló kutatások esetében statisztikai szempontból javasolt az elemzés megkezdése előtt részletesen megvizsgálni a válaszadói bázis összetételét, a mintaszelekciós hatásokat, illetve azt, hogy az internetes rekrutáció miatt milyen társadalmi csoportok kerülhettek a válaszadói bázisba kisebb valószínűséggel, vagy melyek azok a csoportok, melyeknek egyáltalán nem is volt esélyük választ adni. E szempontok vizsgálata alapján valamelyest korrigálhatóak a különbségek, habár a tanulmányban ismertetett alapvető problémák nem kezelhetőek. Elképzelhető, hogy a mérési hibák bevonása módosítaná az eredményeinket, viszont a mintavételi hibákkal, az érvényesség és a megbízhatóság dimenziói szerint nem változtatna a következtetéseken.

HIVATKOZÁSOK

- Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (1990) Előszó. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport, 8–9*. Budapest: TÁRKI.
- Angelusz R. – Tardos R. (2009) Demoszkópiai reprezentativitás, és demokratikus reprezentáció. Módszertani problémák és tartalmi dilemmák. In Enyedi Zs. (szerk.) *A népakarat dilemma*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 293–327.
- Baker, R. – Brick, M. – Bates, N. – Battaglia, M. – Couper, M. – Dever, J. – Gile, K. – Tourangeau, R. (2013) Summary Report of the AAPOR Task Force on Non-probability Sampling. *Journal of Survey Statistics and Methodology*, 1(2), 90–143. <https://doi.org/10.1093/jssam/smt008>
- Biemer, P. – Lyberg, L. (2003) Coverage and Nonresponse Error. In Biemer, P. – Lyberg, L. (szerk.) *Introduction to Survey Quality*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, 63–115.
- Dillman, D. – Christian, L. (2005) Survey mode as a source of instability in responses across surveys. *Field Methods*, 17(1), 30–52. <https://doi.org/10.1177/1525822X04269550>
- Davern, M. (2013) Nonresponse Rates are a Problematic Indicator of Nonresponse Bias in Survey Research. *Health Services Research*, 48(3), 905–912. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3681235/>
- Duffy, B. – Smith, K. – Terhanian, G. – Bremer, J. (2005) Comparing Data from Online and Face-to-face Surveys. *International Journal of Market Research*, 47(6), 615–639. <https://doi.org/10.1177/147078530504700602>
- Groves, R. – Fowler, F. – Couper, M. – Lepkowski, J. – Singer, E. – Tourangeau, R. (2009) *Survey Methodology*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons. 347–360.
- Havasi É. (1997) Válaszmehtagadó háztartások. *Statistikai Szemle*, 75(10), 831–843.
- Kmetty Z. (2012) A telefonos kutatások speciális problémái. *Statistikai Szemle*, 90(1), 41–63.
- KSH (2021) Az információs és kommunikációs eszközhasználat főbb jellemzői a háztartásokban. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/2019/02/ikt_2019_02.pdf [Letöltve: 2023-10-11].
- Loosveldt, G. – Sonck, N. (2008) An evaluation of the weighting procedures for an online access panel survey. *Survey Research Methods*, 2(2), 93–105. <https://doi.org/10.18148/srm/2008.v2i2.82>
- Marsden, P. – Wright, J. (2010) *Handbook of survey research*. Bingley, UK: Emerald.
- Messing V. – Ságvári B. – Szeitl B. (2022) Webre terelés a személyes lekérdezés alternatívája?: Egy „push-to-web” hibrid survey tapasztalatai. *Statistikai Szemle*, 100(3), 213–233. <https://doi.org/10.20311/stat2022.3.hu0213>
- Meyer, B. – Wallace M. – Sullivan, J. (2015) Household Surveys in Crisis. *Journal of Economic Perspectives*, 29(4), 199–226. <https://doi.org/10.1257/jep.29.4.199>
- Meyer, B. – Mok, W. – Sullivan, J. (2015) Household Surveys in Crisis. *NBER Working Paper No. 21399*. Elérhető: <https://www.nber.org/papers/w21399> [Letöltve: 2023-10-11].
- Peyre, H. – Leplège, A. – Coste, J. (2011) Missing data methods for dealing with missing items in quality of life questionnaires. A comparison by simulation of personal mean score, full information maximum likelihood, multiple imputation, and hot deck techniques applied to the SF-36 in the French 2003 decennial health survey. *Quality of Life Research*, 20, 287–300. <https://doi.org/10.1007/s11136-010-9740-3>
- Pew Research Center (2016) Evaluating Online Nonprobability Surveys. Online Report. Elérhető: <https://www.pewresearch.org/methods/wp-content/uploads/sites/10/2016/05/Nonprobability-report-May-2016-FINAL.pdf> [Letöltve: 2023-10-11]
- Rässler, S. – Riphahn, R. (2006) Survey item nonresponse and its treatment. *Allgemeines Statistisches Archiv*, 90, 217–232. <https://doi.org/10.1007/s10182-006-0231-3>
- Rudas T. (2006) *Közvélemény-kutatás. Értelmezés és kritika*. Budapest: Corvina.
- Szeitl B. – Tóth I. Gy. (2020) Hova tovább a nemválaszolókkal? A European Social Survey alapján végzett módszertani kísérlet eredményei. *Szociológiai Szemle*, 30(3), 96–114. <https://doi.org/10.51624/szocszemle.2020.3.5>

HORVÁTH VERONIKA¹

TRANSZNACIONÁLIS CSALÁDI ÉLET

A kiskorú gyermeket nevelő szülők családtól való elszakadással járó ausztriai munkavállalásának okai²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.3.20>

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a kiskorú gyermeket nevelő szülők családtól való elszakadással járó ausztriai munkavállalásának és a transznacionális életmód fenntartásának okait vizsgálja egy életvitelszerűen Ausztriában élő, illetve oda távolsági ingázó, kiskorú gyermeket nevelő szülők körében készült interjúk kutatás (n=25) eredményei alapján. Az interjúk során elhangzottak azt mutatják, hogy a transznacionális életet élő családokban szinte kizárólag az anyagi/megélhetési gondok miatti kilátástalanság és kényszer motiválja a szülők külföldi munkavállalását. Az ország elhagyását indukáló fő taszító (*push*) tényező az alacsony magyarországi fizetés, ami háztartási/családi szinten anyagi, megélhetési problémaként csapódik le, és számos esetben hitelek és egyéb tartozások felhalmozódásával jár együtt. Élethelyzetektől és lehetőségektől függően a döntést kiváltó anyagi, megélhetési okok kiegészülnek további olyan mikro- és makroszintű elemekkel, mint például a magyarországi családtámogatási gyakorlat szelektivitásából adódó kedvezőtlen helyzet, a magyarországi kisvállalkozók hátrányos adózási feltételei, vagy családi/párkapcsolati problémák. A másik oldalon, vonzó (*pull*) tényezőként a magasabb fizetés és az egyéb béren kívüli juttatások, a gyerekek után járó adókedvezmények és támogatások, a jobb munkafeltételek és munkakörülmények, a vonzó fogyasztási lehetőségek, valamint a nyugodtabb, kellemesebb légkör jelenik meg. Ezeket az előnyöket ugyanakkor beárnyékolják a családtagok hiánya miatt jelentkező pszichés költségek és a negatív diszkriminációs tapasztalatok.

Kulcsszavak: transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek, nemzetközi mobilitás, külföldi munkavállalás, ausztriai munka, migráció, ingázás

¹ KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

² A tanulmány elkészültét az Innovációs és Technológiai Minisztérium által a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott, az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében meghirdetett ÚNKP-21-4 kódszámú Nemzeti Felsőoktatási Kiválóság Ösztöndíj – „Tudománnyal fel!” Felsőoktatási Doktorvárományosi és Posztdoktori Kutatói Ösztöndíj támogatta.

TRANSNATIONAL FAMILY LIFE

Reasons for working away from family in Austria of parents raising minor children in Hungary

ABSTRACT

This study examines the causes of work in Austria of parents with minor children involving separation from the family in Hungary and of maintain a transnational lifestyle, based on the results of interviews conducted among parents (n=25) of minor children living in Austria and commuting long-distance to Austria. Interviews show that in families living a transnational life, parents' work abroad is motivated almost exclusively by hopelessness and coercion due to financial/livelihood problems. The main push factor inducing people to leave the country is the low salary in Hungary, which translates into financial and livelihood problems at household/family level, and in many cases is associated with the accumulation of credit debts and other debts. Depending on life situations and opportunities, the financial and livelihood causes behind the decision are complemented by other micro- and macro-level elements, such as the unfavorable situation resulting from the selectivity of family support practices in Hungary, the disadvantage identified due to the tax conditions of small entrepreneurs in Hungary, or family/couple problems. On the other side, the pull factors are higher salaries and other fringe benefits, tax allowances and support for children, better working conditions, attractive consumption opportunities and a calmer, more pleasant atmosphere. However, these benefits are overshadowed by the psychological costs of absence of family members and negative experiences of discrimination.

Keywords: transnational families, children left behind, international mobility, employment abroad, work in Austria, migration, commuting

TRANSZNACIONÁLIS CSALÁDI ÉLET

A KISKORÚ GYERMEKET NEVELŐ SZÜLŐK CSALÁDTÓL VALÓ ELSZAKADÁSSAL JÁRÓ AUSZTRIAI MUNKAVÁLLALÁSÁNAK OKAI

BEVEZETÉS

Ausztria a magyarok számára mindig fontos migrációs célországnak számított, ami főként a történelmi háttérből eredő, részben nyelvi kötelékekből, valamint földrajzi közelségéből és az ezzel járó előnyökből adódik. Az Osztrák Statisztikai Hivatal (*Statistik Austria*) adatai szerint az Ausztriába vándorló magyar állampolgárok³ száma (*flow*) az elmúlt 20 évben ötszörösére, az országban tartózkodó magyarok állományi létszáma (*stock*) hétszerezésére nőtt. 2022-ben az Ausztriába vándorló magyarok száma megközelítette a 13 ezer főt, összességében pedig 2023. január 1-jén mintegy 100 ezer magyar állampolgár élt Ausztriában. Emellett a munkavállalási céllal átmenetileg Ausztriában tartózkodó, illetve oda ingázó magyarok száma is jelentős. Az osztrák társadalombiztosítási szervezet (*Dachverband der Sozialversicherungsträger – DVSV*) adatai szerint 2022-ben 11%-os arányukkal a németek után a magyarok (127 ezer fő)⁴ alkották az Ausztriában dolgozó külföldiek második legnagyobb csoportját. Noha a Covid19-járvány hatására 2020-ban összességében közel 40 ezer magyar veszítette el ausztriai munkáját, a DVSV legfrissebb, 2023. júliusi adatai azt mutatják, hogy jelenleg olyan sokan dolgoznak Ausztriában, amire eddig még nem volt példa: több mint 143 ezren.

Bár az Ausztriában dolgozók fő forrásterülete a Nyugat-Dunántúl régió, ugyanakkor a rendelkezésre álló adatok⁵ azt mutatják, hogy Magyarország határtól távolabb fekvő területeiről is egyre többen döntenek az ausztriai munkavállalás mellett: az elmúlt két évtizedben az Ausztriában dolgozók száma az ország minden részén számottevőbb mértékben nőtt, mint a nyugati országrészen, főként az Alföldön és a Dél-Dunántúl régióban. Míg a célországhoz közel élők számára adott a napi ingázás lehetősége, addig az ország más területein élők a távolsági ingázás különféle formái és az átmeneti vagy tartós külföldre költözés között választhatnak,⁶ ami egyben az érintett családok hosszabb-rövidebb idejű vagy akár végleges „szétszakadását”, egyúttal a magyarországi transznacionális családok számának növekedését eredményez(het)ji. Ezt támasztják alá a 2011. évi népszámlálás és a 2016. évi mikrocenzus adatai is, amelyek azt mutatják, hogy 2011-ben 16 ezer, 2016-ban pedig 24 ezer olyan 18 éven aluli gyermeket nevelő család élt Magyarországon, ahonnan egyik vagy

3 Ausztriában 3 hónapot meghaladó tartózkodás esetén regisztrálják a bevándorlókat, ebből adódóan az átmenetileg (egy évnél kevesebb ideig) külföldön tartózkodók is megjelenhetnek az adott országban nyilvántartott bevándorlók között, amennyiben a lakcímbeljelentő formanyomtatványon (*Meldezettel*) ausztriai lakóhelyüket elsődleges lakóhelyként (*Hauptwohnsitz*) jelölik meg (Statistik Austria 2019).

4 Természetesen köztük az életvitelszerűen Ausztriában élő magyarok is megjelennek.

5 A 2011. évi népszámlálás, a 2016. évi mikrocenzus, valamint a Munkaerő-felmérés (MEF) adatai.

6 A Nyugat-Dunántúlon egyre inkább megfigyelhető jelenség az is, hogy az ország távolabbi részeiről, elsősorban Kelet-Magyarországról érkezők a határhoz közeli településeken bérelnek lakást vagy munkásszálláson laknak, és onnan járnak át naponta Ausztriába dolgozni. Ők tehát kelet-magyarországi háztartásokhoz tartoznak, de hétköznapjaikat távol a családtól, Magyarország nyugati határszakaszán töltik.

minkét szülő átmenetileg vagy tartósan külföldön tartózkodott, illetve nem a lakóhelyéhez közeli országba ingázott (tehát vélhetően nem napi szinten járt haza).⁷ Célterületek alapján elmondható, hogy bár a transznacionális családok többsége 2016-ban olyan család volt, ahonnan a szülők Magyarországgal nem szomszédos országokba, elsősorban Németországba jártak el dolgozni, a transznacionális családok negyedéből (közel 5 ezer családból) a szülők ausztriai munkavállalás miatt hiányoztak.

Jelen tanulmány a családok szétszakadásával járó külföldi munkavállalást kiváltó és a transznacionális életet fenntartó okokat vizsgálja. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen társadalmi-gazdasági és mikroszinten zajló folyamatok alakítják a kiskorú gyermek(ek)et nevelő szülők munkavállalási célú mobilitási döntéseit, illetve azt, hogy az anya vagy az apa (esetleg mindkét szülő) próbálkozik inkább külföldi (jelen kutatásban ausztriai) munkavállalással.

ELMÉLETI KERET

Az 1960-as évek óta számos, a migráció okaira és társadalmi, gazdasági, politikai hatásaira magyarázatot adó elmélet⁸ született, amelyek az ok-okozati folyamatokat különböző nézőpontból vizsgálták. Faist (1997; 2000) az elméletek három szintjét, a mikro-, mezo- és makroszintű elméleteket különítette el egymástól, illetve munkája nyomán Hagen-Zanker (2008) is ezt a csoportosítást alkalmazta. A migráció családi és közösségi szintű indítékait és következményeit magyarázó tézisek elsősorban a nemzetközi migráció mezoszintű elméleti megközelítéseiben⁹ jelennek meg, ahol társadalmi kapcsolatok (hálózatok) és erőforrások motiválják a migráció létrejöttét és fennmaradását.

Noha a migrációs döntést általában egyének vagy családok hozzák, számos tényező együttese befolyásolja annak megvalósulását (Blaskó–Gödri 2014). A bevételek maximalizálásán alapuló családi megfontolások, a kapcsolatháló és a gazdasági, társadalmi körülmények, illetve munkaerőpiaci lehetőségek mellett (vagy ezekkel átfedésben) a taszítás-vonzás (*push-pull*) elmélete¹⁰ szerint a kiindulási és célterülettel összefüggésben lévő tényezőkön, valamint a közbejövő akadályokon túl a migrációt a személyes tényezők (nem, életkor, iskolázottság) és családi kötelek is befolyásolják (Lee 1966). Amikor pedig az egyén a migrációt fontolgatja, költség-haszon számításokat készít, és akkor dönt a migráció mellett, ha az számára nettó hasznot hoz (neoklasszikus közgazdaságtan mikroelmélete). Ebből a szempontból a migráció egy olyan befektetésnek tekinthető, „*melynek [...] ára van*” (Árendás–Katona–Messing 2019:121). Sjaastad (1962) szerint a migráció pénzbeli költségei mellett az ismerős környezet, család és barátok elhagyása miatt jelentkező pszichés költségek is a „migrációs mérleg” kiadási oldalán jelennek meg, és meglátása szerint a migráció valószínűsége nagyobb lenne abban az esetben, ha ezek a pszichés költségek nem merülnének fel a migráció tervezésekor.

7 A módszertani korlátokat (a mintás adatfelvétel „alulmerte” az életvitelszerűen külföldön lévő szülőket, valamint azok az ingázó szülők is kimaradtak az elemzésből, akik a lakóhelyük megyéjével szomszédos vagy ahhoz közeli országba ingáztak, de nem napi szinten jártak haza) figyelembe véve feltételezhető, hogy a transznacionális élet a becsléstől számított képest valamelyest több családot érintett 2016-ban (lásd bővebben: Horváth 2023).

8 Jelen tanulmányban nem célom a különböző elméletek részletes bemutatása, erről bővebben Massey és szerzőtársai (1993) leg-többet hivatkozott összefoglalójában, valamint Hagen-Zanker (2008), Huzdik (2014), Hautzinger, Hegedüs és Klenner (2014), illetve Golovics (2019a) tanulmányában is olvashatunk.

9 Ezek a következők: migráció új közgazdaságtana (*New Economics of Labour Migration – NELM*), hálózatelmélet, avagy társadalmi-tőke-elmélet, kumulált okság elmélete és intézményelmélet. Lásd bővebben: Hagen-Zanker 2008.

10 Az elmélet megalkotása Ravenstein (1885; 1889) nevéhez köthető, és azon a feltételezésen alapul, hogy a migrációs döntést *push* (kedvezőtlen feltételek a származási országban) és *pull* (kedvező feltételek a rendeltetési helyen) tényezők befolyásolják.

Emellett Borjas és Bronars (1990) kiemeli, hogy a migráció nemcsak az egyének nettó nyereségét növeli, hanem a családokét is, ezért – bár „*a neoklasszikus migrációelmélet hajlamos a migránsokat atomisztikus, a hasznosságot maximalizáló egyéneknek tekinteni, és ennek megfelelően figyelmen kívül hagyni [...], hogy a migránsok olyan társadalmi csoportokhoz tartoznak, mint háztartás, család, közösség*” (de Haas 2010:231) –, a migráció során felmerülő költségeket és nyereségeket figyelembe kell venni háztartási szinten is.

Noha a klasszikus migrációs elméletek magukban foglalják a migráció létrejöttét és fennmaradását magyarázó okok családi aspektusait, a családot „hátrahagyó” migrációra, illetve annak a családtagok életére gyakorolt hatásaira nem adnak kielégítő magyarázatot. Ez részben azzal magyarázható, hogy az előzőekben bemutatott elméletekre épülő kutatások során a migrációt jellemzően egyetlen nemzetállam, a származási vagy a rendeltetési ország szempontjából vizsgálták, az elemzések csak a migrációban részt vevő személyekre/családokra fókuszáltak, és azt feltételezték, hogy az egyének egy másik országba vándorolva egyirányú folyamatokban vesznek részt (Mazzucato–Schans 2011). A klasszikus migrációs elméletek úgy tekintettek a migránsokra, hogy „ide” vagy „oda” tartoznak, és integrációjuk „*együtt jár a kiinduló társadalmakhoz fűződő kötelekek fokozatos lazulásával*”, ami elkerülhetetlenül valamilyen „*elszívást*” jelent (de Haas 2010:247). A transznacionalizmus elmélete (*transnationalism theory – TT*) megváltoztatta ezt a nézetet, és kiemelte az egyidejűleg több helyhez való tartozás lehetőségét, azokat az összetett (triadikus)¹¹ kapcsolatokat és interakciókat, amelyek a nagy földrajzi távolságok ellenére is összekötik a migráció érintettjeit (Glick Schiller–Basch–Blanc-Szanton 1992a; Vertovec 1999).

A transznacionalizmus koncepciója az 1990-es évek elején, Glick Schiller, Basch és Blanc-Szanton (1992a; 1992b) munkái nyomán került a tudományos érdeklődés középpontjába. A szerzők a transznacionalizmust olyan folyamatként értelmezték, amely során a vándorló személyek nemzetállami határokon átívelő társadalmi, gazdasági és politikai kapcsolatokat alakítanak ki és tartanak fenn a származási országgal, és ezen összeköttetések hatására nemzeti határokat átlépő transznacionális társadalmi tereket hoznak létre. A transznacionális közösségek tagjai egyszerre több országot tekintenek otthonuknak, jellemzően több nyelven beszélnek, és olyan gazdasági, politikai vagy kulturális tevékenységet folytatnak, amely megköveteli a két országban (itt és ott) való egyidejű jelenlétüket (Waldinger 2008). Ez az új életforma – mely főként a technológiai fejlődés, az olcsó utazás és a modern kommunikációs technológiák hatására alakult ki és vált tömegessé¹² – a külföldön élő és az otthon maradt családtagok közötti erős társas és gazdasági kapcsolatokon alapul, noha a családtagok migráció miatti szétválásának következményeként értelmezhető. A modern kornak egy olyan jelensége, amely nemcsak a vándorlók életét változtatja meg, hanem a „hátrahagyott” családtagok életét is: a migráció minden érintettje számára – a nyereségek mellett – valamiféle veszteséget jelent. Basch, Glick Schiller és Blanc-Szanton (1994:170) a transznacionális családi hálózatokra „*a kapitalizmus globális behatolásának sebezhető pontjaiként*” tekint.

¹¹ Olyan kötődések, amelyek napjaink migránsait egyidejűleg a származási kultúrához, a befogadó társadalomhoz, valamint a diaszpóra közösséghez kötik (Várhalmi 2013).

¹² Noha Wimmer és Glick Schiller (2002:302) meglátása szerint a transznacionalizmus „*nem a globalizáció új keletű jelensége, hanem a modern élet állandója, amely elrejtőzött a módszertani nacionalizmus által fogva tartott nézet elől*”. A Migráció alulnézetből c. kötet egyik tanulmányában Váradi (2018b) is felhívta a figyelmet – a témát vizsgáló kutatások eredményeire hivatkozva – az elmúlt évszázadok kivándorlási hullámainak transznacionális természetére, ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy a rendszeres (akár napi) transznacionális kapcsolattartást az elmúlt évtizedek technológiai fejlődése tette mindennapivá és tömegessé.

A transznacionális családi kapcsolatokra, főként a vándorló anyákra és „hátrahagyott” gyerekeikre irányuló családszociológiai és a gyermekpszichológiai kutatások jobbra a kétezres évek második felében jelentek meg a kínai tömeges belső (vidék-város) vándorlások, valamint a Mexikó és az Egyesült Államok közötti nemzetközi migráció vizsgálata okán. Ezek a kutatások jellemzően arra a kérdésre keresték a választ, hogy a transznacionális életmód milyen következményekkel jár a családi kapcsolatokra és szerepekre, a gyerekek iskolai eredményeire, illetve az érintettek egészségi állapotára. Az előidéző okokat viszont kevésbé tanulmányozták, csupán három tényezőt azonosítottak, melyek a transznacionális migrációt kiváltják és fenntartják:

A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a családot „hátrahagyó” migrációt – mint az a legtöbb migrációt magyarázó elméletben is megjelenik – elsősorban a bérekben fennálló különbségek, a nagyfokú munkanélküliség, a biztosabb megélhetés, illetve az otthoni élettel és az ország helyzetével való elégedetlenség motiválják. „A szegénység és a munkahelyek hiánya jelent valódi problémát; a migráció csak a következménye” – olvasható egy „hátrahagyott” anya véleménye a *United Nations Children’s Fund* [UNICEF] (2019) *Hátrahagyott gyerekek* című jelentésében. Blaskó (2016) szintén arról írt, hogy a vándorló anyák családjuk, főként gyermekük érdekeit szem előtt tartva, az otthon maradóknak nyújtható anyagi támogatás reményében indulnak útnak. Cho és Allen (2019:76) szerint a migráció az egyik módja annak, hogy az egyének megkísérljenek elmenekülni a „nem vonzó” a „vonzóbb” gazdasági, politikai és társadalmi-kulturális körülmények felé. Egy olyan esemény, amely „ugyan a család megszokott napi életét felforgatja, de anyagi biztonsággal is kecsegtet” (Lakatos 2015:95).

Ennek az újfajta családi működésmódnak a kialakulása a migráció feminizációjához is köthető. A „hátrahagyott” gyerekekre gyakorolt negatív hatások miatti aggodalmak ugyanis akkor kezdtek fokozódni, amikor elsőként a Fülöp-szigetektől,¹³ majd más fejlődő és félperiferikus országokból tömeges női migráció indult meg a fejlett világ felé. Ezt a folyamatot részben a nyugati társadalmak gazdasági és társadalmi viszonyainak átalakulása, a népesség elöregedése és a nők tömeges munkába állása indította el, melynek eredményeként fokozott kereslet alakult ki a háztartási és idősgondozói feladatokat ellátó munkaerő iránt. Másrészt hatással volt rá az is, hogy a fejlődő országokban a családok túlélésének terhe egyre inkább a nőkre nehezedett, aminek következtében kénytelenek voltak (illetve azok ma is) a globális gondoskodási láncba (*global care chain*) bekapcsolódni (Lockwood–Smith–Karpenko–Secombe 2019).¹⁴ Turai (2014:312) szavaival élve úgy is mondhatjuk, hogy „a nyugati világ elégtelen szociális ellátórendszere és a meghosszabbodott életidő által generált és növekedő gondozói igény, valamint a poszt-szocialista országok repedezett gazdaságának munkanélküliséggel, alacsony jövedelemmel és magasabb aspirációkkal küszködő lakossága egymásra talált a globális munkaerőpiacon.” Várad (2018a) szerint ezt a folyamatot az egyenlőtlenségek tartják fenn és táplálják. Kedvezményezettjei azok a fejlett országokban élő családok, akik megvásárolják a munkaerőt és gondoskodást (*care gain*), míg a kibocsátó országokban a külföldön gondozási és háztartási munkát végző anyák távolléte gondozási hiányt (*care drain*) eredményez. A szerző arra is felhívta a figyelmet, hogy noha ez a jelenség távolinak tűnhet, a migráció feminizációja bennünket is érint, mivel a nyugat-európai idősgondozói piacon megjelentek a kelet-közép-európai országokból származó, köztük magyarországi nők is. Árendás, Katona és Messing (2019) úgy látja, hogy Magyarországon tovább fog növekedni azoknak az ápolóknak a köre, akiket ezek a munkalehetőségek megszólítanak.

¹³ Az 1970-es években a filippínó migránsok körében a nők aránya még csupán 15% volt, amely 2010-re 55%-ra nőtt, de 2004-ben a 75%-ot is meghaladta (Cortes 2015).

¹⁴ Ezt a jelenséget Sassen (2003) a túlélés feminizációjának nevezi.

Végül Urbańska (2016) kutatási eredményei arra is felhívják a figyelmet, hogy a szülők (elsősorban az anyák) külföldi munkavállalására a családon belüli (gazdasági, szexuális, pszichológiai és fizikai) erőszak előli menekülés miatt is sor kerülhet. A szerző a lengyelországi migráns anyák tipologizálása során „köztes anyáknak” (*mother in-between*) nevezi azokat az anyákat, akik az elnyomó vagy erőszakos környezet miatt hagyták el a származási országot.¹⁵ 54 migráns nővel készített interjúk felmérésében 29 interjúalany nyilatkozott úgy, hogy migráció oka családon belüli erőszak volt. A szerző úgy gondolja, hogy számukra a kivándorlás egyfajta „informális szociális segélyszolgáltatásnak”, az egyetlen működőképes problémakezelési módnak tekinthető.

A migrációval kapcsolatos döntéseket ugyanakkor e három indítékon túl számos tényező (illetve tényezők együttese) befolyásolhatja. A határon átívelő – térségünkben leginkább a „kelet-nyugati lejtő” (Melegh 2006) mentén szerveződő – mozgások strukturális okai elsősorban az életesélyek globális egyenlőtlenségeiből (az országok közötti gazdasági, társadalmi és hatalmi különbözőségekből) erednek (Veenhoven 1996), amelyek mérséklésére a migráció egyfajta eszköznek tekinthető, „olyan utat kínál egyének és csoportok számára, amellyel áthidalhatják a gazdagabb és a szegényebb régiók közötti szakadékot” – fogalmaz Váradi (2018b:18). A döntésben ugyanakkor szerepet játszanak a migrációban érintett egyén szociodemográfiai jellemzői, társadalmi pozíciója és mobilitási pályái is, továbbá azok az egyéni vágyak, képességek és törekvések, amelyek bár a struktúrák által korlátozottan, de lehetővé teszik, hogy az egyén többé-kevésbé szabadon, önállóan meghozzon egy migrációs döntést (Váradi 2018b).¹⁶ Az országok közötti egyenlőtlen fejlődés lényeges komponensei, a strukturális kényszerek és korlátok, valamint a személyes jellemzők, élethelyzetek, szándékok és vágyak tehát együttesen, egymást támogatva vagy korlátozva befolyásolják a migrációt tervező egyén döntését, és leginkább az ebből adódó sokszínűség miatt mondható el az, hogy „minden migrációs történet egyedi” (Vasilenko 2013; idézi Klimov–Belyaeva, 2018:27). Mivel a transznacionális mobilitás tapasztalatai nagyon szerteágazóak, minden család a saját élethelyzete és lehetőségei figyelembevételével dönt a transznacionális életmód kialakításáról, ezért nem lehet egységes „transznacionális mobilitás-élményről” beszélni (Árendás–Katona–Messing 2019). Ebből adódóan a különféle mobilitási formák okait és hatásait nem lehet egyetlen elmélet alapján magyarázni. A transznacionalizmus elmélete például elősegíti a nemzetközi mobilitás nemzetállami határokon átívelő kapcsolatok felől történő vizsgálatát, az országok közötti gazdasági-társadalmi különbségekre épülő elméletek pedig annak strukturális erőik oldaláról történő elemzését, de ezek az elméletek csak korlátozottan adnak választ arra a kérdésre, hogy milyen mikroszintű okok állnak e tanulmány tárgyát képező jelenség, a kiskorú gyereket nevelő szülők külföldi munkavállalása mögött, mivel – fogalmaz Váradi (2018b:23) – „nem törekszenek arra, hogy a lokalitás, a családok, egyének szintjén megértsék a migráció dinamikáját.” A migrációs minták sokszínűségéből adódóan tehát egyetértek de Haas (2014) azon meglátásával, hogy az okok mélyreható, egzakt magyarázatának az elméleti eklekticizmus, vagyis a különféle irányzatok vegyítése a leginkább célszerű és adekvát módja.

15 Urbańska (2016) emellett a migráns anyák további két csoportját azonosította. A „ténylegesen elhagyó anyák” csoportjába azokat sorolja, akik migrációjuk után teljesen megszakították gyermekeikkel és családtagjaikkal a kapcsolatot, „transznacionális anyáknak” pedig azokat a szülőket tekinti, akik határon átívelő kapcsolatot tartanak fenn a hátrahagyott családtagokkal, vagy erőfeszítéseket tesznek a kapcsolatok fenntartása/helyreállítása érdekében.

16 Az ágencia (cselekvésre/migrációra való képesség) és a struktúrák migrációs döntésben betöltött szerepéről, illetve a két tényező viszonyáról Váradi Monika Mária egy kiváló, részletes és olvasmányos áttekintést nyújt (2018b:18–25).

VIZSGÁLATI MÓDSZER

A kiskorú gyermeket nevelő szülők családtól való elszakadással járó külföldi munkavállalását magyarázó okokat egy a transznacionális családok tagjai körében készült interjúk felmérés alapján vizsgáltam. 2021 nyarán 25 olyan szülővel készítettem félig strukturált interjút, aki olyan transznacionális családhoz tartozik, melyben 18 éven aluli, Magyarországon élő gyerek(ek)et nevelnek, és ahonnan legalább az egyik szülő átmenetileg vagy tartósan Ausztriában tartózkodik, illetve hetente vagy ennél ritkábban Ausztriába ingázik (távolsági ingázó). Az interjúk kutatásban 15 külföldön dolgozó (6 férfi és 9 nő), és 10 „hátrahagyott”/itthon maradó szülő (10 nő) vett részt.¹⁷

Az interjúalanyok felkutatása ausztriai élet és munkavállalás témájú Facebook-csoportokban történt. 2021. május–július között összesen 14 nyilvános és 18 zárt csoportban osztottam meg (többszöri alkalommal) az interjúk felmérésben való részvételre felkérő posztot, amelyre 19 célcsoportba tartozó szülő jelentkezett. A minta kiválasztását hólabda módszer alkalmazása is segítette: a kérdezettek ajánlásai alapján újabb 6 interjúalanyt sikerült bevonni a kutatásba.

Az interjúk elkészítésére online videóhívás formájában került sor. Egy-egy interjú elkészítése átlagosan 1–1,5 órát vett igénybe. Az interjúkról hangfelvétel, majd szó szerinti leiratok készültek. Interjúk kutatásom során összesen 28 órányi hanganyag keletkezett.

Az interjúk feldolgozása során kvalitatív tartalomelemzést, azon belül Braun és Clarke (2006) hatfázisú tematikus elemzési megközelítését¹⁸ alkalmaztam. Az elemzés alapját képező témák azonosítása „adatvezérelt” és „elemzővezérelt” módszerek kombinációjával, tehát induktív és deduktív megközelítést egyaránt alkalmazva történt (Braun–Clarke 2006, Mújdricza–Földvári 2018). Az interjúk elkészítését és feldolgozását megelőzte egy hosszúságú és átfogó szakirodalmi áttekintés, valamint az interjúkérdéseket is a témát részben érintő legismertebb elméletek és rendelkezésre álló kutatási eredmények alapján alakítottam ki. Ugyanakkor a téma hazai tudományos kutatásokban való újszerűsége¹⁹ indokolta az „adatvezérelt” megközelítést, az adatok egyes aspektusainak részletesebb elemzését is.

Az előzők mellett fontos annak eldöntése, hogy a témák azonosítása milyen „szinten” történik: 1) szemantikus/explicit, vagy 2) látens/értelmezési szinten (lásd erről bővebben: Braun–Clarke 2006, Kun et al. 2021). Mivel kutatásom során a transznacionális életmód okainak feltárása az interjúalanyok tapasztalatai alapján történt, az általuk elmondottakat „igazságként”, a kérdéseimre adott kielégítő válaszként ismertem el, és nem kerestem a háttérben meghúzódó okokat, ezért az elemzés elkészítése során a témák azonosítása szemantikus szinten valósult meg. E módszertani megközelítés választását indokolta az is, hogy az alacsony elemszám miatt igyekeztem elkerülni a tematikus elemzés rugalmassága adta „veszélyeket” (Purssell–Gould 2021), a téves összefüggések és következtetések megállapítását.

Mivel az interjúalanyok kiválasztása online toborzással és hólabda módszerrel történt, az elemzés ered-

17 A minta összetételét lásd: Horváth 2022:157–158. és 315–318.

18 A tematikus elemzés „az adatokon belüli minták (témák) azonosítására, elemzésére és közzétételére szolgáló módszer”, amelynek célja, hogy az azonosított témákat felhasználva komplex és részletes leírást nyújtson a kvalitatív adatokról, ahelyett, hogy egyszerűen összegeznék azokat (Braun–Clarke 2006:79).

19 Magyarországon a kiskorú gyermeket nevelő szülők hosszabb-rövidebb idejű külföldi munkavállalásnak okait és családok életére gyakorolt hatásait eddig még nem vizsgálták, a téma csak érintőlegesen jelenik meg néhány magyarországi szakirodalomban, például a Váradi Monika Mária vezette, *A Magyarországról külföldre irányuló migráció és hatásai vidéki társadalmakra* nevet viselő OTKA kutatás során megjelent tanulmányokban.

ményei nem általánosíthatók. Ezen korlátok ellenére, a kvalitatív kutatások sajátossága okán a kutatás olyan mélyfúrásra ad lehetőséget, melynek eredményei hozzájárulhatnak a téma alaposabb megértéséhez.

Az interjúalanyok anonimitásának biztosítása érdekében az érintett szülőket nem nevezem meg, az interjúleiratokban – H („hátrahagyott”)²⁰ vagy K (külföldön dolgozó) betűvel és számmal jelölve – kódok alapján szerepelnek.

A továbbiakban az interjú kutatás eredményei a külföldi munkavállalást kiváltó és a transznacionális élet fenntartását magyarázó okokhoz kapcsolódó, az elemzés során azonosított témák és altémák²¹ szerint kerülnek bemutatásra.

EREDMÉNYEK

Az interjú kutatás eredményeinek tematikus feldolgozása során a külföldi munkavállalást kiváltó és a transznacionális élet fenntartását magyarázó okokhoz kapcsolódóan három főtémát alakítottam ki. A létrehozott három főtéma a „kivel?”, a „hogyan?” és a „miért?” kérdésekre reflektál, és szorosan illeszkedik azokhoz kutatási eredményekhez és elméleti megközelítésekhez, amelyek a migráció egyéni, családi és közösségi szintű okait és hatásait magyarázzák.

A három főtéma a következő:

1) DÖNTÉS, amely témához a külföldi munkavállalás melletti döntés körülményeit, annak családtagok körében történő fogadtatását és támogatottságát ismertető kutatási eredmények tartoznak;

2) MUNKAKERESÉS, amely témakör a külföldi munkavállalás kezdő lépésének, a munka megtalálásának mikéntjét, és az abban esetlegesen közreműködő személyeknek és szervezeteknek a szerepét feltáró eredményeket öleli fel; valamint

3) TASZÍTÁS–VONZÁS, amely témakör magában foglal minden olyan külföldi munkavállalásra motiváló (adott célországba „csábító”) és Magyarország elhagyását ösztönző, vonzó és taszító tényezőt, amely alapján „költség–haszon” számításokat végeztek²² az interjúalanyok, majd meghozták a külföldi munkavállalás melletti döntést. Számításokat folyamatosan végeznek a külföldön töltött időszak alatt, és ez alapján döntenek arról, hogy folytatják-e a külföldi munkát, vagy inkább hazatérnek családtagjaikhoz.²³ (1. ábra)

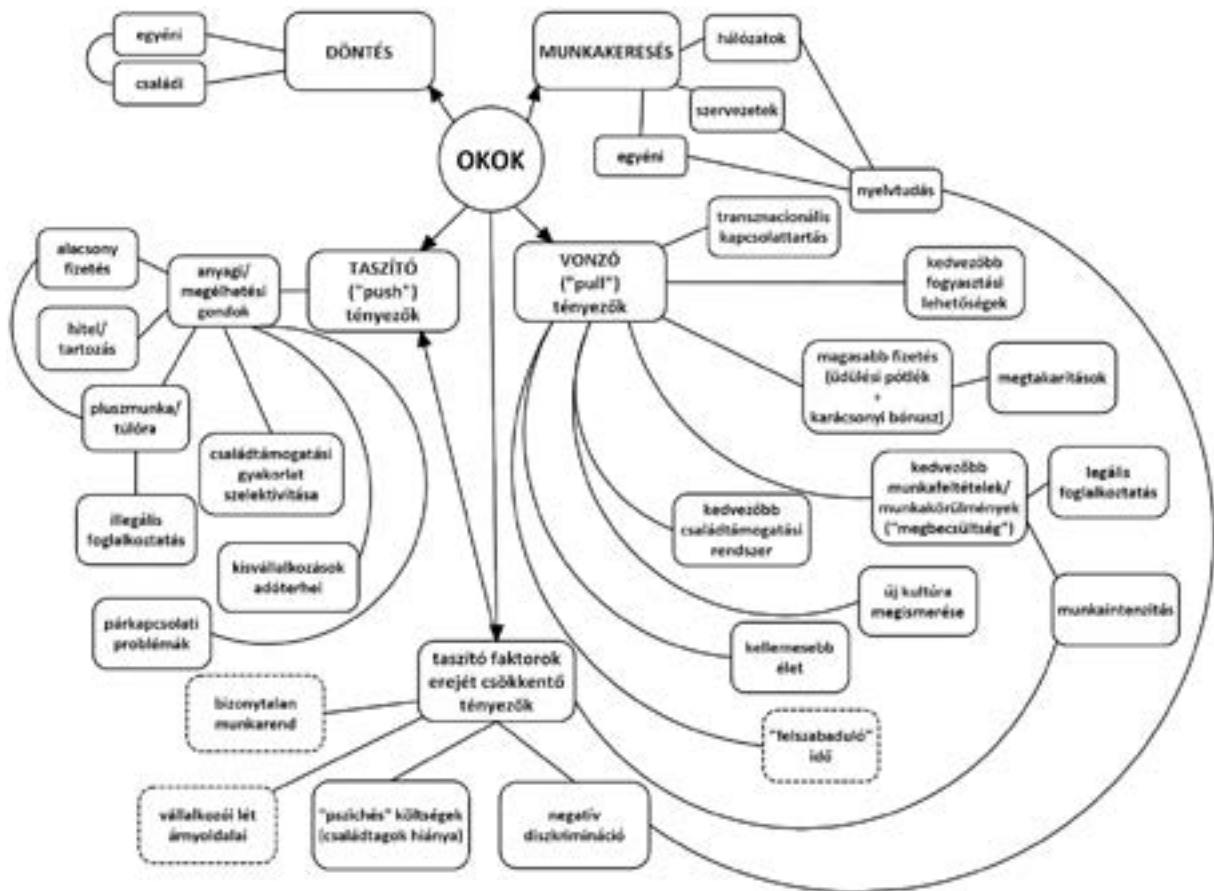
20 Bár a nemzetközi és a hazai szakirodalomban a téma kapcsán a „hátrahagyó” kifejezés terjedt el, az interjú kutatás eredményei alapján jól látható, hogy a szülők külföldi munka miatti távollétére nem indokolt „hátrahagyásként” tekinteni, hiszen a szülők, főként az anyák – akik külföldi munkavállalását rendszerint negatív visszhang kíséri – elsősorban gyermekeik miatt vállalják a családtól való elszakadással járó külföldi munkát, és ugyan távolról, de próbálnak minden szülői szereppel kapcsolatos elvárásnak megfelelni, gyermekeik testi-lelki szükségleteit maximálisan kielégíteni.

21 A témák és altémák nagyrészt egyet jelentenek az okokat magyarázó tényezőkkel.

22 Természetesen ezalatt nem csak azt értem, hogy forintosítják a külföldi, illetve itthoni életüket, tehát számba veszik, hogy hol tudnak többet keresni, hol kapnak magasabb összegű szociális, foglalkoztatást segítő és gyermekek után járó támogatásokat, vagy a megkeresett pénzük vásárlóereje hol magasabb, hanem azt is, hogy mérlegelik lehetőségeiket, aktuális és vágyott szubjektív jóllétüket és családjuk biztonságát. Közvetlen költség–haszon számítások helyett elindulnak vagy ott maradnak, ha összességében „*jobbnak gondolják ott a világot*” – fogalmaz Melegh (2015:210).

23 A döntéshez és munkakereséshez kapcsolódó, illetve a külföldi munkavállalást kiváltó okokat ismertető eredmények – azon interjúalanyok (17 fő) esetében, akik korábbi külföldi munkatapasztalattal is rendelkeznek – arra az időszakra vonatkoznak, amikor legelőször felmerült a család „hátrahagyásával” járó külföldi munkavállalás gondolata, és legelőször sor került rá. Néhány esetben a külföldi munkavállalás már a gyermek születése előtt megtörtént, így ezekben az esetekben a motiváló okok közül a kutatás szempontjából csak az „lényegesek”, amelyek a migrációt fenntartják. Ezt a szempontot az elemzés során figyelembe vettem.

1. ábra. Az ausztriai munkavállalást kiváltó okok tematikus térképe

Megjegyzés:

A szaggatott vonallal jelölt tényezőket csak a bentlakásos házi idősgondozóként dolgozó interjúalanyok említették.

Forrás: saját szerkesztés

1) Döntés

A migráns házi idősgondozás gyakorlatát bemutató tanulmányában Gábrriel (2016) hangsúlyozta, hogy a transznacionális családi élet fenntartásának alapja a döntés, mégpedig egy olyan döntés, amelynek a családon belüli kölcsönös felelősségvállaláson kell alapulnia. Ez a gondolat szorosan illeszkedik a migráció új közgazdasági elméletéhez, amely – a nemzetközi migráció mikroszintű elméleti megközelítéseivel ellentétben – az egyéni döntéseket tágabb kontextusban értelmezi (Váradí 2018b). A migráció új közgazdaságtana (*New Economics of Labour Migration – NELM*) szerint a migrációs döntést nem elkülönült egyének hozzák, hanem közösen cselekvő emberek, családok és háztartások, akik a külföldi munkavállalás lehetőségét egyfajta allokációs döntésként kezelik a várható közös jövedelem maximalizálására és a keresetüket fenyegető kockázatok csökkentésére törekedve (Stark 1991; Taylor 1986).²⁴

²⁴ A transznacionális családok itthon maradó tagjai mellett, hogy részesei a döntésnek és működtetői a transznacionális kapcsolatoknak, olyan központi szereplők egy migrációs történetben, akik hozzájutnak ugyan annak pozitív hozadékaihoz, de számolniuk kell a negatív hatásokkal is. Ezt jól mutatják az interjú kutatás azon (publikálás alatt álló) eredményei, amelyek a szülők külföldi munkavállalásának családok életére gyakorolt hatásaira vonatkoznak. Látszik például – illeszkedve a migráció új gazdaságtanának előfeltevéseivel –, hogy a külföldön megkereshető magasabb jövedelem a fő ösztönző, de a külföldi munkavállalást nem az egyéni érdekek motiválják, hanem a család szükségletei.

A külföldi munkával kapcsolatos döntéshozatalt vizsgálva az interjúk felmérés eredményei is alátámasztják a NELM e téziséét. Az interjúalanyok közül szinte mindenki megbeszélte egyéni migrációs terveit legközelebbi családtagjaival, de arra is volt példa, hogy a szándék családi szinten merült fel. Ilyenkor a hagyományos nemi szerepek (apa a kenyérkereső), a lehetőségek (a szülők humántőkéje) és a szándékok (ki akar/nem akar) figyelembevételével döntöttek el, hogy a külföldi munkát melyik szülő vállalja: „[...] azt mind a ketten beláttuk, [...] és úgy beszéltük meg, hogy valamelyikünknek mindenféleképpen ki kell menni külföldre, de mivel ő nem beszéli a nyelvet, én meg igen, így rám esett a választás, hogy menjek ki én” (H04). Továbbá négy esetben már a migráció tervezésekor szóba jött az egész család külföldre költözése, oly módon, hogy az egyik szülő előre megy, és idővel majd a „kitaposott úton” családtagjai is követik. Ezek a tervek egyik esetben sem valósultak meg az itthon maradó partnerek külföldi étellel kapcsolatos félelmei, lakhatási problémák, illetve egy esetben a család felbomlása (a szülők válása) miatt: „Terveztük, hogy előre megy, úgy szokták mondani egyébként, hogy kikaparja a gesztenyét, és akkor családotul megyünk utána. [...] Csak hát ugye nem mindig úgy van, ahogy az ember eltervezi. Vannak váratlan helyzetek” (K02).

Az itthon maradó partnerek pozitívan viszonyultak házastársuk/élettársuk külföldi munkavállalással kapcsolatos terveihez, amit az elválás és az ezzel járó nehézségek miatti aggodalmak helyett a család anyagi helyzete miatti nyugtalanság nagyobb súlya magyaráz: „[...] megértette, mert igazából ő is látta az anyagi helyzetünket, hogy igazából mind a ketten dolgozunk és nem haladunk egyről a kettőre” (K04). Az interjúalanyok fele a tágabb család, elsősorban a szülők és a testvérek véleményét is kikérte. Néhány esetben erre egyfajta „biztosítási célzattal” került sor, tehát a külföldi munkát fontolgató szülők számára mérvadó szempont volt, hogy szükség esetén majd a tágabb családtagok támogatására és segítségére (főként a gyermekneveléssel kapcsolatos feladatokban) számíthatnak-e. Abban az esetben viszont, amikor mindkét szülő vagy egyedülálló szülő tervezte a külföldi munkavállalást, szinte mindig²⁵ egyeztettek a nagyszülőkkel, testvérekkel arról, hogy távollétük alatt vállalják-e gyermekeik gondozását és felügyeletét: „[...] édesanyám nyugdíjba ment szerencsére, és felvetettük neki a témát, hogy bevállalna-e egy téli szezont. [...] Aztán kimentem, és hazajöttem 2,8–3 millió forinttal három hónap után. És ugye addig anyukám volt itthon a gyerekekkel” (H10).

A tágabb család jobbra támogatta a külföldi munkát, és ez az idő múlásával is így maradt, még akkor is, ha „[...] most már azért ők is látják az árnyoldalát ennek a dolognak” (H07) – nyilatkozta az egyik interjúalany. Ugyanakkor az idősebb szülők részéről döntést ellenző megnyilvánulásokról is beszámoltak a kutatás résztvevői, ami mögött elsősorban az itthon maradó gyerekek miatti aggodalmak álltak: „[...] megmondom őszintén, az én apám hónapokig nem állt velem szóba. Ő ellenezte, mert nyilván megpiszkálta a csőrét, hogy a gyerekek is otthon maradtak. Aztán [...] leült az iszap” (K02); de két interjúalany meglátása szerint ez generációs különbségekkel is magyarázható. Valószínűsíthető, hogy a családok szétszakadásával járó külföldi munkavállalás kevésbé illeszkedik az idősebb generációk családról alkotott képéhez, ahhoz a családképéhez, amelyben a család egy olyan közösség, ahol a szülők és gyermekeik rendszeresen együtt vannak, és egymás támogatására számíthatnak. Ezalatt természetesen nem azt értem, hogy a családok külföldi munkavállalás miatti szétszakadása az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi változásait figyelembe véve egy elfogadható és természetes jelenség, csupán azt feltételezem, hogy az idősebb emberek kevésbé nyitottak az internet világa felé, és nehezebben fogadják el azt, hogy a távollévő szülők számára a transznacionális kapcsolattartás

²⁵ Egy egyedülálló édesanya családtagok és egyéb rokonok hiányában felügyelet nélkül hagyta gyermekeit, egy másik édesanya pedig kénytelen volt egy időre (4 évre) bentlakásos intézményben elhelyezni gyermekét.

lehetővé teszi, hogy a mindennapos személyes kapcsolat hiányát valamelyest „kompenzálják”, és többé-kevésbé a család mindennapi életének részesei legyenek.

2) Munkakeresés

A külföldi munkavállalást megelőző előkészületek egyik fő része a munkakeresés, amelyben nagy szerepet játszanak azok az interperszonális kapcsolatok (hálózatok), amelyekre az egyén támaszkodhat a külföldi munkavállalás tervezése és előkészítése során, valamint annak idején (hálózatelmélet) (Tilly 1990). Melegh (2015) meglátása szerint a migráció nem egyéni választási ügy, hiszen a vele járó bizonytalanságokból és költségekből kifolyólag csakis hálózatos formában lehet megoldani. A migránshálózatok terjedése mellett a nemzetközi mobilitás valószínűségét növelik azok a migránsokat támogató szervezetek (például nemzetközi toborzó ügynökségek, munkaerőpiaci közvetítő és helyi személyszállító cégek)²⁶ (Gábrriel 2020) is, amelyek a külföldi munkavállalás körüli teendőket lebonyolítják (intézményelmélet) (Massey et al. 1993).

A transznacionális családok tagjaival készített interjúk eredményei azt mutatják, hogy a migránshálózatok bővülése a külföldön dolgozó szülők elhelyezkedésében is nagy szerepet játszott: *„Nagyon sokan dolgoznak már ott kint, és sok az ismerős sokfelé. Ha tudnak valami jót vagy jobbat, akkor szólnak egymásnak”* (Hog). Az interjúalanyok zöme (17 fő) barátok/ismerősök segítségével tudott elhelyezkedni, három házi idősgondozóként dolgozó kérdezett – a kapcsolatok és a nyelvtudás hiánya miatt – közvetítő cégeken keresztül találta ausztriai munkáit, egy interjúalany pedig magyar cégen keresztül ment Ausztriába dolgozni. Csupán négy interjúalany számolt be arról, hogy önállóan (internetes állásportálokon és fórumokon) kereste első ausztriai munkáit, viszont közülük is csak egy fő beszélt akkor folyékonyan németül.

A tapasztalatok tehát azt mutatják, hogy bár a magyar barátok/ismerősök vagy akár ismeretlen magyar személyek segítsége majdnem elengedhetetlen az elindulás során, Ausztriában nagyon alacsony szintű nyelvtudással vagy akár nyelvtudás nélkül is lehet – alacsonyabb presztízsű munkakörben – boldogulni. Az interjúalanyok közül 12 fő egyáltalán nem beszélt németül, amikor elkezdett Ausztriában dolgozni, 9 fő csak kezdő szinten, néhány szót vagy mondatot tudott, és csak kettő olyan szülő volt, aki az ausztriai munka előtt intenzív nyelvtanulásba kezdett. Ők azok, akik az interjúalanyok közül a leginkább reménytelen helyzetben voltak: egyikük férje halálát követően az itthoni fizetésből nem tudott gyermekeiről gondoskodni, a másik interjúalanyt pedig egy bántalmazó kapcsolat hátrahagyása és a függetlenedés lehetősége motiválta.

„Nem ismertem senkit. Nekem nem volt ismerős. Egy hónapig [...] minden hétfőn kijöttem, és ugyanazokra a helyekre visszamentem, hogy esetleg megüresedett azóta állás. [...] Hát volt olyan hely, ahol konkrétan kinyitották az ajtót, és kivágtak, hogy majd akkor jöjjenek vissza, ha megtanultam németül. [...] Egy hónapig éjjel-nappal tanultam a németet, és akkor már úgy értettem, amikor megkérdezték, hogy tényleg dolgozni akarok-e. És akkor mondtam, hogy igen, tényleg dolgozni akarok, bármit elvállalok. [...] És akkor a harmadik alkalommal a papíromat nem egy lenti fiókba, hanem egy fenti fiókba tették (K01).

²⁶ Árendás és szerzőtársai (2022) a társadalmi pozíció és mobilitási tapasztalatok (az elvándorlás és visszatérés melletti döntés mögött álló motivációk, valamint a gyerekek visszatérés utáni iskolai reintegrációja) összefüggéseit vizsgálták migrációs háttérrel rendelkező magasabb társadalmi státuszú budapesti családok, valamint egy kistelepülés szegregált negyedének roma lakossága körében. Kutatásuk eredményei is jól mutatják az interperszonális (rokon/baráti) kapcsolatok, illetve az alacsonyabb jövedelmű családok esetében a különféle munkavállalást segítő, toborzó vagy munkaerő-közvetítő cégek külföldi munkavállalásban betöltött jelentős szerepét. Váradi (2018c) tanulmányában arról is olvashatunk, hogy a házi gondozót kereső külföldi családok, valamint a potenciális idősgondozók között közvetítő „sofőrök” túlnyomó többsége informális hálózatokat működtet, és az ezekre a hálózatokra támaszkodó nők jellemzően feketén dolgoznak külföldön.

Ugyanakkor az látszik, hogy az Ausztriában töltött évek alatt a családjuktól távollévő szülőknek többé-kevésbé sikerült magukra szedniük annyi nyelvtudást, amennyi az ottani életükhöz szükséges: „*Hát most azért már nem adnának el, de azért bankba nem megyek számlát nyitni, fogalmazzunk így*” (K02).

3) Taszítás–vonzás

Interjúk kutatásom eredményei alapján 8 kivándorlást ösztönző, valamint 11 olyan vonzónak ítélt tényezőt azonosítottam, amelyek az Ausztriában történő munkavállalásra és a transznacionális életmód fenntartására sarkallták/sarkallják az érintett szülőket. Emellett további 4, a taszító faktorok erejét csökkentő tényező (Dorigo–Tobler 1983; Golovics 2019b) jelenik meg az interjúkban. Ezeket a faktorokat ebben a részben sorban áttekintem.

A család „hátrahagyásával” járó külföldi munkavállalás okait vizsgálva a külföldön lévő szülőkkel és a „hátrahagyott”/itthon maradó partnereikkel készült interjúk alapján egyértelműen megállapítható, hogy külföldi munkavállalásuk a Magyarország elhagyását motiváló és a külföldi munka szükségességét alátámasztó okok egész sorával hozható összefüggésbe. Az interjúk készítésekor érezhető volt, hogy ez az egyik olyan téma, amihez ambivalens módon viszonyultak az interjúalanyok, elsősorban azok, akik anyagi szempontból a leginkább szorult helyzetben voltak, amikor a „pénz vagy család” döntést meg kellett hozniuk. Csupán négy olyan interjúalany volt, aki egy-egy taszító és vonzó okkal (alacsony fizetés itthon, magasabb fizetés külföldön) magyarázta a külföldi munkavállalás melletti döntést. Ők azok a szülők, akik még gyermekük születése előtt kezdtek el külföldön dolgozni. A transznacionális életmód fenntartása mellett viszont ők is jó néhány érvet felsorakoztattak.

Taszító tényezők:

Árendás és szerzőtársai (2022) a nemzetközi mobilitásban részt vevő magyarok három nagy csoportját különítették el egymástól: 1) az EU-n belüli mobilitásban részt vevő magyarokat (vagy röviden mobilis uniós polgárokat), akik elsősorban az országok közötti munkaerőpiaci egyenlőtlenségek, a jobb munka- és anyagi lehetőségek miatt vándorolnak; 2) a Magyarországon magas presztízsű munkakörben dolgozó, a társadalmi hierarchia tetején álló elit migránsokat, akiket elsősorban egzisztenciális megfontolások, szakmai ambíciók vagy elakadások, illetve a magyarországi közélettel való elégedetlenség motivál a külföldi munkavállalásra; illetve 3) a gyakran szegregált körülmények között élő romákat, akiket olyan interszekcionális hátrányok indítanak útnak, mint az egzisztenciális elkeseredettség, a társadalmi marginalizáció és a faji diszkrimináció. A szerzők kutatási eredményei azt mutatják, hogy a transznacionális mobilitás tapasztalatai is jelentősen eltérnek egymástól e három csoport esetében, de „*ezek a különbségek [is] abból fakadnak, hogy [...] milyen sajátos motivációk alapján döntenek a migráció mellett*” (Árendás et al. 2022:126). Fontosak tehát a kiinduló helyzetükhöz, társadalmi hierarchiában elfoglalt helyükhöz és faji hovatartozásukhoz, illetve egyéni cselekvési lehetőségeikhez (például a migráció során mozgósítható erőforrásaikhoz) kapcsolódó motivációik, de a szerzők úgy gondolják – illeszkedve a Várad (2018b) által leírtakhoz –, hogy nagyon szubjektív és sokrétű lehet a döntési szempont, ami nemcsak az érintettek társadalmi-gazdasági háttéréhez kapcsolódik, hanem törekvéseikhez is.

Noha kétségtelen, hogy az előzőekben leírt helyzetek és motivációk nagy szerepet játszanak abban, hogy valaki a külföldi munkavállalás mellett dönt-e, úgy gondolom, hogy a társadalmi státusztól és a végzett munka jellegétől függetlenül is kialakulhatnak olyan reménytelennek tűnő körülmények, amelyek az érin-

tett családokat döntés elé állítják.²⁷ „Az államhatárokon átlépő migráció a magyar társadalom legkülönbözőbb helyzetű rétegeiben a megélhetés, boldogulás lehetséges alternatívájává vált” – olvashatjuk Várad (2018b:13) tanulmányában. Ez a gondolat meglátásom szerint egyrészt egy elfogadható, élhető helyzetből történő előrébb jutás, a „kicsit több, kicsit jobb” lehetőségét, migrációs döntésben betöltött szerepét sejteti, de azt is kellőképpen érzékelteti, hogy a társadalmi hierarchia minden szintjén adódhatnak olyan helyzetek, amikor a megélhetés, boldogulás érdekében egy kényszerű migrációs döntést szükséges hozni.

Interjú kutatásom mintája a társadalmi státusz tekintetében meglehetősen homogén, az interjúalanyok többsége középfokú végzettségű és a külföldi munkavállalás előtt Magyarországon fizikai munkát végzett, így a társadalmi státusz és a külföldi munkavállalást motiváló tényezők közötti összefüggés vizsgálatát az eredmények nem teszik lehetővé. Azt azonban jól mutatják, hogy a kékgalléros munkát végző, kisgyermekes szülők ausztriai munkavállalásának elsődleges indítéka a kényszerűség.²⁸ Az ország elhagyását indukáló taszító tényezők között legnagyobb arányban az anyagi/megélhetési gondok jelentek meg, amit elsősorban a magyarországi alacsony fizetéssel magyaráztak az interjúalanyok, de a kutatás résztvevői közül 8 fő hiteltörlesztéssel kapcsolatos fizetési nehézségekről is beszámolt. Összesen 22 interjúalany említette, hogy ez az ok szerepet játszott abban, hogy a család az egyik szülő külföldi munkavállalása mellett döntött. Többségüknek mindennapos anyagi problémáik voltak, vagy hónapról-hónapra éltek. Néhány interjúalany arról is beszámolt, hogy a gyerekek étkeztetését sem tudta megoldani, és ez nemcsak azokra igaz, akik gyermeküket egyedül nevelték, hanem azokra a szülőkre is, akik jövedelmét hiteltartozás terhelte. Továbbá azok is az elégedetlenek közé tartoztak, akik fizetésükből nem tudtak félretenni, egyről a kettőre jutni, az alapvető szükségleteken kívül egyéb vágyott dolgokra (például telefon-előfizetésre, illetve gyerekeknek egy kicsit márkásabb, minőségibb ruhára/cipőre) költeni, vagy egy váratlan kiadást finanszírozni.

„Konkrétan nem tudtam ennyit adni a gyerekeknek. [...] Az volt az utolsó csepp a pohárban, [...] amikor hónap végén oda kellett mennem a fiamhoz, hogy »Tudsz adni egy ötezetrest kajára?« Akkor végigbögtem az éjszakát, hogy a gyerekeimtől kell kajára pénzt kérnem, holott minden hónapban adott a fizetéséből a rezsibe. És akkor másnap bementem az igazgatónőhöz és [...] mondtam, hogy kimegyek Ausztriába takarítani. [...] Én többet biztos nem kérek a gyerekeimtől pénzt.” (K01)

„[...] a semminél még mindig több az, hogy tudok valamit a gyerekek szájába adni. Tehát, ha én nem jövök ki 5 éve, akkor én már kinn lennék az utcán. De szó szerint. [...] Egyszerűen egyik mókuserékből estünk a másikba, és egyszerűen én úgy éreztem egy idő után, hogy nincs kiút. Tehát, hogy atyáúristen, mikor lesz ennek az alagútnak vége? És ahogy jött az egyik probléma, [...] mindjárt jött két másik helyette. (K05)

„És azért kellett vállalni ezt a külföldi munkát, mert nagyon-nagyon eladósodtunk, és már kezdett ellehetetlenedni a helyzetünk. Tehát már árverezésre akarták küldeni a lakásomat, tehát már jóformán nem tudtam a gyerekek enni mit adni. [...] Mire én a magam kis gyári összeszerelő munkámmal kifizettem volna azt a hitelt, hát lehet, hogy még a mai napig ott dekkolnék.” (H04)

27 Ezt mutatják Barglowski (2021) németországi lengyel migráns anyák (n=20) körében készült interjú kutatásának eredményei is.

28 A mintában szereplő szülők közül felsőfokú végzettséggel egy – külföldi munkavállalás előtt tanárként, majd vállalkozóként dolgozó – édesanya rendelkezett, illetve egyetlen olyan szülővel sikerült interjút készítenem, aki kivándorlás előtt Magyarországon szellemi munkakörben dolgozott. Bár az iskolai végzettsége, illetve a végzett munka jellege alapján társadalmi státusza az interjúalanyok teljes csoportjához képest e két szülőnek magasabb, olyan nehézségekkel néztek szembe (férj halála/bántalmazó kapcsolat), amelyek idővel komoly anyagi problémákhoz, majd kényszerű külföldi munkavállaláshoz vezettek.

„Nekem van egy barátom, akivel közel 10 éve nyúzzuk egymást egy szobában, és ő is úgy jött ki 10 évvel ezelőtt, hogy elvitte volna a bank a feje fölül a házat. Őneki is két lánya volt. [...] Muszáj volt neki is.” (K12)

Az eredmények azt mutatják, hogy azok voltak a legnehezebb helyzetben, akik valamilyen oknál fogva (házastárs halála/válás/párkapcsolati problémák) egyedül próbáltak gondoskodni a gyermekeikről. Úgy érezték, hogy számos nehézséggel kellett megküzdeniük, miközben az alanyi jogon járó, alacsony összegű ellátásokon kívül egyéb gyermeknevelést segítő támogatásokhoz nem jutottak hozzá vagy bizonyos feltételek hiánya miatt elestek azoktól.²⁹ A magyarországi családtámogatási gyakorlat szelektivitását három interjúalany, két gyermekét egyedül nevelő és egy tartósan beteg gyermeket nevelő szülő említette.

„[...] az a 25 ezer forintos gyes nem valami vastag, vagy a 12 ezer forintos családi pótlék az éhenhaláshoz sok, az élethez pedig kevés. [...] Az én kislányom egyéves kora óta él pacemaker-ben. Szívfejlődési rendellenességgel született [...] 3 éves korában hoztak egy olyan jogszabályt, hogy mivel nem szed rendszeresen gyógyszert, nem minősül tartós[an] betegnek. Elvették az emelt családi pótlékot, elvették a gyeset [...] merthogy ő nem minősül tartós[an] beteg gyereknek. De a tejérzékeny, a lisztérzékeny, az egyébként semmilyen születési problémával nem rendelkező, ő igen.” (H01)

„Hát ugye egy keresetből azért jelentősen nehezebb. Csak egy példát említek: akkor még mind a két gyerek kisiskolás volt, akkor kerestem olyan 85 ezer forint körül, és két gyereknek a beiskoláztatása 70 ezer forint volt szeptemberben. És akkor bementem az iskolába, hogy tudnak-e segíteni. Megkérdezték, hogy van-e sérült gyerek. Nem volt, hála Istennek. »Három gyerek van-e?« Mondom: »Tudjátok, hogy kettő van.« Esetleg kisebbség vagyok-e? Hát, mondom: »Nem«. Hát akkor sajnos nem tudnak segíteni. [...] Így, hogy egyedül maradsz, esélytelenné válsz. Esélytelenné változott az életem. Onnantól kezdve, hogy nincs sérült gyerekm, nincs három gyerekm, nem vagyok kisebbség, éppenséggel éhen is dögölhetek. [...] Ez egy rohadt dolog, hogy egy anya nem tud a gyereke mellett lenni. [...] Magyarországon vagyok, magyar kölykökkel, magyar nő, és dögöljek éhen.” (K01)

A megélhetési nehézségekhez és a magyarországi alacsony bérekhez szorosan illeszkedve – de a magas említésszám alapján mégis külön altémaként kategorizálva – jelent meg az interjúk során az elvégzett munka mennyiségének a kérdése, amit 11-en említettek. A külföldi munkavállalás előtti időszakra úgy emlékeztek vissza, hogy állandóan a munka körül forgott az életük, gyakran egyszerre több munkahelyen dolgoztak vagy esti/hétfégi pluszmunkákat vállaltak el (rendszerint bejelentés nélkül, feketén), mégsem jöttek ki a fizetésükből, és tisztában voltak azzal, hogy ez előbb-utóbb az egészségi állapotukra is hatással lesz.

„[...] láttam azt, hogy dolgozok éjjel-nappal, annyit dolgozok, mint az állat, [...] és annak ellenére, hogy úgymond [...] nem kerestem annyira rosszul, láttam, hogy egyszerűen nem jövünk ki belőle. [...] Tehát az, hogy ha dolgozol heti 40 órát, akkor legalább abból meg lehessen élni. És ezt nem láttam otthon,

29 Az egyedülálló szülők helyzetét és az őket érintő családpolitikai intézkedéseket európai összehasonlításban Monostori (2019) vizsgálta, aki ugyancsak alátámasztotta az interjúk során elhangzottakat, és felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarországon az egyszülős családok helyzetének érdemi javítása kiemelten fontos kérdés. A témára vonatkozó adatokat és a kapcsolódó jogszabályokat áttekintve arra az eredményre jutott a szerző, hogy az egyszülős családok az átlagnál sokkal nagyobb szegénységi kockázatnak vannak kitéve, 2016-ban 38%-uk élt az ekvivalens jövedelem 60%-ánál kevesebb összegből, ennek ellenére nem tartoznak a mai családpolitika preferált csoportjai közé. A szerző végkövetkeztetése szerint ma Magyarországon „a társadalmpolitika nem tudja az egyszülős családok kedvezőtlen helyzetét megfelelő mértékben kompenzálni” (Monostori 2019:37).

tehát otthon nem lehetett. [...] Undorítónak találom ezt az egészet, hogy tényleg ki kell menni egy másik országba ahhoz, hogy meg tudj élni normálisan. [...] Ne legyen már az, hogy a feketével meg a túlórával számolod az életedet.” (K04)

„[...] én olyan ember vagyok [...], hogy a gyárban meghirdettek egy túlórát, akkor én éves szinten az egy kezemen meg tudom számolni azt, amire én nem jelentkeztem. [...] Nekem teljesen mindegy volt, hogy milyen műszakban voltam beosztva, én bármikor bementem túlórázni, akár éjszaka is, [...] nyilván a pénz miatt. Meg emellett én otthon másodállásban műkörmöztem is, tehát nekem a 24 órából 20 munkaóra simán letelt. [...] És még így is azt mondom – pedig borzalmas mennyiségű túlóráim voltak –, hogy még így is kevés volt a fizetésem. [...] és én azért is döntöttem úgy, hogy kijövök, mert tudtam, hogy ebbe előbb-utóbb bele fogok rokkanni.” (K10)

Amellett, hogy a „sok munka – alacsony fizetés” fizikailag és lelkileg is megviselte az interjúalanyokat, a család életére is káros hatással volt. Az interjúalanyok szerint ez az életforma, és az annak háztartási és gyermeknevelési feladatokkal való összehangolásából adódó nehézségek türelmetlenné és stresszessé teszik a szülőket, aminek elsősorban a családtagok, legfőképpen a gyerekek „isszák meg a levét”. Két interjúalany szerint a folyamatos túlórakkal/pluszmunkákkal tarkított munkahetek és a gyerekneveléssel járó feladatok mellett a munka–magánélet összehangolása előbb-utóbb kivitelezhetetlenné válik.

„[...] egy asszony elmegy dolgozni, dolgozzon bármennyit, 6 órát, 8 órát, de maradjunk az átlag 8 óránál, aztán hazajön a munkahelyről, és idehaza még pörög, mint a kemotoxos légy. Alig várjuk, hogy már 7 óra legyen. Már nincs türelmed a családhoz, mert már a hócipőd tele van, mert te istenverte már fél 4-kor felkeltél, és sokszor 10–11-kor jutsz ágyba, és rohadt fáradtan kelsz fel. Nem jó. Az se jó.” (K08)

„Magyarországon én most azt látom, hogy akik normálisabban élnek, azok nem 40 órát dolgoznak. Tehát az megy, hogy az ember gürizik reggeltől estig, hajt. Igen, ezt lehet csinálni ideig-óráig. Én is csinálhatnám, fizikailag bírnám, nem esne nehezemre, hogy megint heti 50–60 órát dolgozzak, csak ugye feltettem a kérdést, tudod, amikor már van egy kisgyereked, hogy meddig megy ez? Meddig tudod azt a heti 60 órát produkálni?” (K04)

A „sok munka–alacsony fizetés” problémát felismerve mindegyik interjúalany arra a következtetésre jutott a külföldi munkavállalás kapcsán, hogy ha a folyamatos pluszmunkák és túlórák miatt az idejük nagy részét egyébként sem a családjukkal töltik, és a megkeresett pénz csak arra (vagy arra sem) elég, hogy egyik hónapról a másikra meg tudjanak élni (ami ráadásul állandó aggodalmat és nyugtalanságot is generál), akkor inkább a családot ugyan „hátrahagyva”, de számukra anyagi biztonságot nyújtva megpróbálnak külföldön boldogulni: „[...] ha már egyszer amúgy sem vagyok itthon, akkor ne itthon keressek 400 ezret, hanem Ausztriában, sokkal kevesebb melóval, sokkal jobb lehetőségekkel, sokkal kényelmesebben majdnem a dupláját.” (K07).

A magyarországi munkalehetőségeket és munkafeltételeket ugyanakkor az interjúalanyok többsége nem kritizálta, azokról – főként a munkaidő hosszának és beosztásának kiszámíthatatlanságáról – csak néhány esetben, az ausztriai munkafeltételek kontrasztjaként esett szó. Továbbá megállapítható, hogy a munkanélküliség nem játszott említésre méltó szerepet az interjúalanyok külföldi munkavállalás melletti döntésében. Az interjúalanyok közül szinte mindenki a külföldi munka miatt mondott fel magyarországi munkahelyén, és

csak egyetlen olyan interjúalany volt, aki – elmondása szerint túlképzettsége miatt – itthon nem tudott elhelyezkedni. Feltételezhető, hogy e mögött a kis mintanagyság és az alkalmazott mintavételi eljárás áll, hiszen a 2016. évi mikrocenzus külföldi munkavállalást megelőző időszakra vonatkozó adatai az anyák körében kifejezetten magas munkanélküliséget mutatnak (Horváth 2023), amit Hárs (2020) kutatási eredményei is alátámasztanak: a szerző megállapította, hogy a külföldi munkavállalás melletti döntésben az itthoni munkalehetőségek hiánya is szerepet játszik.

Az ország elhagyása melletti döntés indokaként a vállalkozói lét nehézségeit két, a külföldi munkát megelőzően vállalkozóként dolgozó interjúalany említette. Mindketten az adózási feltételekkel, a kisvállalkozásokat terhelő adók mértékével való elégedetlenségüknek adtak hangot.

„[...] minket nem az anyagi körülmények vittek ki, hanem inkább a politika. Tehát, amikor van egy ügymond jó vállalkozásod, és nem élsz meg mást, mint azt, hogy ha 10 forint van a zsebedben, még azt is ki akarják turkálni, akkor egyszer csak úgy elegend lesz. [...] Sajnos ez egy olyan állam, ami nem támogatja a kisvállalkozásokat. [...] Egy A4-es oldalon volt felsorolva, hogy miből kell adót fizetnünk. Fizesd ezt, fizesd azt, és egyszerűen nem tudod már, hogy miből, hiszen nem a kereseted után akarnak fizettetni, hanem adjál oda mindent, amid van. És sajnos ilyen politikai helyzet van itthon. Kibeleznek. Ott is szigorúak a törvények, de hagynak élni. Hagynak érvényesülni. Hagyják azt, hogy a te zsebedben is maradjon. És ez a fontos. Ettől működik egy gazdaság.” (H02)

Végül, két bentlakásos házi idősgondozóként dolgozó édesanya esetében a párkapcsolati problémák is kiemelt szerepet játszottak abban, hogy gyermekeiket „hátrahagyva” külföldön vállaltak munkát. Az egyik interjúalany szerint „[...] az ápolók között nagyon sokan vannak olyanok, akiknek [...] a férjével problémája van. Nem tudják egymást elviselni, és akkor megindulnak kifelé” (K14). Ezt alátámasztják Urbańska (2016) eredményei is: lengyel migráns anyákkal készített interjúk kutatásában az interjúalanyok több mint fele nyilatkozott úgy, hogy a migrációra családon belüli erőszak miatt került sor. Kutatásom interjúalanyai férjeik (egész család életét megkeserítő) alkoholproblémáiról számoltak be, és bár a külföldi munkavállalás melletti döntésüket pénzügyi problémákkal (hiteltartozás/külön családi kassza) magyarázták, mindkettőjüket a függetlenedés lehetősége motiválta, illetve az, hogy ezáltal lehetőségük lesz majd elválni férjüktől: „[...] ahhoz, hogy az álmaimat el tudjam érni, kénytelen vagyok ezt csinálni, de ha Isten is úgy akarja, [...] akkor lesz annyi pénzem jövőre, hogy ki tudom fizetni a hitelemet [...], és akkor ugye elválnék, mert nem maradok vele együtt” (K10). Melegh és Kovács (2010) a FEMAGE nevet viselő nemzetközi kutatás³⁰ során az európai országokba bevándorló nők egyik jól elkülöníthető migrációs stratégiájaként szintén az emancipációs törekvéseket azonosították. A szerzők ezt a migrációt kiváltó okot a „individualista” nemhez kötött vagy női elbeszélői stratégiának nevezték.

Vonzó tényezők:

Az előzőekben azonosított, úgynevezett taszító (negatív) tényezők mellett a migrációs döntésekben az adott célországba csábító faktorok is kiemelt szerepet játszanak. A pozitív (vonzó) és negatív (taszító) tényezők azonban nemcsak a külföldi munkavállalás melletti döntés meghozatala során meghatározóak, hanem minden egyes alkalommal, amikor „visszajönni-maradni” dilemmahelyzet alakul ki a külföldi munkavállalás folyamán.

³⁰ A nők bevándorlása iránti igény és beilleszkedésük az idősödő társadalmakban (*Needs for Female Immigrants and Their Integration in Ageing Societies – FEMAGE*) című kutatás 2006 és 2007 között nyolc európai uniós országban, köztük Magyarországon vizsgálta a bevándorló nők élettörténeti perspektíváit, és a fogadó népesség bevándorlókkal kapcsolatos attitűdjeit.

Amikor az egyén a migrációs döntést fontolgatja, elsősorban hallomásokra, mások tapasztalataira támaszkodik, a migrációt követően már inkább saját tapasztalatai számítanak. Az interjúk alapján bemutatott vonzó tényezők ezért inkább a transznacionális életmód fenntartását magyarázzák, mint magát a külföldi munkavállalás melletti döntést.

Az interjúalanyok által leggyakrabban említett vonzó tényező az Ausztriában megkereshető, magyarországinál lényegesen magasabb fizetés volt: „[...] *mindenki, akivel beszéltem az anyagiak miatt jön ki. A pénz ugye, az motiváló ebben az egész történetben*” (K09), amihez hozzájön az éves bértöbblet, a 13. havi üdülési pótlék (*Urlaubsgeld*) és a 14. havi karácsonyi bónusz (*Weihnachtsgeld*). Az interjúalanyok a magasabb munkabérek legfőbb pozitívumát abban látták, hogy egyről a kettőre tudnak jutni, lehetőségük van félretenni, a nagyobb kiadásokat nehézségek nélkül finanszírozni, „kicsit drágább dolgokat” megvásárolni, pihenésre költeni, és ezáltal családjuk számára nyugodt és színvonalas életkörülményeket, „normális életet” biztosítani. Ezek a tényezők motiválták őket akkor, amikor felerősödött bennük a magányosság érzése, és családtagjaik hiánya, de néhány interjúalany szájából a transznacionális élet fenntartását ösztönző indokként „a jóhoz könnyen hozzá lehet szokni” kijelentés is elhangzott.

„[...] *azzal a fizetéssel, amit ő ott kint megkeres, azért lehet haladni egyről a kettőre. Tehát, mondjuk veszel egy autót készpénzre, gyűjtögeted, megengedhetsz magadnak egy kicsivel drágább utazást [...], de az is fontos, hogy ha egy szemüveget kell csináltatni, akkor nem kell hónapokig spórolni mondjuk a gyerekeknek a szemüvegére.*” (H01)

„*Mindennap megfordult a fejemben, hogy hazamegyek [...]. Aztán mindig, amikor megkaptam a fizetésem, és haza tudtam menni és bevásárolni, tudtunk egyről a kettőre jutni [...], akkor mindig azt mondtam, hogy csinálom tovább.*” (K01)

„[...] *nekem nem is ez volt a cél, hogy én ennyi ideig kinn maradjak. Tehát igazából egy gyors kis hajrával szerettünk volna egy pár hónapot kint dolgozni [...]. De aztán, amikor [...] ugye elkezdik csöpögtetni az embernek a pénzt, akkor azt hamar megszokja. Tehát azért megszokod azt, hogy amikor a gyerek szétrúgja a cipőjét, akkor nem gondolkodsz, hanem bemész a boltba, és veszel neki másikat. [...] Azért az egy kicsit jó érzés.*” (K12)

Az eredmények alapján látszik, hogy a kutatás résztvevői számára fontos a takarékoskodás, amit a jövőbeli tervek megvalósítása, valamint az utóbbi években a Covid19-járvány okozta gazdasági válság miatti bizonytalanság egyaránt motivál, de szerepet játszik benne a külföldön dolgozó szülők előrelátó szemlélete is. Ha „*valaki egyszer behúzza a féket*” (H01) – fogalmazott az egyik interjúalany – (például az ingázással járó terhek és az ebből eredő egészségügyi problémák vagy családi kötelezettségek miatt stb.), akkor a külföldi munka után már nehéz újra a magyarországi körülményekhez alkalmazkodni, az itthoni fizetésből gazdálkodni, így az ilyen helyzetekben a megspórolt pénz átmeneti megoldást jelenthet.

Több interjúalany pozitívként említette – mint ahogy arról Várad (2018c) tanulmányában is olvashatunk –, hogy Ausztriában vannak olyan munkakörök (például szállodai és éttermi munkák, vagy a váltásos munkarendben történő bentlakásos házi idősgondozás), amelyek ebből a szempontból kifejezetten előnyösnek tekinthetők, mivel – bár csak ritkább hazajárást tesznek lehetővé –, a munkával járó ingyenes étkezés és lakhatás munkáltatói biztosítása hozzájárul ahhoz, hogy keresetüket szinte teljes egészében haza tudják

adni.³¹ Az egyik idősgondozóként dolgozó interjúalany munkája további előnyének tekintette, hogy a váltásos munkarend miatt felszabaduló időt (itthon töltött napok) családjával tudja tölteni, és ilyenkor ki tudja venni a részét a háztartási és gyermeknevelési feladatokból. Ez a vonzónak ítélt szempont Gábrriel (2020) Baranya megyéből Ausztriába ingázó házi idősgondozók körében készített kutatásában is megjelent.

Az előzőek mellett az ausztriai munkafeltételekkel, munkakörülményekkel való elégedettség említése szintén gyakori volt az interjúk során. Legfőbb pozitívumként a munkaidő hossza és beosztása, valamint annak kiszámíthatósága hangzott el, de a dolgozók megbecsültségét, az emberközpontú vezetői attitűdöt, valamint a munkaeszközök minőségét is többen vonzó tényezőként említették.

Bejelentés nélküli foglalkoztatást egyik interjúalany sem tapasztalt külföldi munkavállalása során: „*Ugye Magyarországon bevett szokás, hogy ha dolgozik az ember mennyiségi órát, akkor egyik részét kifizetik így, a másik részét kifizetik úgy, itt azért ilyen nincs. Itt azért ez nagyon minimális*” (K03), amit ugyancsak az ausztriai munkavégzés előnyeként tartottak számon, viszont a munkaterheléssel kapcsolatban már véleménykülönbségek mutatkoztak. Bár az interjúalanyok többsége úgy látta, hogy Ausztriában kevésbé feszített a munkatempó, „[...] *ha csak egész hónapban paradicsomlevelet tépkedsz, akkor is megvan a 400 ezer forint havi nettó*” (H10) – mondta az egyik interjúalany, akadtak olyanok is, akik ezzel kapcsolatban más álláspontot képviseltek. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a munkaintenzitás megítélése a végzett munka jellegétől függ: az interjúalanyok közül a vendéglátásban dolgozók és a házi idősgondozók körében azonosítható ez a probléma, de míg az előbbi munkakörben dolgozók fizikai kimerültségről számoltak be, addig az idősgondozók úgy látták, hogy mentálisan megterhelőek számukra a munkanapok.

„*Nagyon megbecsült vagyok. Nagyon. Tehát olyan szinten becsülnék meg, embernek néznek, hogy azt nem lehet elmagyarázni. Dolgoztam jó pár helyen otthon [...], sehol nem voltam olyan szinten megbecsülve, mint itt egyszerű takarítóként. [...] Jobb fizetést kaptam, mint otthon kormánytisztviselőként, sajnós.*” (K01)

„[...] *olyan munkaruházatot kapnak, hogy a bakancs 100 ezer forintba kerül. Az a munkaruha, amiben a férjem dolgozik, ha a sisaktól a cipőig nézem, félmillió forint. Hát itthon hol kapsz olyat? És évente kétszer-háromszor is cserélik, attól függ, hogy mire van szükség. Ha egy kicsit kopottabb, akkor már adja az újat a munkáltató. Meg az eszközök, amikkel dolgoznak, vagyont érő szerszámaik vannak. Nem az van, mint itthon, hogy éppen hogy csak van szerszáma a kőművesnek.*” (H01)

„*Itt messzemenően jobban meg kell fogni a munkát, mint otthon, de itt a munkához való hozzáállás is teljesen más, mert itt az emberek szívesen megcsinálják, mert többet fizetnek érte.*” (K14)

A vonzó tényezők következő csoportját az ausztriai munkavállalás esetén igénybe vehető, gyerekek után járó családi támogatások és adókedvezmények képezték. Ide tartozik a családi pótlék, az eltartott gyermekek után járó adókedvezmény, valamint a családi bónusz „plusz” juttatás.³² Ezek a támogatások alanyi jogon járnak, és összegük gyermekszám, családtípus és a gyermek egészségi állapota szerint differenciált.

31 Az interjúk kutatás eredményei azt mutatják, hogy ezt a „gyűjtögető” életformát az is támogatja, hogy a családtól távol lévő szülők az egyedüllét elviselhetetlensége miatt felszabaduló idejükben hajlamosak pluszmunkákat vállalni. Hasonló haszonmaximalizáló stratégiáról olvashatunk Fedyuk (2020) Olaszországban dolgozó ukrán házi idősgondozók körében készített kutatásában.

32 A családi bónusz „plusz” (*Familienbonus Plus*) egy olyan, Ausztriában 2019. január 1-jétől bevezetett adóterheket csökkentő családi juttatás, amelynek maximálisan igénybe vehető indexált (az adott ország megélhetési viszonyaihoz igazított) összege a magyar munkavállalók esetében 2021-ig 18 éven aluli gyermekenként maximum évi 862 euró volt, jelenleg (2021. január 1-től) maximum évi 1 150 euró.

„Amikor kisebbek voltak a gyerekek, kiment a férjem külföldre dolgozni, és nem a külföldi pénz hozta meg a jólétet, hanem megkaptuk a családi pótlékot, ami egyben jött. 5–6 ezer, vagy 8 ezer euró. Nem is láttam még annyi pénzt. És az nem banki hitel volt. Nem, ez nem az. Azt adta az állam, mert az járt a gyerekeknek. És ez jó volt.” (K08)

Bár 2019. január 1-jétől az Ausztriában dolgozó, de ott bejelentett lakcímmel nem rendelkező vendégmunkások esetében ezeknek a támogatásoknak az összegét nagymértékben lecsökkentették,³³ az osztrák munkaerőpiacon dolgozó szülők számára folyósított összeg³⁴ még így többszöröse volt annak, mint amire Magyarországon jogosultak lettek volna gyermekük után,³⁵ „[...] pedig csak egy vonal választ el, egy határ” (K12) – zárta mondanivalóját az osztrák családtámogatási rendszerrel való elégedettségének hangot adó egyik interjúalany.

A jobb fogyasztási lehetőségek, az osztrák mentalitás, a kellemesebb élet, valamint egy idegen kultúra megismerésének, egy idegen nyelv elsajátításának és az egyéni fejlődésnek a lehetősége is a vonzó tényezők között jelent meg. Négy interjúalany az Ausztriában elérhető termékek alacsonyabb árát és magasabb minőségét emelte ki, hárman az ausztriai élet adta nyugalmat és a külföldiek felé megmutatkozó pozitív viszonyulást, hárman pedig a teljesen új kulturális szokások és értékek megismerésének, elsajátításának lehetőségét nevezték meg olyan vonzó tényezőként, ami a költség-haszon mérleget Ausztria felé billenti.

„[...] sokszor kapjuk, hogy külföldön sincs kolbászból a kerítés. De, ott kolbászból van. Ott kolbászból van. Olcsóbban tudunk kint vásárolni, mint itthon. [...] Például kerti kiülőre párnákat szerettem volna. A JYSK-ben akciósan 16-ról 10 ezer volt egy darab párna. A férjem ugyanazt a párnát 2 500 forintért vette meg. Tehát egy párna árért lett négy párnám. Hogy lehet ez? Nagyon kemény. Négyszer annyit keresnek vagy háromszor, és feleannyiba kerülnek a dolgok.” (H01)

„[...] amíg a férjem is ingázó volt, mi kintről hoztuk be a dolgokat. [...] Nyugodt szívvel megvettem mindent, mert tudtam, hogy százszor jobb, mint amit a magyar LIDL-ben, vagy Tesco-ban, vagy itt-ott kapsz. [...] Én tudok különbséget tenni, például a húsleveskockákban. Én ugyanúgy kint is megvettem [...] a húsleveskockát. Olyan szép színe van a kintinek, olyan kicsit aranylő, nálunk meg olyan zöld, mint a spenót. És másabb a leves is. Másabb. Finomabb a kinti kocka.” (K08)

„Úgy veszem észre, hogy az emberek is sokkal nyugodtabbak, nincs olyan stresszes életmód, mint ami ugye nálunk. [...] Szóval pozitívumot nagyon sokat tudnék mondani. Rengeteget.” (K02)

33 2019-ben Ausztriában bevezettek egy kiigazítási mechanizmust, amely értelmében a családi pótlék és a gyerekek után járó adókedvezmény összegét a lakóhely szerinti ország árszínvonalához igazították. Magyarország esetében a korrekciós tényező értéke 0,575, ami azt jelenti, hogy az Ausztriában dolgozó, Magyarországon élő gyermeket nevelő szülők 2019 után már csak a támogatások korábbi összegének 57%-ára lettek jogosultak, tehát majdnem feleakkora összegre, mint az osztrák állampolgárok.

34 A családi pótlékot, valamint a gyerekek után járó adókedvezményeket is figyelembe véve egy 3 és 10 éves kor közötti gyermeket nevelő kétszülős család például havi 170 euró, azaz 70 ezer forint körüli összegre volt jogosult, de egy három 18 éven aluli gyermeket nevelő kétszülős család esetében ez az összeg havi 580 euró, azaz 230 ezer forint körüli összeg is lehetett. A családi pótlék és a gyermekek után járó adókedvezmények gyermekszám, családtípus és a gyermek egészségi állapota szerint indexált összegei az Interreg Austria–Hungary (2019) információk kiadványában megtekinthetők.

35 A gyerekek után járó támogatások összege a közelmúltban változott, ugyanis 2022. június 16-án az Európai Bíróság jogellenesnek minősítette az Ausztriában dolgozó vendégmunkások számára nyújtott, gyermekek után folyósított támogatásoknak a gyermek lakóhelye szerinti államtól függően történő kiigazítását, és azóta az osztrák kormány már vissza is fizette az indexálásból eredő különbözetet. Az ügyben hozott ítélet sajtóközleménye az alábbi linken elérhető: <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2022-06/cp220102hu.pdf>

Végül célországától függetlenül ugyan, de a külföldi munkavállalás melletti döntésben, illetve a transznacionális élet fenntartásában fontos szerepet játszott – az utóbbi évtizedek nemzetközi mobilitást támogató eseményei³⁶ mellett – a technológiai fejlődés, a különféle modern kommunikációs technológiák megjelenése és az utazási lehetőségek kiszélesedése is. Ez olyan „új tér-idő rugalmasságot” (King 2002) eredményezett, amely a transznacionális családok tagjai számára lehetővé tette, hogy országhatárokon átívelő kapcsolatokat tartsanak fenn egymással, a térbeli elkülönülés ellenére is dinamikus rendszerként működjenek, „[...] összefogjanak, és olyan dolgokat hozzanak létre, amelyek a kollektív jólét és az egység érzését, azaz a »családi életet« jelentik” – fogalmazott Bryceson és Vuorela (2002:18).

Bár az interjúk során a transznacionális kapcsolattartás lehetőségének döntésre gyakorolt hatását nem említették az interjúalanyok, egyértelműen látszik, hogy a transznacionális élet fenntartásában és annak családok életére gyakorolt hatásai szempontjából is kiemelten fontos szerepe van annak, hogy a határon átívelő kapcsolattartás már napi szinten, mondhatni különösebb erőfeszítés nélkül is megvalósítható. Voltak olyan interjúalanyok, akik már több mint egy évtizede dolgoztak külföldön. Számukra a korlátozott lehetőségek miatt kezdetben nehézséget jelentett a kapcsolattartás, ami még elviselhetetlenebbé tette a transznacionális életet, de mégis vállalták azt: „[...] eleinte nagyon-nagyon nehéz volt. Főleg akkor volt nehéz, mikor nem volt internet, és még ugye külföldről a telefonhívás is egy nagyon volt. Ugye voltak ilyen netes kávézók, de hát otthon hol volt net még akkor, 2006-ban? Még a mobilnetek sehol nem voltak, vezetékes, tárcsázós internet, ha volt. [...] Tehát a kapcsolattartás formája volt nehéz, és ezt nehezen éltük meg” (K12).

Az utazási lehetőségek kiszélesedését, illetve a határok átjárhatóságát, a munkaerő szabad áramlásának külföldi munkavállalás melletti döntésben betöltött szerepét nem említették, amely vélhetően azzal magyarázható, hogy az interjúalanyok többsége egy „mobilabb” korszakban, az Európai Unió 2004-ben induló keleti bővítése, valamint a fokozatos (főként a 2011-es osztrák és német) munkaerőpiaci nyitások után kezdett külföldön dolgozni. Ebből adódóan számukra a mobilitást gátló tényezők (a határellenőrzések és a tartózkodás korlátozása, vagy a rendelkezésre álló közlekedési eszközök limitáltsága) nem jelentettek akadályt, a mobilitás globális hierarchiájával nem kellett megbirkózniuk (Bauman 1998b, idézi Váradi 2018b:21). Ugyanakkor teljes határozottsággal nem lehet kijelenteni, hogy az utazási lehetőségek valamelyest ne lennének mérvadóak a „visszajönni vagy maradni” dilemmahelyzetekben. Az interjúalanyok közül többen említették, hogy a munkaidő beosztása és a földrajzi távolság együttesen behatárolta a hazautazási (így a fontos családi eseményeken való részvételt lehetővé tevő) lehetőségeiket, ami fokozta az egyedüllét okozta magányosság érzését, így végül „mobilitástípus-váltás”³⁷ melletti döntéshez vezetett. Erre az ingázással járó kihívások (például a nagy ingázási távolság, az utazással járó veszélyek vagy az állandó utazás miatt kialakuló egészségügyi problémák) miatt is sor került néhány esetben.

A taszító faktorok erejét csökkentő tényezők:

Az ausztriai munkavállalás számos pozitívuma mellett az interjúalanyok néhány olyan szempontot is felvetettek, ami külföldi munkavállalásuk ellen szól, tehát a taszító faktorok erejét csökkentő tényezőnek tekinthető. Legtöbbször a pszichés költségeket említették, amelyek a családtagok hiánya miatt jelentkező nehézségek

36 Például az EU-hoz és a schengeni térséghez való csatlakozás, illetve Ausztriában a 24 órás gondozás 2007-es legalizálása (Baumgartner–Forster, 2017), bizonyos hiányszakmákban a külföldi vendégmunkások foglalkoztatását érintő korlátozások munkaerőpiaci nyitás előtti fokozatos feloldása (Pogátsa 2014), majd az osztrák és német munkaerőpiac 2011-es megnyitása.

37 Olyan mobilitási forma választása (például tartós külföldön élés helyett ingázás, vagy havi/kéthavi ingázás helyett heti ingázás), amely lehetővé teszi a gyakoribb hazalátogatást. Jellemzően munkahelyváltással, illetve célországváltással is jár.

teljes halmazát ölelik fel. Ide tartoznak a külföldi munkavállalásnak a családtagok mentális egészségére és életmódjára gyakorolt káros hatásai, a külön töltött időnek a szülő-gyermek kapcsolatok és párkapcsolatok stabilitásának gyengülésében megmutatkozó jelei, illetve a családon belüli hatalmi helyzetek és szerepvizonyok átalakulásából adódó problémák is. „A migráció egy meglehetősen költséges és nehéz folyamat, [...] nagyon komoly lemondásokkal jár.” Az érintettek „rendszerint tudják, hogy a tíz ujjukból legalább háromba bele kell harapniuk, és hogy melyik háromba harapjanak bele, az itt a kérdés.” – fogalmazott Melegh (2015: 210).

A családtagok hiányát és az abból eredő következményeket a transznacionális életmód ellen szóló érvként szinte az összes interjúalany említette. Ez volt az egyetlen olyan tényező, ami – egyéb makroszintű tényezők változatlansága mellett – döntési helyzetet produkált a külföldi munkavállalás során, több interjúalany esetében munkahelyváltásra, „mobilitástípus-váltásra” is emiatt került sor. A témához illeszkedő kutatások eredményeit tekintve ez nem meglepő: a 2016. évi mikrocenzus adatai (Gábiel–Horváth 2019; KSH 2018) és Horváth (2016) eredményei is azt mutatják, hogy a visszatérést elsősorban családi okok motiválják.

Eredményeim alapján azonban úgy tűnik, hogy döntési helyzetekben bizonyos makrofaktorok hatása a felmerült pszichés költségekkel szemben erősebbnek bizonyult, ami azért is meglepő, mivel az interjúalanyok közül 18 fő már öt éve vagy annál hosszabb ideje külföldön dolgozik, 7 interjúalany esetében pedig a 10 évet is meghaladja. Többségük arról számolt be, hogy kezdetben nehézséget jelent az elválás és a transznacionális kapcsolatok fenntartása, de a kezdeti bizonytalanság voltaképpen beletörődéssé, majd megszokássá alakul át, néhány interjúalany esetében már az első fizetés kézhezvétele után: „Csak annyi volt a megterhelő, hogy hiányzott a család. Hiányoztak mindhárman. [...] De ez nem tartott sokáig, csak az első fizetésig. Tehát az első fizetést megkaptam, nem mondom meg, hogy mennyit, de Magyarországon azért egy évig kellett dolgoznom, és onnantól fogva minden megváltozott” (K02), másoknál hosszú hónapok vagy évek alatt. Úgy tűnik, hogy a belenyugvás azon anyák számára a legnehezebb, akik fiatalabb (15 éven aluli) gyermek(ek)-et hagytak hátra, akik – az itthon töltött idő hosszától függetlenül – csak ritkábban (például havonta) tudnak hazajárni, és akik gyermeküket egyedül nevelik vagy párkapcsolati problémák miatt döntöttek a külföldi munkavállalás mellett. Ők jelenleg is nehezen viselik a transznacionális szülőség terheit,³⁸ de valamilyen cél (hiteltartozás rendezése/válás), vagy a jelenlegi életszínvonaluk fenntartása érdekében kénytelenek vállalni vagy vállalják azt.

„[...] Mindenki azt hiszi, hogy Ausztriában kolbászból van a kerítés, Németországban kolbászból van, mindenki luxusban él, mindenki nyaralni jár. Oké, tényleg így van, mindenki elmegy nyaralni. Csak ők azt nem értik meg, hogy amíg mások ledolgozzák a 6 vagy 8 órájukat, hazamennek, kitakarítanak vagy családjukkal vannak, és nézik a tévét, én 24 órából 24-et kint vagyok egy vadidegen családnál. [...] Nem vagyok otthon, nem vagyok a családommal. Nem tudom hány anyák napjáról, születésnapról, karácsonyról lemaradtam. Ezt nekem senki nem adja vissza. Nincs az a pénz, amit ez megér, hogy a gyerekeket távol hagyjam. De muszáj vagyok, mert sajnos egyszerűen máshogy nem tudom megoldani.” (K05)

„A kereset, a pénz a lényeg az embernek. Igaz? Azért négy gyerekem van, azt a négy gyereket el kell látni. [...] Mindig mondja mindenki, hogy nem a pénz a minden. Nem a pénz a minden, de pénz nélkül nem tudsz megélni, sajnos. Olyan világban vagyunk.” (K06)

38 Amihez hozzájárul az is, hogy a kiskorú gyermeket nevelő nők külföldi munkavállalását társadalmi stigma övezi, azt a férfiak külföldi munkavállalásával ellentétben a média rendellenes jelenségként bélyegzi meg, és ez komoly lelkiismeret-furdalást és szégyenérzetet vált ki a távollévő anyákból. Váradi (2018a) arra is felhívta a figyelmet, hogy a család szétszakadása miatti lelkiismeret-furdalás azok életét is megkeseríti, akik rövidebb idejű váltásokkal dolgoznak.

A pszichés költségek mellett a taszító faktorok erejét csökkentő tényezők közé sorolhatók a külföldön dolgozó szülők negatív diszkriminációs tapasztalatai. Bár az interjúalanyok inkább pozitívan értékelték az osztrákok magyarokhoz való viszonyulását, 10 interjúalany úgy emlékezett vissza, hogy őt vagy házastársát érte közvetlen hátrányos megkülönböztetés a külföldön töltött évek alatt. Elsősorban a „*mindig tudatják veled azt, hogy te csak egy Ausländer vagy, te csak egy vendég vagy itt*” (K05), „*[...] odakint Ausländer vagy, és tők mindegy, hogy fekete, fehér, vagy éppen sárga. Ausländer slussz-passz*” (K08) típusú tapasztalatokhoz kapcsolódó érzések jöttek felszínre az interjúk során, amiről jobbra a házi idősgondozóként dolgozó interjúalanyok számoltak be. Néhányan közülük úgy gondolták, hogy ez kizárólag a nyelvtudás hiányával magyarázható: „*[...] ha valaki nem jól nyomja a nyelvet, akkor igen, sajnos hátrányokba ütközhet*” (K02), és ezt azok is megerősítették, akik nem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést a külföldön töltött évek alatt.

Bár a munkaidő-beosztás kiszámíthatóságáról az interjúalanyok többsége elégedettséggel nyilatkozott, a bentlakásos házi idősgondozóként dolgozók közül néhányan az ausztriai munkájuk hátrányának tartották, hogy a turnusok hossza gyakran változik, így nem tudnak előre tervezni, nem tudják, hogy családtagjaikat mikor láthatják viszont. Továbbá, mivel ebben a munkakörben jellemzően vállalkozóként dolgoznak a magyarok (Famira-Mühlberger 2017; idézi Gábrriel 2020:53), ezért bizonyos pluszjuttatásoktól is elesnek, például a 13. és 14. havi fizetéstől, illetve betegszabadság sem jár a munkájuk után: „*Én Selbständigben vagyok itten, vállalkozóként vagyok kint, nekem nincs karácsonyi pénzem, nincsen Urlaubgelder, akkor [...] az orvosi ellátásod sem olyan, akkor nincsen szabadságod, nincsen betegszabadságod, semmid sincs. [...] Ez egy hátrány. Ez nagyon nagy hátrány*” (K14). Eredményeim alapján összességében úgy látszik, hogy az interjúalanyok közül a legkiszolgáltatottabb helyzetben a bentlakásos házi idősgondozóként dolgozó szülők vannak. Ezt Gábrriel (2020) kutatási eredményei is alátámasztják, az idősgondozói munkát a szerző prekárius (bizonytalan) munkának tekinti.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmányban a családtól való elszakadással járó ausztriai munkavállalás okait vizsgáltam egy interjú felmérés eredményei alapján. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen társadalmi-gazdasági és mikroszinten zajló folyamatok alakítják a kiskorú gyermek(ek)et nevelő szülők munkavállalási célú mobilitási döntéseit, illetve azt, hogy az anya vagy az apa (esetleg mindkét szülő) próbálkozik inkább külföldi munkavállalással. 25 olyan szülővel készítettem félig strukturált interjút, aki transznacionális családhoz tartozik.

Az interjú kutatás eredményei azt mutatják, hogy a Magyarországon élő, kiskorú gyermeket nevelő szülők külföldi munkavállalással és a transznacionális életmód fenntartásával kapcsolatos döntéseit elsődlegesen a küldő és a célterületek bizonyos makroszintű társadalmi-gazdasági paramétereinek mikroszinten jelentkező hatásai befolyásolják. Az ország elhagyását indukáló fő taszító tényező az alacsony magyarországi fizetés, ami háztartási/családi szinten anyagi, megélhetési problémaként csapódik le, és számos esetben hiteltelek és egyéb tartozások felhalmozódásával jár együtt. Az ilyen helyzetek a kiskorú gyermeket nevelő szülőket túlórák és pluszmunkák elvállalására sarkallják, ami túlhajszolt életmódot, egészségügyi problémákat generál, valamint a munka és magánélet egyensúlyának felborulását eredményezi, ennek következtében pedig előbb-utóbb külföldi munkavállalás melletti döntéshez vezet. Ezek a döntések szinte kivétel nélkül családi szinten, a hagyományos nemi szerepek (apa a kenyérkereső), vagy a lehetőségek (potenciális munkakörhöz illeszkedő készségek, képességek) és szándékok (ki akar/nem akar) figyelembevételével születnek meg. De szerepet játszik bennük az itthon maradó gyerekek felügyeletének ellátását vállaló családtagok hozzájárulása

és a külföldi munkavállalást segítő interperszonális kapcsolatok is. Élethelyzetektől és lehetőségektől függően a döntést kiváltó anyagi, megélhetési okok kiegészülnek további olyan mikro- és makroszintű elemekkel, mint például a magyarországi családtámogatási gyakorlat szelektivitásából adódó kedvezőtlen helyzet vagy a magyarországi kisvállalkozók hátrányos adózási feltételei.

A másik oldalon, vonzó tényezőként a magasabb fizetés és a hozzá társuló éves bértkiegészítés, a gyermek után járó támogatások és adókedvezmények, illetve az ezekből elérhető megtakarítások jelennek meg, továbbá az ausztriai munkafeltételekből és munkakörülményekből, a fogyasztási lehetőségekből, valamint a „kellemesebb” életből fakadó hasznosságnövekmények is ide tartoznak. Ezeket a külföldi munkavállalásra, valamint a transznacionális élet fenntartására vonatkozó döntés mérlegelése során felmerülő hasznokat ugyanakkor beárnyékolják a családtagok elhagyása nyomán jelentkező lelki költségek, de az új nyelv elsajátításának és az új környezethez/kultúrához való alkalmazkodásnak a terhei is a költségek közé sorolhatók.

Az Ausztriában dolgozók jellemzőit és az ausztriai munkavállalás motivációit vizsgáló kismintás kutatások (például Kovács–Sipos 2020; Horváth 2019; Proactive Consulting Kft. 2018; EMPIRICA 2012; Lechner et al. 2010; Hárs et al. 2009; Hardi 2005; Sik 1999) mindegyike a hazainál jóval magasabb kereseti lehetőséget azonosította elsősorú vonzó tényezőként, de emellett (vagy ezzel átfedésben) olyan motiváló tényezők is megjelentek, mint a tanulás/nyelvtanulás és a szakmai fejlődés lehetősége, illetve a külföldi élet meg tapasztalása, a kíváncsiság vagy a kalandvágy, azonban ezek a motiváló tényezők a gyermeküket „hátrahagyó” szülők esetében egyáltalán nem azonosíthatók. Továbbá ezekben a kutatásokban, noha tudhatjuk, hogy az ausztriai fizetés a legfőbb „csábító”, annak kontrasztjáról kevésbé esik szó: nem tudjuk, hogy arra kezdetben az álmok megvalósítása, előrelépés vagy éppen a túlélés, az „egyik hónapra a másikkra élés” körforgásából való kikerülés miatt volt-e szükség. Eredményeim alapján egyértelműen látszik, hogy a transznacionális életet élő családokban szinte kizárólag az anyagi/megélhetési gondok miatti kilátástalanság és a kényszerszülte helyzetek indítják útnak a szülőket, idővel pedig a kezdeti bizonytalanság voltaképpen beletörődéssé, majd megszokássá alakul át, – ha nem is végleg, de bizonyos időre – konzerválva a transznacionális családi életet.

Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy az alacsony mintanagyság messzemenő következtetések levonását nem teszi lehetővé. Azt a tényt, hogy az interjúalanyok többé-kevésbé hasonló kiinduló helyzetből, hasonló okok miatt döntöttek a külföldi munkavállalás mellett az ezen ismérvek alapján viszonylag homogénnek mondható minta is magyarázhatja. A transznacionális család kialakulását más migrációs motivációk is előidézhetik, de kétségtelen, hogy a magyar–osztrák relációban nem ezek a leginkább meghatározóak, hiszen az az „életszínvonal-lépcső”, amiért tömegek hajlandók vállalni a transznacionális lét problémáit a szomszédos EU-országhoz képest Magyarországon és Ausztria között az egyik legnagyobb.³⁹

Egyértelmű tehát, hogy a család (főként a gyerekek) „hátrahagyásának” terhe túlságosan nagy ahhoz, hogy hasonló nagyságú motiváció hiányában ezt a lépést valaki megtegye. Ennek ellenére az sem zárható ki, hogy ahogyan a külföldi munkavállalási lehetőségek egyre többeket megszólítanak és – a negatív következtetések ellenére – a transznacionális életforma egyre inkább elfogadott és működőképes stratégiává válik

39 Az Eurostat (2021a, 2023a) legfrissebb adatai szerint a medián ekvivalens rendelkezésre álló jövedelem egy lakosra vetített vásárlóerő eltérésevel súlyozott (tehát az országok közötti árszínvonal-különbségeket kiküszöbölő) értéke (purchasing power standard – PPS) 2021-ben Románia, Bulgária és Görögország mellett Magyarországon volt a legalacsonyabb (9 982 PPS, az EU-s átlag alig fele), míg Ausztriában az egyik legmagasabb (24 450 PPS), 2,4-szerese a magyarországi értéknek. Az étellel való elégedettség tízfokú skálán mért mutatóját tekintve szintén nagy a kontraszt a két ország között: míg Ausztria első, Magyarország az utolsó előtti a listán (Eurostat 2021b, 2023b).

(tehát a networkhatásnak és a mintakövetésnek egyre nagyobb szerep jut), úgy egyre több család dönt a „kettészakadással” járó, de anyagi biztonságot nyújtó transznacionális családi élet kialakítása és fenntartása mellett. Ezt mutatják a 2011. évi népszámlálás és a 2016. évi mikrocenzus adatai is, amelyek szerint a transznacionális családok száma és aránya a két adatfelvétel között eltelt 5 év során másfélszeresére nőtt, 2016-ban számuk meghaladta a 24 ezret. Pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyek alapján becsülni tudnánk, hogy 2016 óta a transznacionális családok száma és aránya miként változott, és jelenleg megközelítőleg hány család (szülő és gyermek) él külföldi munka miatt elválasztva egymástól, a magyarok külföldi munkavállalásának trendjeit figyelembe véve ugyanakkor feltételezhető, hogy a magyarországi transznacionális családok száma 2016 óta tovább nőtt. Ennek vizsgálatát a nemrég lezajlott 2022. évi népszámlálás adatai teszik majd lehetővé.

Kézenfekvő tehát a kérdés, hogy mekkora lehet a szerepe az államnak abban, hogy egy szülő gyermekeit „hátrahagyva” külföldi munkavállalás mellett dönt-e, és a magyarországi szociálpolitikának kellene-e ezekkel a családokkal foglalkoznia. A válasz egyértelműen igen.

Bár a témához kapcsolódó szakirodalmak alapján látható, hogy az ENSZ Gyermekalapja már 2012-ben hangsúlyozta, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani erre a témára (Bélorgey et al. 2012), és azóta több szervezet⁴⁰ is csatlakozott ehhez az állásponthoz, a családot „hátrahagyó” migráció kérdésköre még mindig a tagállamok hatáskörébe tartozik. Tagállami szinten vizsgálva a transznacionális családokra irányuló beavatkozásokat viszont látszik, hogy csak néhány országban (Romániában, Lengyelországban, Lettországban és Moldovában) valósultak meg – elsősorban a „hátrahagyott” gyerekeket védő – programok. Ezek keretében főként az érintett gyerekek tanulástámogatására, illetve pszichológiai tanácsadásra került sor, de Romániában például (ahol a legtöbb, becslések szerint 350 ezer „hátrahagyott” gyermek él) számítástechnikai eszközökkel felszerelt ifjúsági klubokat hoztak létre, segítve ezzel a szülők és gyerekek közötti kommunikációt, valamint az egyik település önkormányzata minibuszokat is vásárolt a főként Spanyolországban és Olaszországban dolgozó szülők gyakoribb hazaszállítása érdekében. Ezek a programok ugyanakkor csak meghatározott ideig tartottak, és a tervezett programok többsége pénzügyi források hiányában meg sem valósult (Alexe et al. 2012; Badea 2020; Krišjāne–Lāce 2012; Okólski–Topińska 2012; UNICEF 2019).

A jogi keretek kidolgozása ugyancsak hiányos, amit részben a transznacionális családok számára és helyzetére vonatkozó kutatások hiánya magyaráz. A legtöbb országban a gyerekek „hátrahagyásának” bejelentése nem törvény által előírt kötelezettség, vagy ha az is, annak elmulasztását nem szankcionálják (Bélorgey et al. 2012; Fresno et al. 2019; Safta et al. 2014; Vladicescu–Vremis 2012). Így van ez Magyarországon is: mindkét szülő vagy egy egyedülálló szülő hosszabb-rövidebb ideig tartó külföldi munkavállalásának gyámhatóságához történő bejelentési kötelezettségét jogszabály nem írja elő,⁴¹ abban az esetben viszont, ha a szülő(k) távolléte a gyámhatóság tudomására jut, az hivatalból köteles eljárást indítani (Gyer., 127. § [1]). Bár egy korábbi kutatásunk (Perchinig et al. 2018) során készített interjúban a Zalaegerszegi Járási Hivatal vezetője arról számolt be, hogy évente két-három ilyen típusú jelzés érkezik a hivatalhoz,⁴² feltételezhető – és kutatá-

40 Például az Európa Tanács Gyermekjogi Irányító Bizottsága, illetve az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése (Badea 2020).

41 Ugyanakkor a szülői felügyeletet gyakorló szülő egészségi állapota, indokolt távolléte vagy más családi ok miatt kérelmezheti, hogy gyermeke(i) felügyeletét ideiglenesen az általa gyámként megnevezett személy (legtöbbször családtag, egyéb rokon vagy ismerős) lássa el (Ptk., 4:187. § [1]).

42 Az interjú a REMINDER (*Role of European Mobility and its Impacts in Narratives, Debates and EU Reforms*) című projekt keretében készült 2018. június 6-án.

som eredményei is ezt mutatják –, hogy többségében ezek az esetek bejelentés nélkül maradnak. Meglátásom szerint nem a gyerekek családból való kiemelése jelenti a megoldást ezekben a helyzetekben. Az lenne igencsak fontos, hogy a szülők távozásáról legalább a települési önkormányzatok és a gyerekek nevelését, oktatását ellátó intézmények tudomást szerezzenek (főként azokban az esetekben, amikor a gyerekek egyedül, idősebb testvérrel vagy a nagyszülőkkel maradnak), kiemelt figyelemmel kísérjék az ilyen szempontból hátrányos helyzetben lévő gyerekek szükségleteit, és speciális segítséget nyújtsanak számukra. A probléma tényleges megoldását ugyanakkor azoknak a reménytelen helyzeteknek a megelőzése jelenti, amelyek a szülők külföldi munkavállalása mögött állnak. Nyilvánvaló, hogy a magyarországi fizetések egyhamar nem érik utol az Ausztriában megkereshetőt, de a magyarországi szociálpolitikának az egyedülálló szülők helyzetével kiemelten fontos feladata lenne foglalkozni. Az egyszülős családok az átlagnál sokkal nagyobb szegénységi kockázatnak vannak kitéve, ennek ellenére a feljük áramló transzferek csekélynek mondhatók, összegük alig haladja meg a párkapcsolaton alapuló családok számára nyújtott támogatásokét (Monostori 2019). A gyermeküket egyedül nevelő szülők és a kétszülős családok számára nyújtott családi pótlék összege közötti differencia jelenleg például csupán 1500 forint (Cst., 11. § [1]), a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság feltételeként meghatározott egy főre jutó jövedelem minimum értéke közötti különbség csupán 4300 forint (Gyvt., 19. § [2]), a Munka Törvénykönyve (Mt., 118. § [1]) a gyermek után járó pótszabadság tekintetében az egyedülálló szülők gyermekeit nem nevesíti, de folytathatnánk a sort egészen a munka-magánélet összehangolásával vagy a lakhatással kapcsolatos problémáig. Ezek a problémák nemcsak az egyedülálló szülők problémái, hanem azoké is, akik az egyedülálló szülők kilátástalan helyzetét látva képtelenek egy bántalmazó kapcsolatból kilépni. Ők fokozott eséllyel hoznak külföldi munka melletti döntést. Összességében tehát úgy látom, hogy elsősorban azokkal a családokkal kellene foglalkoznia a magyarországi szociálpolitikának, akik kényszerből „hagyják hátra” vagy tervezik „hátrahagyni” kiskorú gyermekeiket.

HIVATKOZÁSOK

- Alexe, I. – Horváth, I. – Noica, R. – Radu, M. (2012) *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report Romania*. Köln: Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und-gestaltung e.V.
- Árendás Zs. – Katona N. – Messing V. (2019) A transznacionális mobilitás hatásai a magyarországi családokra és gyerekekre: fókuszban a hazatérő gyerekek iskolai reintegrációjával kapcsolatos pedagógus-perspektívák. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 27(3), 115–148. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v27i3.276>
- Árendás, Zs. –Durst, J. – Katona, N. –Messing, V. (2022) The Limits of Trading Cultural Capital: Returning Migrant Children and Their Educational Trajectory in Hungary. In Atterberry, A. L. et al. (edsszerk.) *Children and Youths' Migration in a Global Landscape (Sociological Studies of Children and Youth, Vol. 29)*. Bingley: Emerald Publishing Limited, 115–139. <https://doi.org/10.1108/S1537-466120220000029008>
- Badea, V. R. (2020) *Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development Impact of labour migration on left-behind children*. Strasbourg: Parliamentary Assembly of the Council of Europe.
- Bargłowski, K. (2021) Transnational parenting in settled families: social class, migration experiences and child rearing among Polish migrants in Germany. *Journal of Family Studies*, 29(2), 893–910. <https://doi.org/10.1080/13229400.2021.2007786>
- Basch L. – Glick Schiller N. – Blanc-Szanton C. (1994) *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Amsterdam: Gordon and Breach Science.
- Baumgartner, K. – Forster, J. (2017, May) *Measuring cross-border working in Austria with the EU-LFS*. Workshop on Labour Force Survey Methodology, Copenhagen.
- Bélorgey, N. et al. (2012) *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe (VT/2010/001)*. Köln: Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und-gestaltung e.V.
- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014) Kivándorlás Magyarországról: szelekcio és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Blaskó Zs. (2016) Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 18(1), 71–88. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.1.71>
- Borjas, G. J. – Bronars, S. G. (1990) *Immigration and the family. Working Paper No. 3509*. Cambridge: National Bureau of Economic Research (NBER).
- Braun, V. – Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V. – Clarke, V. (2012) Thematic analysis. In Cooper, H. et al. (szerk.) *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological*. Washington: American Psychological Association, 57–71. <https://doi.org/10.1037/13620-022.supp>
- Bryceson, D. F. – Vuorela, U. (2002) Transnational families in the twenty first century. In Bryceson, D. (szerk.) *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg Publishers, 3–30. <https://doi.org/10.5040/9781474215855>
- Cho, E. – Allen, T. D. (2019) The transnational family: A typology and implications for workfamily balance. *Human Resource Management Review*, 29, 76–86. <https://doi.org/10.1016/j.hrmmr.2018.01.001>
- Cortes, P. (2015) The Feminization of International Migration and its Effects on the Children Left Behind: Evidence from the Philippines. *World Development*, 65, 62–78. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.10.021>
- Cst – 1998. évi LXXXIV. törvény a családok támogatásáról [Cst.]. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800084.tv> [Letöltve:2023-04-15].
- de Haas, H. (2010) Migration and development: a theoretical perspective. *International Migration Review*, 44(1), 227–264. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- de Haas, H. (2014) *Migration Theory. Quo Vadis? Working Papers, No. 100*. Amsterdam: International Migration Institute, Oxford: University of Oxford.
- Dorigo, G. – Tobler, W. (1983) Push-Pull Migration Laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), 1–17. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1983.tb01392.x>
- EMPIRICA Gazdasági és Társadalomkutató Intézet Kft. (2012) *Magyar ingázók az osztrák munkaerőpiacon*. Sopron: Empirica Gazdasági És Társadalomkutató Intézet Kft.

- Eurostat (2021a) Living conditions in Europe- income distribution and income inequality. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_income_distribution_and_income_inequality [Letöltve: 2023-04-10].
- Eurostat (2021b) Quality of life indicators- overall experience of life. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quality_of_life_indicators_-_overall_experience_of_life [Letöltve: 2023-04-10].
- Eurostat (2023a) Mean and median income by age and sex- EU-SILC and ECHP surveys. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_di03/default/table?lang=en [Letöltve: 2023-04-10].
- Eurostat (2023b) Average rating of satisfaction by domain, sex, age and educational attainment level. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_pw01/default/table?lang=en [Letöltve: 2023-04-10].
- Faist, T. (1997) The Crucial Meso-Level. In Hammer, T. et al. (szerk.) *International Migration, Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives*. Oxford: Berg Publishers, 187–217.
- Faist, T. (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198293910.001.0001>
- Fedyuk, O. (2020) Migrants' embodied geographies: spaces and boundaries of care work. Case study of Ukrainian care workers in Italy. In Katona N. – Melegh A. (szerk.) *Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnational elderly care systems in central and eastern Europe*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung, 143–165.
- Fresno, J. M. – Meyer, S. – Bain, S. (2019) *Target Group Discussion Paper on Children living in Precarious Family Situations. Feasibility Study for a Child Guarantee (FSCG)*. Brussels: European Commission.
- Gábrriel D. – Horváth V. (2020) Visszatérő migránsok transznacionális gyakorlatai a hazatérést megelőzően. *Demográfia*, 63(1), 35–71. <https://doi.org/10.21543/dem.63.1.2>
- Gábrriel D. (2016) A migráns házi idősgondozás gyakorlata – Ausztria mint befogadó ország példáján keresztül. *Demográfia*, 59(2–3.), 231–254.
- Gábrriel D. (2020) „Elkezded, majd nem tudod abbahagyni”. *Baranya megyéből induló idősgondozók vándorlásának és élettörténetének összefüggései* (Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Demográfia és Szociológia Doktori Iskola). Elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23904/gabriel-dora-phd-2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Letöltve: 2023-04-05].
- Glick Schiller, N. – Basch, L. – Blanc-Szanton, C. (1992) Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), 1–24. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1992.tb33484.x>
- Glick Schiller, N. – Basch, L. – Blanc-Szanton, C. (1992b) *Towards a Definition of Transnationalism. Introductory Remarks and Research Questions*. Elérhető: https://www.researchgate.net/profile/Nina_Glick_Schiller/publication/281748933_Transnationalism_A_New_Analytic_Framework_for_Understanding_Migration/links/56e0693908aec4b3333d0b8e.pdf [Letöltve: 2022-08-10].
- Golovics J. (2019a) A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés. *Demográfia*, 62(1), 95–141. <https://doi.org/10.21543/dem.62.1.3>
- Golovics J. (2019b) *A migráció gazdaságtana: egy intézményi közgazdaságtani megközelítés* (Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola). <https://doi.org/10.14267/phd.2020006>
- Gyer – 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról [Gyer.]. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700149.kor> [Letöltve: 2023-04-15].
- Gyvt – 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról [Gyvt.]. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv> [Letöltve: 2023-04-15].
- Hagen-Zanker, J. (2008) Why do people migrate? A review of the theoretical literature. MPRA Paper No. 28197. Maastricht: Universiteit Maastricht, Maastricht Graduate School of Governance. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1105657>
- Hardi T. (2005) Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 19(2), 65–81. <https://doi.org/10.17649/tet.19.2.1000>
- Hárs Á. – Fassmann H. – Kohlbacher J. – Reeger U. – Simon D. – Nagy K. – Gém E. (2009) *Magyarok az osztrák munkaerőpiacon. Ingázók, bevándorlók, munkaerő-migránsok?* (OFA kutatási zárójelentés). Budapest: Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány.
- Hárs Á. (2020) Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás. Jelenségek és munkaerő-piaci hatások. In Kolosi T. – Széleányi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt, 115–145.
- Hautzinger Z. – Hegedüs J. – Klenner Z. (2014) *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar.

- Horváth Á. (2016) Visszatérő kivándorlók. In Blaskó Zs. (szerk.) *Közelkép. Nemzetközi vándorlás*. Budapest: MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont, 109–115.
- Horváth V. (2019) Az Ausztriába irányuló munkavállalási célú migráció a nyugat-dunántúli régióban. *Humán Innovációs Szemle*, 2, 80–105.
- Horváth V. (2022) Magyarországi transznacionális családok: A Magyarországról Ausztriába irányuló munkavállalási célú migráció és távolsági ingázás, valamint annak családi kapcsolatokra és családtagok életére gyakorolt hatásai. PhD disszertáció. Pécs: PTE BTK Demográfia és Szociológia Doktori Iskola. Elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34489/horvath-veronika-phd-2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Letöltve: 2023-02-10].
- Horváth V. (2023) Magyarországi transznacionális családok: Transznacionális családok elterjedtsége és a külföldön dolgozó szülők jellemzői. *Demográfia*, 65(4), 383–430. <https://doi.org/10.21543/dem.65.4.3>
- Huzdik K. (2014) *Migrációs potenciál alakulása, és az azt befolyásoló tényezők a XXI. század első évtizedében Magyarországon*. (Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola). Elérhető: http://real-phd.mtak.hu/1271/1/HUZDIK_KATALIN_PHD DISSZERTACIO_DOI.PDF [Letöltve: 2022-03-18].
- Interreg Austria–Hungary (2019) *Változások 2019-től: Családi pótlék és gyermekek utáni adókedvezmények indexálása. Információs kiadvány Ausztriában dolgozó magyar munkavállalóknak*. Elérhető: https://www.interreg-athu.eu/fileadmin/be_user_uploads/Fairwork/Downloads/Infoblatt_indexalas_jo.pdf [Letöltve: 2022-01-22].
- King, R. (2002) Towards a new map of European migration. *International Journal of Population Geography*, 8, 89–106. <https://doi.org/10.1002/ijpg.246>
- Klimov, D. – Belyaeva, L. (2018) Analysis of Migration Processes in the Lipetsk Region. *Revista Espacios*, 39, 26 – 41.
- Kovács E. – Sipos N. (2020) Mobilitás a határmenti régiókban – Ausztria. In Berke Gy. – Bankó Z. (szerk.) *Pécsi Munkajogi Közlemények*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 14–31.
- Központi Statisztikai Hivatal [KSH] (2018). *Mikrocenzus 2016. 10. Nemzetközi vándorlás*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Krišjāne, Z. – Lāce, T. (2012) *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report – Latvia*. Köln: Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und-gestaltung e.V.
- Kun, B. – Kenyhercz V. – Demetrovics Zs. – Kaló Zs. (2021) Az egészségromlás és az egészségmagatartás-változás kvalitatív vizsgálata munkafüggők körében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 76(1), 101–126. <https://doi.org/10.1556/0016.2021.00007>
- Lakatos J. (2015) Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statisztikai Szemle*, 93(2), 93–112.
- Lechner, F. – Major, A. – Matt, I. – Willsberger, B. (2010) *Ungarische GrenzgängerInnen in Österreich. Studie im Auftrag von EURES-T Pannonia*. Wien: L&R Sozialforschung.
- Lee, E. S. (1966) A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Lockwood, K. – Smith, K. – Karpenko-Seccombe, T. (2019) Rethinking stories of transnational mothering in the context of international study. *Women's Studies International Forum*, 72, 17–24. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2018.11.006>
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. 19(3), 431–466. <https://doi.org/10.2307/2938462>
- Mazzucato, V. – Schans, D. (2011) Transnational families and the wellbeing of children: Conceptual and methodological challenges. *Journal of Marriage and Family*, 73, 704–712. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00840.x>
- Melegh A. – Kovács É. (2010) „Az ereimben európai vér folyik”. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái és integrációja nyolc európai országban. In Kardulesz F. – Várnainé A. Á. (szerk.) „Azt hittem célt tévesztettem”. *A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban*. Budapest: KSH Népeségügyi Kutatóintézet, 13–88.
- Melegh A. (2015) „Ezt csinálja a kapitalizmus...” Melegh Attilával Rigó Róbert beszélget. *Forrás*, 47(7–8.), 200–213.
- Melegh, A. (2006) *On the East-West Slope. Globalization, nationalisms, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Monostori J. (2019) Egyszülős családok és politikák Magyarországon és Európában. *Demográfia*, 62(1), 5–41. <https://doi.org/10.21543/dem.62.1.1>
- Mt – 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről [Mt.]. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200001.tv> [Letöltve: 2023-04-15].
- Mújdricza F. – Földvári M. (2018) A kognitív kérdőívtesztelés módszertana: a kognitív interjúk elemzése. *Statisztikai Szemle*, 96(6), 545–574. <https://doi.org/10.20311/stat2018.06.hu0545>

- Okólski, M. – Topińska, I. (2012) *Social Impact of Emigration and Rural Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report – Poland*. Köln: Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und-gestaltung e.V.
- Perchinig, B. – Horváth, V. – Molnár, D. – Tavodová, L. (2018) *A Multitude of Mobilities: Cross-Border Practices in the Austrian–Hungarian and Austrian–Slovak Border Regions*. Vienna: International Centre for Migration Policy Development (ICMPD).
- Pogátsa Z. (2014) *A magyar-osztrák határtérség munkaerő-piaci folyamatainak alakulása az elmúlt 10 évben. Az osztrák-magyar határtérség EU-csatlakozás óta eltelt tíz évének munkaerő-piaci folyamatai, annak gazdasági és társadalmi háttér-folyamatai, illetve ajánlások a jövőre nézve*. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar.
- Proactive Consulting Kft. (2018) *Az osztrák-magyar határmenti ingázói folyamatok, és az őket támogató szervezeti háttér vizsgálata, elemzése*. Budapest: Magyar Szakszervezeti Szövetség.
- Ptk – 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről [Ptk.]. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300005.tv> [Letöltve:2023-04-12].
- Purssell, E. – Gould, D. (2021) Undertaking qualitative reviews in nursing and education – A method of thematic analysis for students and clinicians. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 3, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.ijn-sa.2021.100036>
- Ravenstein, E. G. (1885) The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 46(2), 167–235. <https://doi.org/10.2307/2979181>
- Ravenstein, E. G. (1889) The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241–305. <https://doi.org/10.2307/2979333>
- Safta, C. G. – Stan, E. – Iurea, C. – Suditu, M. (2014) Family Destructuring as a Results of Workforce Migration. *Romanian Realities. Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 2549–2555. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.609>
- Sassen, S. (2003) The feminization of survival: alternative global circuits. In Morokvasic, M. et al. (szerk.) *Crossing Borders and Shifting Boundaries*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 59–77. <https://doi.org/10.1007/978-3-663-09529-3>
- Sik E. (1999) Magyarok az osztrák munkaerőpiacon. In Sik E. – Tóth J. (szerk.) *Átmenetek*. Budapest: MTA PTI, 123–172.
- Simonovits B. (2013). Bevándorlók diszkriminációja – kisebbségi és többségi szemmel. In Kováts A. (szerk.) *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, 157–171.
- Sjaastad, L. A. (1962) The Costs and Returns of Human Migration. *Journal of Political Economy*, 70(5), 80–93. <https://doi.org/10.1086/258726>
- Stark, O. (1991) *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell. <https://doi.org/10.2307/1973615>
- Statistik Austria (2019) *Standard-Dokumentation Metainformationen (Definitionen, Erläuterungen, Methoden, Qualität) zur Wanderungsstatistik*. Wien: Bundesanstalt Statistik Österreich.
- Steering Committee for the Rights of the Child [CDENF] (2021, April 6) *Draft opinion on PACE Recommendation 2196 (2021) on "Impact of labour migration on left-behind children"*. 5th Bureau meeting (by videoconference). Strasbourg: Council of Europe (CoE).
- Taylor, J. E. (1986) Differential migration, networks, information and risk. In Stark, O. (szerk.) *Research in Human Capital and Development. Vol. 4. Migration, Human Capital, and Development*. Greenwich: JAI Press, 147–171.
- Tilly, C. (1990) Transplanted Networks. In Yans-McLaughlin, V. (szerk.) *Immigration Reconsidered*. New York–Oxford: Oxford University Press, 79–95. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195055108.001.0001>
- Turai T. (2014) Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. In Ispán Á. L. – Magyar Z. (szerk.) *Ethno-Lore. Az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXXI*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 311–327.
- United Nations Children’s Fund [UNICEF] (2019) *UNICEF Working Paper. Children „Left Behind“*. New York: United Nations Children’s Fund.
- Urbańska, S. (2016) Transnational Motherhood and Forced Migration. Causes and Consequences of the Migration of Polish Working-Class Women 1989–2010. *Central and Eastern European Migration Review*, 5(1), 109–128.
- Váradai M. M. (2018a) *A migráció feminizációjáról (avagy házi idősgondozás külföldön)*. Budapest: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.
- Váradai M. M. (2018b) Elméleti kaleidoszkóp – a migrációs tapasztalatok értelmezési lehetőségei. In Váradai M. M. (szerk.) *Migráció alulnézetből*. Budapest: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 13–42.

- Várad M. M. (2018c) Családtörödékek. In Várad M. M. (szerk.) *Migráció alulnézetből*. Budapest: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 199–214.
- Várhalmi Z. (2013) Magyarországi migránsok identitása, kötődései. In Kovács A. (szerk.) *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, 227–237.
- Veenhoven, R. (1996) The Study of Life Satisfaction. In: Saris, W. E. – Veenhoven, R. – Scherpenzeel, A. C. – Bunting, B. (szerk.) *A Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe*. Budapest: Eötvös University Press, 11–48.
- Vertovec, S. (1999) Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 447–462.
<https://doi.org/10.1080/014198799329558>
- Vladicescu, N. – Vremis, M. (2012) *Social Impact of Emigration and Rural Urban Migration in Central and Eastern Europe. Final Country Report – Moldova*. Köln: Gesellschaft für Versicherungswissenschaft und-gestaltung e.V.
- Waldinger, R. (2008) Between “Here” and “There”: Immigrant Cross-Border Activities and Loyalties. *International Migration Review*, 42(1), 3–29.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS A HÁZIÁLLATOK CSALÁDON BELÜLI SZEREPÉRŐL

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.3.51>

ABSZTRAKT

A háziállatok egyre fontosabb szerepet játszanak a családok életében, ahogyan erre már számos nemzetközi tanulmány rávilágított. Magyarországon a háziállatok családon belüli szerepéről azonban még nem sok kutatási eredmény olvasható. Jelen tanulmány célja, hogy áttekintse a nemzetközi szakirodalomnak azt a részét, ami ezt a kérdést járja körül. Ehhez a felmérő szakirodalmi áttekintés (*scoping review*) módszerét alkalmaztuk. Ennek keretében összegyűjtöttük azokat a nemzetközi folyóiratcikkeket, amelyek az 1980 és 2022 közötti időszakban jelentek meg és az általunk választott témára fókuszáltak.

A szakirodalmi áttekintés eredménye alapján 47 olyan cikket találtunk, melyek megfeleltek kutatásunk fókuszának, azaz a háziállatok családon belüli szerepét vizsgálták. Ezek átolvasása után a következő témakörök bontakoztak ki: a fiktív rokonság kialakulása ember és állat között, ehhez kapcsolódóan a háziállatok rugalmas szerepe a családon belül, valamint a gazdák átalakuló szerepköre. Emellett a vizsgált folyóiratcikkek egy része a különböző kötődéstípusokat elemzi háziállatok és gazdáik között, valamint ehhez kapcsolódóan a háziállat elvesztésével járó gyász kérdésköre is gyakran került e kutatások középpontjába. Továbbá az is, hogy a háziállattal rendelkezők miként alakítanak ki párkapcsolatot, és hogy vajon a háziállatok pótolhatják-e a gyermekeket.

Munkánk során az is világossá vált, hogy az általunk áttekintett cikkekben szereplő empirikus kutatások nagyon homogén mintán vizsgálták a háziállatok családi szerepeit: a középosztálybeli családokkal – és azon belül különösen a nőkkel – folytatott kutatások felülreprezentáltak. Így a jövőbeli vizsgálatoknál fontos lenne, hogy az eddigieknél heterogénebb mintát alkalmazzanak a kutatók.

Kulcsszavak: háziállatok, társállatok, család, párkapcsolat, gyermekvállalás, felmérő szakirodalmi áttekintés

---

1 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont; MTA TK Lendület Reprodukciós Döntéseket Vizsgáló Kutatócsoport, Budapesti Corvinus Egyetem.

2 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont; MTA TK Lendület Reprodukciós Döntéseket Vizsgáló Kutatócsoport

3 Budapesti Corvinus Egyetem; Szociológia Doktori Program; KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

A SCOPING LITERATURE REVIEW OF THE ROLES OF PETS IN FAMILIES

Pets are playing an increasingly important role in the lives of families, as many international studies have shown. In Hungary, however, there is not yet much research on the role of pets in the family. The aim of this paper is to review the international literature on this issue. For this purpose, we apply the scoping review method. In this framework, we collected international journal articles published between 1980 and 2022 that focused on our chosen topic.

Based on the results of the scoping review, we found 47 articles that matched the focus of our research. After reading them through, the following topics emerged: the emergence of fictive kinship between humans and animals, the related flexible role of pets within the family and the changing role of owners. In addition, some of the journal articles analysed the different types of attachments between pets and their owners, and related to this, the issue of grief at the loss of a companion animal is often at the centre of these studies. Finally, there is also a focus on how pet owners form partnerships and whether pets can be a substitute for children.

Our review of the literature also revealed that the empirical studies we examined were based on a rather homogeneous sample, as middle-class families and, within that, studies with women were over-represented. Thus, for future studies, it would be important for researchers to apply a more heterogeneous sample than has been used so far.

Keywords: pets, companion animals, family, partnership, childbearing, scoping review

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS A HÁZIÁLLATOK CSALÁDON BELÜLI SZEREPÉRŐL

I. BEVEZETÉS

A háziállatok szerepe megváltozott az emberek életében a fejlett világ társadalmaiban a 21. században. Sokszor már nem is háziállatként, hanem társállatként hivatkozunk rájuk, jelezve, hogy legfőbb funkciójuk a társállattartók számára, hogy szociális kapcsolatot építsenek ki velük (Soares 1985; Turner 2006; Volsche 2018). Ebben a tanulmányban a háziállat és a társállat kifejezéseket nem szinonimaként használjuk, hanem a következőképpen: minden társállatot háziállatnak tekintünk, de csak azokat a háziállatokat tekintjük társállatnak, ahol a vizsgálatban részt vevők érzelmileg erősen kötődnek a háziállataikhoz.

Sok háztartásban például a kutyákat már nem csupán állatnak, hanem családtagnak tekintik. Erre világít rá a „szőrös gyerek” kifejezés, amelyet manapság egyre többször használnak a gazdák a házi kedvenceikre hivatkozva. A kutatások alapján a legtöbb kutyatartó, aki családtagként definiálja a háziállatát, legtöbbször gyermeki státuszban lévőként tekint rá (Owens–Grauerholz 2018; Shir-Vertesh 2012; Laurent-Simpson 2017c). Emiatt felmerülhet a kérdés, hogy a háziállat tartása miként befolyásolhatja a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket, illetve hogyan változtathatják meg a háziállatok a családon belüli szerepeket, a párkapcsolat kialakítását és a családon belüli dinamikákat.

A családformálódás jelentős átalakuláson ment keresztül az 1960-as és 1970-es évektől kezdődően a fejlett társadalmakban: ezt a folyamatot nevezte el Lesthaeghe és van de Kaa (1986) az 1980-as években második demográfiai átmenetnek. E változások mozgatórugói, hogy a helyi és a vallási közösségek által közvetített hagyományos értékek meggyengültek és helyüket az önmegvalósítás és az önkiteljesítés értékei vették át, azaz a hangsúly a családról az egyénre helyeződött (Spéder–Kapitány 2006). Szinte minden fejlett országban csökkent a házassági kedv, miközben nőtt a válások száma, későbbi életkorra tevődött a szülővé válás, és növekedett a tudatosan gyermektelen életmódot választók száma. Ennek következtében egyre többen élnek egyszemélyes háztartásokban, így az is egyre gyakrabban fordul elő, hogy a háziállatok töltenek be fontos szociális és érzelmi funkciókat az egyének és a családok életében.

Ennek a kérdésnek az aktualitását és elterjedtségét a mindennapjainkban az is jelzi, hogy például Ferenc pápa 2022. január 5-én azt nyilatkozta, hogy „Az egoizmus egyik formájának tanúi vagyunk napjainkban. Azt látjuk, hogy vannak, akik egyáltalán nem akarnak gyermeket. Néha egyet vállalnak, többet nem, de vannak kutyáik és macskáik, amelyek elfoglalják a gyermekek helyét. Nevethetnek rajta, de ez a valóság”.⁴ Ferenc pápa mondatai azt jelzik, hogy még a katolikus egyház vezetése is feltételezheti, hogy összefüggés lehet a kutyatartás és a csökkenő születésszám között.

---

4 Forrás: <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/hirek/ferenc-papa-szerint-tragedia-hogy-sok-par-nem-akar-gyereket-vagy-csak-egy-et-vallal/> [Letöltve: 2023. június 6.]

Magyarországon is egyre több cikk jelenik meg az online médiában⁵ a háziállattartás és a gyermekvállalás közötti lehetséges összefüggésekről, ami azt jelezheti, hogy egyre többen figyelnek fel arra a jelenségre, hogy a háziállatok gyermekpótlék funkciót is elláthatnak. Ennek ellenére szociológiai megközelítésből Magyarországon még nem végeztek kutatást arról, hogy milyen összefüggés lehet a gyermekvállalási kedv csökkenése és a társállattartás növekedése között. Ugyanakkor különböző nemzetközi kutatások fókuszáltak arra, hogy miként változnak a háziállatok szerepei a családok életében és ezek a változások hogyan hatnak vissza a gazdák és a családok életére.

Jelen tanulmány ezeknek a kutatásoknak az áttekintésére törekszik az 1980 és 2022 közötti időszakból. Azért választottuk a szakirodalmi áttekintésünk kiindulási pontjaként az 1980-as évet, mert ekkorra a második demográfiai átmenet fő elemei – például a termékenységi magatartás megváltozása, illetve a családi és a házassági-élettársi kapcsolatok átalakulása – már érzékelhetőek voltak. Olyan tanulmányokat gyűjtöttünk össze és dolgoztunk fel, amelyek arra fókuszálnak, hogy a különböző háziállatok – főként a kutyák – hogyan válnak családtagokká a mai társadalmakban világszerte. Az etológusoktól eltérően mi nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy mindezek a változások milyen hatással lehetnek az állatokra, hanem éppen azt próbáltuk feltárni a felmérő szakirodalmi áttekintés módszerét alkalmazva, hogy ezen változások hogyan befolyásolhatják a gazdák és a családok életét. Kiemelten vizsgáltuk, hogy a párkapcsolat-formálódással és a gyermekvállalással kapcsolatos döntésekben milyen szerepe lehet a társállattartásnak. Milyen hatással járhat a gazdákra a családtagnak tekintett háziállattal való együttélés? Hogyan változhat a háziállatok, azon belül a kutyák szerepe a családok életciklusa szerint, melyik életciklusban miként integrálódhatnak? Ezen felül a szakirodalmi áttekintés során olyan témák is kirajzolódtak, hogy miként küzdenek meg a gazdák a háziállatuk elvesztésével és miként változtak az idők folyamán a társállatok elhalálózása kapcsán a gyászjelentések és sírfeliratok.

A szakirodalmi áttekintés során külön figyelmet fordítottunk arra, hogy bemutassuk, hogy a kutatások milyen különbségeket találtak a férfiak és a nők között. Ezt azért tartottuk fontosnak mert a családdal kapcsolatos vizsgálatok egy része, például a gyermekvállalás vagy a családi élet és a munka összeegyeztetésnek kérdése, gyakran a nőket helyezi fókuszba. A nemek közötti különbségek bemutatásával arra szerettük volna rámutatni, hogy a családok életének jobb megértéséhez a férfiak családon belüli helyzetének vizsgálata ugyanolyan fontos, mint a nőké.

Jelen kutatás célja, hogy hozzájáruljunk egy jövőbeli magyar empirikus vizsgálat értelmezési kereteinek előkészítéséhez. Bár kutatási érdeklődésünk szociológiai jellegű, a nemzetközi vizsgálatokban markánsan megtalálhatóak a pszichológiai és etológiai megközelítésű tanulmányok is, így szakirodalmi áttekintésünk hasznos lehet a téma iránt érdeklődő nem szociológus olvasók számára is.

⁵ Például a következő cikkek jelentek meg az utóbbi egy évben: <https://qubit.hu/2023/04/04/gyereket-soha-nem-akar-tam-de-a-kutyamert-a-vegletekig-hajlando-vagyok-elmenni>; <https://noizz.hu/big-stories/a-kutyad-nem-a-gyereked-feszko-van-a-szulok-es-a-kutyajukat-gyermekent-nevelok/myz3dvr>; <https://24.hu/kulfold/2023/05/12/ferenc-papa-vigyaznunk-kell-mert-egyre-tobben-haziallattal-erkeznek-a-szent-peter-terre-gyerek-helyett/> [Letöltve: 2023-06-06].

II. AZ IRODALOMGYŰJTÉS MÓDSZERTANA

Munkánkban a felmérő szakirodalmi áttekintés módszertanát használtuk a Peters és szerzőtársai (2015) által javasolt módon. A „felmérő áttekintés” kifejezést a *scoping review* magyar megfelelőjeként használjuk, ami a szisztematikus szakirodalmi áttekintés (*systematic scoping review*) egyik fajtáját jelöli (Kutrovácz et al. 2018:51). A szisztematikus szakirodalom-áttekintés és a felmérő áttekintés közötti egyik fő eltérés, hogy az utóbbi tágabb kutatási kérdésekkel dolgozik, míg a korábbi specifikus, minél inkább leszűkített kérdést vesz alapul (Munn et al. 2018; Kutrovácz et al. 2018). A felmérő áttekintés célja, hogy egyfajta térképet nyújtson a vizsgált kérdést tárgyaló szakirodalomról, nem pedig az, hogy egy partikuláris kérdésről vagy területről adjon szintetizált, mindent átfogó eredményt (Munn et al. 2018). Mindazonáltal a felmérő áttekintés segíthet beazonosítani, hogy milyen típusú kutatások zajlanak az adott területen, hozzájárulhat a kulcsfogalmak és definíciók tisztázásához, bemutathatja, hogy milyen módszertannal vizsgálják az adott kérdést, feltárhatja, hogy milyen további kérdések várnak vizsgálatra, és akár szisztematikus irodalomáttekintés előkészítéseként is funkcionálhat (Munn et al. 2018). Ehhez kapcsolódóan fontos jellemzője az általunk választott módszernek az is, hogy az irodalom minőségi értékelése nem része az eljárásnak, ezért erre mi sem vállalkoztunk.

A folyóiratcikkeket a *Web of Science* és a *Scopus* adatbázisaiban kerestük az előre meghatározott kulcsszavak alapján. Keresőszavainkat a témában korábban olvasott tanulmányok kulcsszavai alapján határoztuk meg, ugyanis 2022 szeptemberétől a Kubinyi Enikő által vezetett Lendület Társállat Kutatócsoporttal együttműködve egy közös interjú kutatáson dolgozunk, amelynek egyik kutatási kérdése, hogy a kutyatartás miként hathat a gazdák reprodukciós döntéseire. Ehhez előzetesen kerestünk szakirodalmat, azonban a szűk témához köthetően nem találtunk túl sok tanulmányt. Ezért merült fel a felmérő szakirodalmi áttekintés módszerének gondolata, illetve a kutatási kérdés kitágítása, azaz nemcsak arról gyűjtöttünk irodalmat, hogy a kutyatartás miként hat a gyermekvállalással kapcsolatos döntésekre, hanem arra vonatkozóan is, hogy a háziállatok milyen szerepet játszanak a családok életében.

A keresőszavak megállapításánál elsődleges szempont volt, hogy a korábban összegyűjtött cikkekben található szavakat felhasználjuk. Ilyen volt „*pet parent**” (háziállatszülő), „*companion animal*” (társállat), „*pet attachment*” (háziállathoz kötődés), „*dog parent**” (kutyaszülő), „*human-animal interaction*” (interakciók emberek és állatok között), „*interspecies*” (fajok közötti), „*human *pet*” (ember és háziállat) kifejezések. A „*pet parent*” és a „*dog parent*” utáni * jelzés arra szolgált, hogy minden olyan kifejezésre kiterjesszük a keresést, amelyben a „*pet parent*” és „*dog parent*” után még valamilyen kiegészítés állhatott, például „*dog parenting*” (kutyanevelés), „*dog parenthood*” (kutyaszülőség), „*pet parenting*” (háziállat-nevelés), „*pet parenthood*” (háziállat-szülőség). A keresőszavakat a cikkek absztraktjaiban kerestük.

Az 1980 és 2022 között megjelent, szakmailag lektorált, angol nyelvű tudományos folyóiratcikkeket néztük át. Azaz, ha egy kutatás eredményeit például könyvfejezet vagy working paper formájában publikálták, azokat kihagytuk a keresésből. A keresést földrajzi terület szerint nem határoltuk le, de tudományterületileg igen. A Scopus adatbázisban csak a társadalomtudományokon belül kerestünk. A Web of Science adatbázisban azonban nem volt ilyen lehetőség, így ott a következő aldiszciplínákat vettük figyelembe:⁶ szociológia, antropológia, szociális munka, családtudományok (sociology, anthropology, social work, family studies). Tudatosan hagytuk ki a pszichológia területét: egyrészt azért, mert nem kívántunk főként pszichológiai meg-

6 Azért ezt a négy területét választottuk a társadalomtudománynak, mert a többi aldiszciplína sokkal specifikusabb volt, például a *women's studies* vagy az *ethnic studies*.

közelítésű cikkeket bevonni az elemzésbe, másrészt pedig az ilyen jellegű cikkekből rendkívül sok elérhető, amely megnehezítette volna a tanulmányok feldolgozását. A Google Scholar adatbázisban éppen azért nem vállalkoztunk a tanulmányok keresésére, mert ott nincs lehetőség a diszciplínák szerinti szűrésre és sok természettudományi cikk került volna a találatok közé.

Az összegyűjtött absztraktokat jelen tanulmány mindhárom szerzője átolvasta és együtt értékeltük, hogy megfelelnek-e a szűkebb témánknak, azaz megjelenik-e bennük, hogy a háziállatok miként vesznek részt a családok vagy az egyének életében, akik családtagként tekintenek rájuk. Amennyiben mindhárman egyetértettünk abban, hogy a cikk témája releváns kutatásunk fókuszát tekintve, akkor letöltöttük és elolvastuk az egész tanulmányt.

A nem releváns cikkek száma a *Web of Science* 307 találatából 278 volt, míg a *Scopus*-cikkek esetén az 1310 cikkből 1273 nem volt lényeges a kutatásunk szempontjából. A következő tipikus okok miatt soroltuk a cikkeket a nem releváns kategóriába: például az „*interspecies*” szóra való keresés sokszor a tenyésztett állatok és a vadon élő állatok közötti kapcsolatot vizsgálta. A „*companion animal*” keresőszóra pedig sok olyan cikk került a találatok közé, amelyek nem a család és a társállattartás dinamikáját vizsgálták, hanem például a magányosság és a társállattartás közötti lehetséges összefüggést vagy éppen azt, hogy a gondozó halála milyen hatással volt a társállatra. A „*pet attachment*” pedig sokszor pszichológiai szempontból vizsgálta a társállat és gazdája közötti kapcsolatot például a Covid19-időszak alatt, vagy pedig a kötődés lehetséges mérésének validálása volt a kutatás fókuszja. Leginkább a „*pet parent*” kulcsszó fedte le a mi kutatási érdeklődésünket: e kategórián belül majdnem minden cikket bevettünk az elemzésbe. Az 1. táblázat mutatja a különböző keresőszavakra kapott találatokat a két adatbázisban, valamint azt, hogy a találatok közül mennyit ítéltünk relevánsnak.

1. táblázat. *Scopus és Web of Science találatok a keresett kifejezésekre*

Kulcsszavak	Scopus		Web of Science	
	Összes találat száma	Megfelelt cikkek száma	Összes találat száma	Megfelelt cikkek száma
Pet parent	4	4	5	4
Companion animal	543	22	117	17
Pet attachment	44	2	29	4
Dog parent	2	0	2	0
Human–animal interaction	169	0	37	0
Interspecies	441	4	103	3
Human-pet	107	4	14	1

Forrás: Saját szerkesztés a szakirodalom keresése alapján.

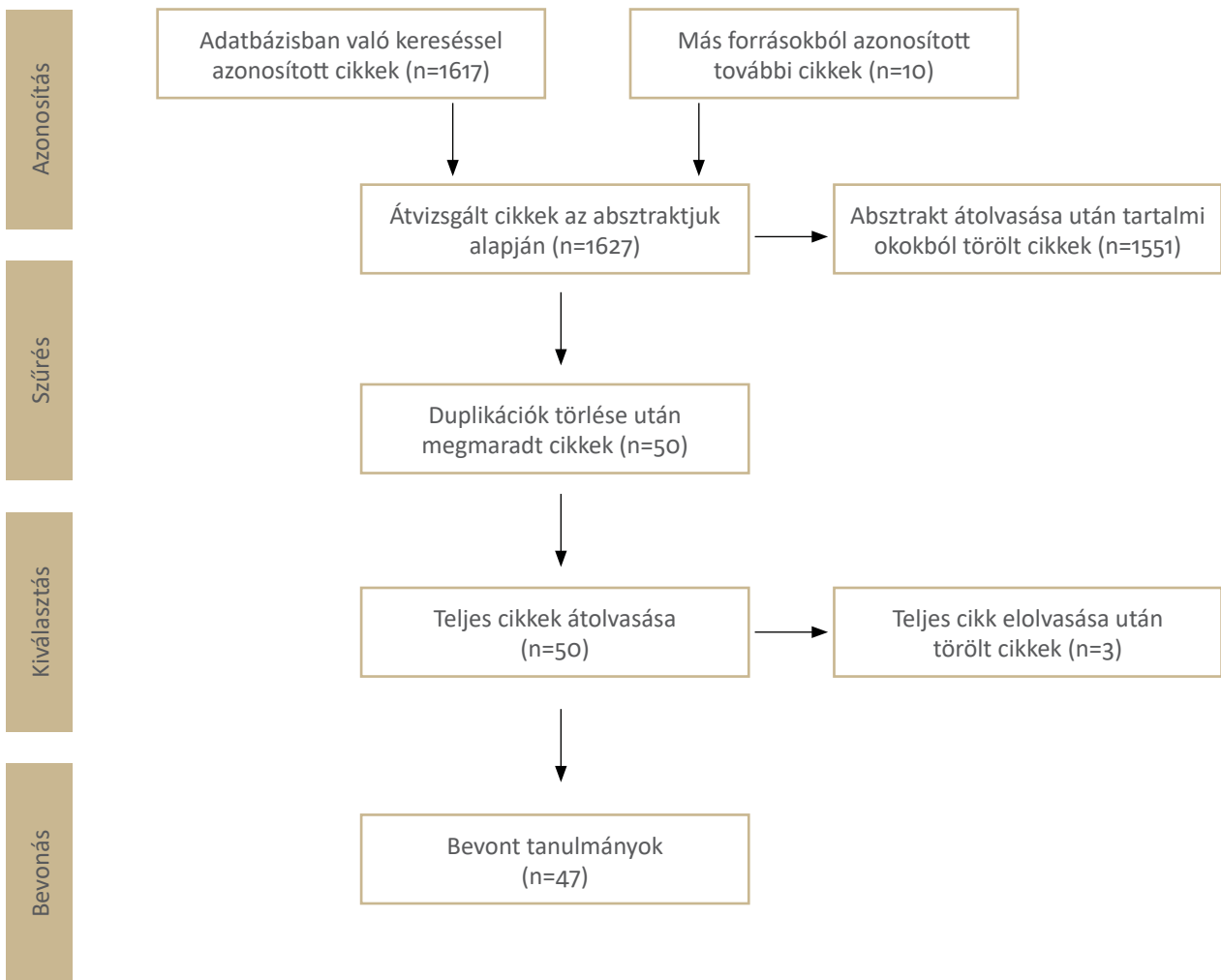
A két adatbázisból összesen 66 cikket gyűjtöttünk össze, melyek közül azonban néhány cikk mindkét adatbázisban szerepelt, így a duplumokat töröltük. Ezt követően a cikkeket elolvastuk és megítéltük, hogy valóban a keresett témára fókuszálnak-e. Végül összesen 37 olyan cikket találtunk, melyek relevánsak a mi vizsgálatunk szempontjából.

Emellett olyan cikkek is akadtak, amelyeket a kulcsszavas kereséskor sem a *Web of Science*, sem a *Scopus*-adatbázisban sem találtunk meg, később azonban bekerültek a szakirodalmi feldolgozásunkba. Ezekre a cikkekre úgy találtunk rá, hogy a korábban már kiválasztott tanulmányok hivatkozásaiban szerepeltek, így

utólag bevontuk őket a felmérő áttekintés elkészítésébe. Összesen tíz ilyen cikket emeltünk be az elemzésbe, azaz a többkörös szakirodalmi áttekintés után összesen 47 cikket olvastunk el.

Az 1. ábra bemutatja, hogy milyen szakaszai voltak a szakirodalom összegyűjtésének, amit Peters és szerzőtársai (2015) ajánlása alapján készítettünk el.

1. ábra. A felmérő irodalomfeldolgozás PRISMA⁷ folyamatábrája

⁷ <http://prisma-statement.org/prismastatement/flowdiagram.aspx>

III. A SZAKIRODALMI ADATBÁZIS PARAMÉTEREI

A feldolgozott cikkek mintegy fele kvantitatív elemzést használt, ezek főként online surveyadatokat dolgoztak föl, és egy kisebb részük saját adatgyűjtésen alapult, például egy kisállatmetetőben a sírhelyeken található információ alapján történt az adatfelvétel, amelyet a kutatók később elemeztek. A kvalitatív kutatók túlnyomó többsége az interjú kutatás módszertanát használta, néhány pedig etnográfiai megfigyelésen alapult. A cikkek egy kisebb hányada szakirodalmi feldolgozás volt és ebből csak egy tekinthető a jelen tanulmányhoz hasonló szakirodalmi áttekintésnek.

A kutatások fókuszában szereplő állatok tekintetében hat cikk kifejezetten a kutyákat vizsgálta. A maradék 41 cikk tágabban határozta meg a háziállatok, illetve társállatok csoportját, azonban az e tágabb meghatározást alkalmazó cikkek is legtöbbször kutyák, esetleg macskák gazdáit vizsgálták. Ezen felül néhány esetben találoztunk olyan kutatással is, amely kevésbé megszokott (házi)állatok – például madarak, hullók vagy lovak – gazdáit is bevonta a vizsgálatba.

A földrajzi megoszlás szerinti besoroláshoz a kutatás vagy az adatok forrásának földrajzi helyét választottuk. 24 írás, a cikkek közel fele, Észak-Amerikában, ezen belül 23 az Egyesült Államokban, míg egy cikk Kanáda-ban született. Dél-Amerikából – Argentínából és Brazíliából – egy-egy cikket elemeztünk. Európában nyolc szöveget publikáltak: ötöt Nagy-Britanniában, kettőt Svédországban és egyet Olaszországban. Óceániából hét cikk került be az elemzésbe, hat Ausztráliából, egy Új-Zélandról. Ezen felül az ázsiai régióból öt tanulmány empirikus adatfelvételére került sor, amelyből három Kínában, egy Japánban, valamint egy Izraelben történt. Egy összehasonlító tanulmány az Egyesült Államokban és Indiában felvett adatokkal dolgozott.

A folyóiratok szerinti megoszlásban az *Anthrozoös – A multidisciplinary journal of the interactions between people and other animals* című szaklapban jelent meg a cikkek nagy hányada (17), a *Society & Animals*-ben hat, kettő a *Research Online*-ban, kettő a *Marriage & Family Review*-ban és kettő az *International Journal of Sociology and Social Policy*-ben. A többi folyóiratban egy-egy tanulmány került publikálásra.

A tudományterületi besorolás a folyóirat által megadott diszciplínák szerint történt. Ahol ez hiányzott, az első szerző tudományterülete, affiliációja és az adott cikk módszertana volt a meghatározó csoportosítási szempont. Ezért is lehetséges, hogy a pszichológia tudományterülete külön kategóriaként mégis bekerült annak ellenére, hogy az adatbázisokban történő keresés során a diszciplínák szerinti szűkítésből azt eredetileg kihagytuk. Az általunk használt adatbázisok egy adott cikket több tudományterület alá is besorolhattak, ezért mi a fenti szempontok alapján állapítottuk meg az *elsődleges* tudományterületi beosztást. Emellett az utolsó lépésben bevont tíz cikk a szakirodalmi elemzésbe nem tudományterületi, hanem fókuszspecifikus, direkt kereséssel történt. A tanulmányok tudományterületi megoszlása eszerint: 15 cikk a szociológia, 12 a pszichológia és 9 az antropológia diszciplínájához kapcsolódott. További 11 tanulmány „egyéb” kategóriába került: ezek a társadalmi ökológia, a szociális munka, a családtudomány, az antrozoológia (az emberek és állatok közötti interakciók vizsgálatával foglalkozó tudomány), a nyelvészet és szemantika területén belül, valamint ezek határterületein íródtak.

IV. A SZAKIRODALOM ALAPJÁN KIBONTAKOZÓ FŐBB TÉMAKÖRÖK

Miután mindhárman elolvastuk a kiválasztott cikkeket, együtt többféle releváns témakört azonosítottunk úgy, hogy egy cikket akár több témához is felhasználtunk. A beazonosított témakörök szerint épül fel a tanulmányunknak ez a része. Az alábbiakban először az ember és állat közötti fiktív rokonság kialakulását tárgyaljuk: azt, hogy miként váltak családtaggá a háziállatok. Majd rátérünk azokra a kutatásokra, amelyek azt vizsgálják, hogy a háziállatoknak milyen szerepeik lehetnek a családi életben belül és ezek a szerepek mennyire flexibilisek a családi életciklusok mentén. Ezután azt tárgyaljuk, hogy ahogyan a háziállatok egyre fontosabb szerepet kapnak a családok életében, úgy a gazdák szerepei is átalakulnak: tulajdonosból egyre inkább gondozókká válnak. Eközben az ember és az állat közötti kötődés is átalakul, amelynek egyik megnyilvánulási formája például az, ahogyan a gazdák gyászolják az állataikat; ezt a témakört a negyedik alfejezetben mutatjuk be. A két utolsó alfejezet pedig nem általánosságban vizsgálja a háziállatok szerepét a családok és egyének életében, hanem egy-egy fontos életeseményhez kapcsolja azokat. Az ötödik alfejezet azt mutatja be, hogy a háziállattartás hogyan függhet össze a párkapcsolatok kialakításával, fenntartásával és felbomlásával. Az utolsó alfejezet pedig a háziállattartás és a gyermekvállalás közötti lehetséges kapcsolatot mutatja be.

IV.1. Fiktív rokonság, hibrid háztartások

Egyre többször előfordul, hogy a kutatók a „fiktív rokonság” kifejezést a háziállatokra is alkalmazzák (Charles 2016). A fiktív rokon olyan személyre utal, akit nem kötnek vérségi vagy házasságon alapuló szálak a családi egységhez, de mégis családtagként kezelik (Ball 1972 idézi Auster–Auster-Gussman–Carlson 2020:263). A legtöbb kutatás arról számolt be, hogy a háziállatokat sok esetben családtagként tartják számon, ilyen értelemben fiktív rokonoknak tekinthetők (pl.: Auster–Auster-Gussman–Carlson 2020; Belk 1996; Franklin 2006; Díaz Videla et al. 2023⁸; Wilson 2013). Egy 2000 fős, országos reprezentatív kérdőíves felmérésen alapuló ausztrál tanulmány azt vizsgálta, hogy milyen kapcsolat alakul ki emberek és állatok között, és azt találta, hogy a válaszadók 88%-a családtagnak tekintette a kutyáját (Franklin 2006). Hasonlóan magas arányt találtak az Egyesült Államokban, ahol a Harris Poll (2011) által 2011-ben készített online kérdőíves felmérés során 2184 embert kérdeztek meg, akik között 1328 háziállattartó volt. A háziállattal rendelkezőknek a 91%-a válaszolta, hogy családtagnak tekinti a háziállatát.⁹

A háziállat kifejezés mellett – főként a kutyákkal és macskákkal kapcsolatosan – egyre inkább elterjedt a társállat kifejezés használata is, ami arra utal, hogy ezek az állatok az emberek társai lettek, azaz megváltoztak az eddigi szerepek a háziállatok és gazdáik között. Franklin (1999) szerint a létbizonytalanság – vagyis az az érzés, hogy az ember már nem számíthat állandóságra az élet kulcsfontosságú területein – nemcsak a háziállattartás növekvő arányában nyilvánul meg – vagyis abban, hogy egyre többen tartanak a háztartásokban például kutyát –, hanem az állatokkal való újfajta posztmodern kapcsolatokban is, amelyekben a „háziállatból” „társállattá” változtatták az állatokat, a „tulajdonosból” pedig „gondozóvá” a gazdákat (Franklin 1999:86 idézi Fox–Gee 2016:109).

Ha pedig a társállatokat fiktív rokonoknak tekintjük, akkor ez az úgynevezett hibrid háztartások létrejöttével jár, azaz olyan háztartások keletkeznek, amelyben elmosódnak a határok az emberek és az állatok között.

⁸ Díaz Videla és szerzőtársai 2023-as cikke azért kerülhetett be a találatok közé (az 1980–2022 közötti időszakot vizsgáltuk), mert online formában már 2022-ben megjelent, így az adatbázisokban benne volt.

⁹ Ez a magas arány egyébként Magyarországon is megfigyelhető, egy hazai kutatás azt találta, hogy a magyarok 88%-a tekintett a kutyájára családtagként (Kubinyi–Varga 2022).

Azonban ez az elmosódás mindig hatalmi viszonyok kontextusában történik, hiszen a társállatok eltartottként, gondozásra szoruló félként kerülnek be a családokba (Carter–Charles 2013, Smith 2003, Power 2008). Ezek alapján nem véletlen, hogy a legtöbben a háziállatoknak gyermekstátuszt tulajdonítanak a családon belül (Peterson–Engwall 2019). Ezért is merülhet fel az a kutatási kérdés, hogy vajon a háziállattartás befolyásolja-e a gyermekvállalással kapcsolatos döntéseket, amelyet a már említett Lendület Társállat Kutatócsoporttal együtt vizsgálunk egy most zajló kutatás keretében.

Mióta tekinti az ember a társállatot fiktív rokonnak? Franklin szerint az 1970-es évek óta az emberek és a társállatok közötti intimitás új formái felé mozdultunk el, ami „hibrid” háztartásokat eredményezett (Franklin 2006). Vitatható azonban az az állítás, hogy a háziállatok családtag volta új jelenség, hiszen az emberek és az állatok, és különösen az emberek és a kutyák között már több száz, ha nem ezer éve léteznek bensőséges kapcsolatok (Charles 2016). A társállatok fiktív rokonságként történő elfogadásának széleskörű elterjedtségére utal, hogy a világ különböző részein készültek tanulmányok a jelenségről. Például vannak kutatások Kínából, amelyben háziállatot tartó nőkkel készítették interjúkat (Tan–Liu–Gao 2021), vagy amelyben 503 kutya-, illetve macskatartót kérdeztek meg egy kérdőíves felmérésben (Su–Martens 2020). További tanulmányok érhetőek el az Amerikai Egyesült Államokból, például amelyben Turner (2006) elméleti áttekintést végzett a háziállatok családok életében betöltött szerepéről, illetve arról, ahogyan ezek a szerepek változnak a család életciklusának egyes szakaszaiban; Kanadából, amelyben 23 interjút készítették kutya-, illetve macskatartókkal (Laurent-Simpson 2017c), Ausztráliából, amelyben Soares (1985) korábbi, a háziállatok családon belüli szerepével foglalkozó tanulmányokat foglalt össze; Izraelből, amelyben Shir-Vertesh (2012) 52 fiatal, gyermektelen, háziállattartó párral készített interjút; és Japánból is, amelyben Volsche és szerzőtársai (2022) kérdőíves felmérést végeztek, 615 kutya-, illetve macskatartó részvételével. E vizsgálatokból az derült ki, hogy a háziállatok – különösen a kutyák – családtagként kezelése két fő módon nyilvánul meg: az állat antropomorfizmusa és a családi rituálék háziállatokra való kiterjesztése révén.

Mivel a bemutatott kutatásokban főként kutyákat, ritkán macskákat tartó gazdákat, így a velük kapcsolatos rituálékot mutatjuk be. Egy kutya (vagy egy macska) számára a családi eseményeken való részvétel azt jelenti, hogy együtt eszik, alszik és játszik a családdal, valamint részt vesz a család különleges alkalmain, amely eseményeket több szerző összefoglalóan rituáléként jelöl (Belk 1996, Fox–Gee 2016). A háziállatokat például nemcsak meghívják a családi összejövetelekre, hanem a gazdák születésnap partikat is rendeznek nekik. Egyes kutatások azt találták, hogy a hibrid háztartásokban megfigyelhető például, hogy a háziállatok ugyanúgy kapnak ajándékot a születésnapjukon, mint a gyermekek vagy más családtagok (Walsh 2009).

Legtöbbször a háziállatokra gyermekként tekintenek a családban. Laurent-Simpson kutatásából (2017a), amelyben 14 háziállattartóval készített interjút, valamint Greenebaum kutatásából (2004), amelyben 16 kutyatartóval készült interjú, egyaránt kiderült, hogy a gazdák gyakran hivatkoznak a háziállataikra úgy, hogy „szőrös gyermek”. A háziállatokhoz legtöbbször olyan tulajdonságokat kötnek, mint odaadók, megbocsátók, gyengédek, kritikátlanok és elérhetőek, valamint hogy a szeretetüket feltétel nélkül adják. Ráadásul a kapcsolat alapja, akárcsak az anya és a csecsemő között, alapvetően nem verbális. Azaz a kutyák és a macskák sok szempontból hasonlítanak a kisgyermekekhez, azonban az állatok szükségletei egyszerűbben kielégíthetőek, mint egy kisgyermeké; azaz kisebb érzelmi és időbeli költséggel jár „háziállatszülőnek” lenni, mint „hagyományos” szülőnek (Blouin 2012).

Herzog (2007) korábbi kutatások eredményei alapján hasonlította össze a nemek közötti különbségeket az ember és állat közötti interakciók területén. Owens és Grauerholz (2018) pedig 39 interjút készített az Egyesült Államokban olyan személyekkel, akik családtagnak tekintik a háziállatukat. Ezek a kutatások arról is beszámolnak, hogy a nők általában empatikusabban vagy pozitívabban viszonyulnak az állatokhoz, mint a férfiak, és a háziállatokat nagyobb mértékben tekintik családtagnak és gyermeknek, mint a férfiak (Herzog 2007, Owens–Grauerholz 2018). Azonban a későbbiekben látni fogjuk, hogy a háziállatok családtagként kezelésének vannak korlátai, sokkal rugalmasabb a szerepük, mint egy gyermeknek. A következő fejezetben éppen azt tekintjük át, hogy miként változott az állatok szerepe és milyen korlátai vannak a társállatok fiktív rokonságának.

IV.2. A háziállatok rugalmas szerepe a családon belül

Belk (1996) az Amerikai Egyesült Államokban végzett kutatásában összesen 39 interjút készített háziállattal rendelkező személyekkel, ahol a háziállatok gazdáik életére gyakorolt hatását vizsgálta. Az eredmények alapján megállapította, hogy a háziállat családtagként kezelésének előfeltétele, hogy az állat bizonyos mértékig emberi kvalitásokkal felruházva – emberként vagy kvázi-emberként – legyen percipiálva (Belk 1996). A különböző tanulmányok elméleti és empirikus szinten is többféle kategóriát állítanak fel a háziállatok családtagként értelmezett szerepéről. Belk (1996) megállapítása szerint a háziállat lehet gyermekpótlék vagy akár unokapótlék a (még) meg nem született gyermek helyett. Ugyanakkor olyan párok is vannak, akik a háziállatot próbagyerekeknek tekintik, hogy rajtuk keresztül készüljenek fel a szülői szerepekre.

Fox (2006) egy korábbi, Egyesült Királyságban végzett kutatásában, melynek keretében 16 háziállattartóval készített interjút, megállapította, hogy a társállat antropomorfizálásával párhuzamosan fennmarad egy duális státusz: a társállat egyszerre személy és tulajdon. A társállat státuszát ambivalencia jellemzi, személy és nemszemély, élőlény és tulajdon, család és „más” kettősségek között. Charles (2016) azt vizsgálta, hogy a kutyák és más társállatfajták hogyan válnak családtaggá, kutatásában pedig két különböző forrásból gyűjtött adatokat. Egyrészt egy 2009-ben közzétett, az ember és állat kapcsolatával foglalkozó 244 fő által kitöltött kérdőív eredményeit használta fel, másrészt pedig 21 interjút elemzett, melyeket 2011 és 2012 között készített társállattal rendelkező személyekkel. Megállapította, hogy az emberi tulajdonságok ellenére a társállat megmarad állati státuszában, ezzel egy határvonalra kerülve ember és állat között (még nem ember, de már nem állat) (Charles 2016). A határmentiségből fakadó státusz, illetve a változó hatalmi dinamikák, – amelyek még mindig az ember előnyét szolgálják – teszik lehetővé a társállat szerepének változtatható jellegét akár adott pillanatnyi helyzettől, vagy életszakasztól függően.

Turner (2006) a család életciklusán keresztül adott egy leíró jellegű – a heteronormatív klasszikus családmodellt alapul vevő – tipológiát arra vonatkozóan, hogyan változhat a társállat szerepe a családszerkezet alakulásával egy adott családon belül. Turner hat stádiumot különített el.

Az első családi stádium a *független fiatal felnőtt (1)*, ahol az állat a társaság iránti igényt elégíti ki. Ebben a szakaszban az állat gyakran egy lakótárs vagy a legjobb barát funkcióját látja el az (egyedülálló) ember számára. A második a *friss házaspár (2)* szakasza, amikor a pár azért vállalhat háziállatot, hogy a jövőbeli szülői szerepét gyakorolja. Az állat itt a gyermek szerepét tölti be a fiatal pár életében. A pár tagjai közül a nő az, aki hajlamosabb gyerekként tekinteni az állatra, ezzel a férfiakhoz képest erősebb kötődést kialakítva az állattal. A harmadik stádium a *kisgyermekes család (3)*. Ebben a ciklusban az állat már nem tölt be helyette-

sítő szerepet, a kötődés mértéke csökken, kevesebb idő is jut az állatra a szülők szemszögéből. A gyermekek azonban egy családon belüli társaként vagy testvérként tekinthetnek az állatra. A negyedik szakasz, amikor *serdülőkorú gyermekek vannak a családon belül (4)*. Ilyen esetekben a gyermekek bizonyos mértékű autonómia felé haladnak a szülőkről leválva, új felelősségeket kiérdemelve és kiharcolva. Ebben az időszakban gyakori, hogy új kutyát vesz magához a család, amelynek ellátása és gondozása sokszor a serdülő feladata. Az „üres fészkek” periódusában (5), amikor a *gyermekek elhagyják az otthont, a szülők pedig egyedül maradnak az üres fészekben*, újra felerősödik a kötődés az állathoz, és az állat ismét helyettesítő szerepet tölthet be. Különösen jellemző mindez a nők esetében, akik gondoskodási vágyukat így ismét megélhetik. A *család későbbi életében (6)*, így például a család újrendezőződésében, az esetleges veszteségek feldolgozásában, a gyász munkában vagy az új helyzetek kialakításában a társállat fontos támogató szerepet tölthet be, segíthet a magány és az izoláció leküzdésében.

Turner elméleti tipológiáját jól alátámasztja Shir-Vertesh (2012) empirikus kutatása is. Shir-Vertesh (2012) társállatokkal rendelkező fiatal párokat figyelt meg több éven keresztül Izraelben. A kutatása arra kereste a választ, hogyan változott az állat szerepe a fiatal párok életében azt követően, hogy gyermeket vállaltak. A vizsgálat eredménye alapján Shir-Vertesh az állatokra a „flexibilis személy” (*flexible person*) kifejezést használta, mivel szerepük az ember életszakaszának változásához igazodott. A legtöbb családban az állatnak központi szerepe volt, valamint a párok egyetértettek azzal a felvetéssel, hogy az állattal kialakított családon belüli viszonyulás hasonló egy gyerekkel kialakítottéhoz.

A kutatás során négy mintázatot állapított meg a szerző a flexibilis szereppel kapcsolatban. A *próbagyermekeként tekintett állat* felkészítheti a fiatal párokat a gyermekes létre azáltal, hogy gondozásra szorul és felelősséget kell érte vállalni. Az *állat gyermekhelyettesítő* szerepe a gyermeket nem vállaló pároknál jellemző, ahol a társállat érzelmileg kielégíti az embereket egy kevésbé megterhelő és függő viszonyrendszerben a kisgyermekhez képest. Az *állatot szinte gyermekként kezelő* családoknál a háziállat nem próbagyermek, nem is helyettesítő, hanem a kettő között helyezkedik el. Amikor *az állat szignifikánsan eltérő szerepet kap a gyermektől*, akkor a szülők bár családtagként kezelik az állatot, de nem gyermeküként tekintenek rá, és általában homályos marad, hogy pontosan milyen családtagként tekintenek rá. A kutatás során három olyan esettanulmány is készült, ahol az állatok szerepe olyannyira megváltozott a gyermek születése után, hogy a családon kívülre, más családhoz kerültek (Shir-Vertesh 2012).

A társállatok rugalmas szerepére és Shir-Vertesh megállapításaira ad némi cáfolatot Hill (2020) Egyesült Királyságban végzett kutatása, amiben 9 olyan személlyel készített interjút, akik saját társállataik arcképét tetováltatták magukra. Hill egyik megállapítása, hogy a tetoválással megörökített állatok kilépnek a flexibilis szerepből, hiszen bizonyos értelemben a tetoválás pillanatában betöltött szerepkörükben rögzülnek, vizuális kódolás által. Hill megállapításaival ellentétben azonban a legtöbb kutatás azt találta, hogy a társállatoknak a családi életciklus szerint változó a szerepük, ezenfelül pedig időben egyre inkább beépülnek a családok életébe. Miközben a társállatok szerepe időben és a családi életciklus szerint változik, ugyanennyire változik meg az emberek szerepe a társállatok életében. A következő részben a társállattartók változó szerepeit tekintjük át.

IV.3. A gazdák változó szerepei

A háziállatok szerepkörének alakulásával párhuzamosan a dinamikus és relációs viszonyrendszerből következően az emberek szerepe is változott. A második demográfiai átmenet által felerősödött individualizáció, önmegvalósítás a családi életben is számos változást idézett elő. Egyre többen élnek egyedül, melynek okai többek között, hogy az élettársi kapcsolatok helyett a látogatókapcsolatokat választják, megnövekedett a válások száma és csökkent a gyermekvállalási hajlandóság (Volsche 2018; Volsche–Mukherjee–Rangaswamy 2022; Volsche et al. 2022). Fox és Gee (2016) a társállatokkal kapcsolatos attitűdök és gyakorlatok változását vizsgálták Nagy Britanniában. Ennek céljából összesen 41 interjút készítettek társállattartókkal, valamint háziállatokkal foglalkozó szakemberekkel. Megállapították, hogy ezek a változások jelentős átalakulással jártak a társállattartásra is, mivel új tendenciák jelentek meg arra vonatkozóan, hogy ki vagy mi az ember a társállat számára, milyen szerep- és feladatkörök határozzák meg a társállattartókat, hogyan definiálják magukat. Franklinhez visszanyúlva a szerzőpáros is egyetért azzal, hogy a háziállatokból társállatok (Franklin 1999), a gazdákból vagy állattulajdonosokból pedig gondozók/gondoskodók lettek (*caretakers*) (Franklin 1999 idézi Fox–Gee 2016:109).

A háziállatok gazdáinak megnevezése folyamatosan új és sokféle kategóriával bővül, tükrözve az új viszonyulásokat és gyakorlatokat az állatokhoz. Egyre népszerűbbek a gazda (*owner*) – inkább tulajdon- és birtokrendszerrel jelölő – megnevezésen túlmutató új kategóriák: háziállatszülő (*pet parent*), gyám (*guardian*), gondozó (*caretaker*), háziállatszolga (*pet slave*). Ugyanakkor Díaz Videla és szerzőtársai (2023) szisztematikus irodalomáttekintő kutatásából kiderült, hogy az állattartó saját szerepéről alkotott képe identitásalakító hatással is rendelkezhet, valamint viselkedésmódját, fogyasztói szokásait is meghatározza, amelyre az egyre bővülő piaci kínálat is folyamatosan reagál. A háziállatok családtaggá emelése azzal is együtt járt, hogy a fogyasztói társadalomban a boltok polcain vagy az interneten kapható termékek között egyre gyakrabban előfordulnak olyanok, amelyek célcsoportja a társállatokkal élők. Ugyanis a kereskedelem reflektált arra, hogy egyre többen készek egyre több pénzt fordítani arra, hogy a kedvenceiket kényeztessék (Fox–Gee 2016).

Carlisle-Frank és Frank (2006) 2006-ban végeztek egy országos kérdőíves felmérést az Egyesült Államokban. Vegyes mintát használtak, ugyanis a résztvevők első csoportját egy országos címadatbázis alapján véletlenszerűen választották ki, a második csoportot pedig állatorvosi szaklapokban és rendelőkben elhelyezett felhívás alapján toborozták. Miután kiszűrték a befejezetlen kérdőíveket, valamint azokat, amelyeket a háziállattal nem rendelkezők küldtek vissza, végül a mintába 178 válaszadó került be véletlenszerű kiválasztással, 127 válaszadó pedig a kihelyezett felhívások útján. Kutatásukban azt vizsgálták, hogy a kutyatartók milyen szerepben hivatkoznak magukra az állattal kapcsolatos viszonyrendszerben, valamint hogy egyes gazdák miként tekintenek magukra az állatok életében, és mindez befolyásolja-e azt, hogy másként viselkednek-e a háziállataikkal. A kitöltők három megnevezés közül választhatták ki, melyik illik rájuk leginkább: gazda, gyám, valamint a kettő közötti szerepre a gazda-gyám jelölést. Eredményeikből kiderült, hogy a résztvevők 63,3%-a tekintett magára gyámként, amiből 77% nő volt, 23% férfi. Közben 22,3% tekintett magára gazdaként, ebből 69% volt nő, 31% férfi. A kettő közötti szerepet 14,4% adta meg, akiknek 82%-a volt nő, 18%-a férfi. A kutatásból a szerepkör szerinti viselkedéseket illetően az is kiderült, hogy azok, akik gazdaként tekintenek magukra inkább hajlandók állatot vásárolni, míg a gyámok inkább örökbefogadnak. A gazdáról elmondható, hogy nagyobb százalékban mondtak már le állatról élethelyzetükben bekövetkező nagyobb változások következtében, mint a gyám szerepet magukénak valló kutyatartók. A másik jelentős különbség, hogy a gazdák 76,5%-a engedte be az állatokat lakásába, míg a másik két kategóriában ez a százalék 97% körüli volt.

A háziállat-szülőség, vagyis „*pet parenting*” a szülő-gyermek gondoskodási és nevelési kapcsolathoz hasonló dinamikákat foglal magában az állattartás területén. A háziállat-szülőséget úgy lehet meghatározni, mint az ember által pénz-, érzelem- és időbefektetést a társállatokba, amely hasonló a gyermekekbe történő szülői befektetéshez (Volsche–Mukherjee–Rangaswamy 2022). Ebben a hozzáállásban és gyakorlatban a hangsúly az állat státuszának a gyermekivé emelésén van, és azon, hogy a tulajdonos a „szülő” kifejezést a kapcsolaton belüli identitása részeként használja (Volsche–Mukherjee–Rangaswamy 2022).

Az új ember-állat, ember-kutya kapcsolatban az ember által betöltött szerep egy másik, kínai társadalmi kontextusból ismert példája a háziállatszolgá (*pet slave*). Tan és szerzőtársai (2021) középosztálybeli, nem házas nőkkel készítették interjúkat 2019 és 2020 között Kína nagyvárosi régióiban, ahol azt vizsgálták, milyen szerepet töltenek be a háziállatok az életükben. Míg sokan szülőként tekintettek magukra a kutatásban résztvevők közül, előfordultak olyanok, akik az állat szolgájaként reflektáltak magukra. Ebben az esetben a kutya igényei és szükségletei felülírtak minden más szükségletet, és az állattartó prioritása ezeknek mielőbbi kielégítése volt. Az alá-fölé rendeltség ember és állat között ebben az esetben látszólag megfordult és az állat került kiemelt státuszba, ezzel is kiforgatva az emberközpontú nézőpontunkat.

Volsche, Mukherjee és Rangaswamy (2022) a háziállat-szülőség trendjét India és az Egyesült Államok összehasonlításában is vizsgálta egy online survey keretében 2020-ban, amelyet 1417 kutyát vagy macskát tartó gazda töltött ki (991 válaszadó az Egyesült Államokból és 426 válaszadó Indiából). Megállapították, hogy Indiában a tradicionális állatfelfogások helyett a magas iskolai végzettségű, városokban élő fiatalok körében elterjedt a szülői viszonyulás. A legtöbb ilyen kutatás középosztálybeli mintákat vizsgál, ahol nagyon sok esetben a nők és férfiak hozzáállása között szignifikáns eltérések mutathatók ki, azaz a nők körében gyakoribb, hogy szülői szerepként tekintenek a társállatgondozásra.

IV.4. Kötődés

Az ember-társállat viszonyrendszerben a társállatok családon belül elfoglalt szerepét illetően az ember-állat közötti kötődés kérdése megkerülhetetlen, hiszen a felek között kialakuló kapcsolat nemcsak a viszonyrendszerüket, de az ebből következő viselkedési mintázatokat is befolyásolja.

A kötődéseméleti (*attachment theories*) megközelítés, a kötődés vizsgálata és annak mérése különböző módon jelent meg a tanulmányokban. Volsche és szerzőtársai (2022) kiemelték, hogy a háziállatokkal kapcsolatos kötődéseméletek John Bowlby, a kötődésemélet atyjának is tekintett brit pszichoanalitikus munkájából eredeztethetők. „Az ember-állat kötődés koncepciója a társállat és gondozója között érzett és kifejezett érzelmi kötődést jelöli. A társállatok biztonságot nyújtanak és kielégítik az ember érzelmi szükségleteit, hasonlóan a gyermekhez vagy a szülőhöz; ezért a háziállat-kötődés elmélete magában foglal egy bizonyos fokú érzelmi kötődést, fizikai közelséget és gondozást” (Volsche–Mukherjee–Rangaswamy 2022:3, saját fordítás). Laing és Maylea (2018) egy, a háziállatok eutanáziájával foglalkozó cikkhez érkezett internetes hozzászólásokat elemeztek kvalitatívan. Ebben a tanulmányban az ember és állat közötti kötődés relációs elméletét vették alapul, amely úgy ragadja meg az emberek és az állatok közötti kötődés dinamikáját, hogy az kielégíti a társra, szeretetre, gondozásra és érzelmi támogatásra, támogatottságra irányuló vágyat.

Ezek alapján az ember és állat közötti kötődés rendelkezik érzelmi, fizikai és gondoskodási jelleggel is, hasonló módon az emberek közötti kapcsolati mintázatokhoz. Charles (2016) állítása szerint egy olyan korban élünk, amelyben az ember kivételezett státusza megkérdőjeleződik, és ebből fakadóan egy erősebb

érzelmi töltettel rendelkező kötődés alakulhat ki emberek és állatok között, ami a családi gyakorlatokban is tükröződik. A társállatok másfajta kapcsolatot tudnak biztosítani, mint embertársaink vagy családtagjaink, mivel gondozóiknak stabil és megkérdőjelezhetetlen szeretetforrást biztosítanak egy egyre bizonytalanabb és instabilabb világban (Franklin 1999 idézi Fox–Gee 2016:109).

Az emberi nevek választása a háziállatok számára egyre népszerűbb, amely jó példa az antropomorfizációs folyamatra. Az emberi nevek választása egyfajta kifejezés lehet arra vonatkozóan, hogy a gazda személyként tekint a háziállatra (Brandes 2009). A nevek mellett a társállatra hivatkozás módja is indikátora a kötődésnek. A kötődési stílusokat vizsgáló skálákban az állatra vonatkozó kategóriák között megjelenik a „gyermek”, a „legjobb barát”, a „társ”, az „állat”, a „partner”, amely relációkból szintén kiolvasható kötődési viszonyrendszer. Az olyan új kifejezések, mint a „szőrös gyerek” vagy a „bolyhos gyerek” (*furry child, fuzzy kid*) is erős indikátorai az ember és állat között fennálló kapcsolat minőségének, amely ebben az esetben is a szülő-gyermek kapcsolathoz hasonlítható. A nevek mellett a társállat családi eseményekbe történő bevonásának mértéke is mutatja a fennálló kötődést (Belk 1996; Walsh 2009; Auster–Auster-Gussman–Carlson 2020). Azon felül, hogy a társállatok részévé válnak az emberek által tartott ceremóniáknak (karácsony, közös családi fotózás, születésnap, családi összejövetelek), saját ünnepeket is kapnak (például az állat születésnapja).

A háziállatok családtagként történő elfogadása hozzájárulhat a gazdák jobb mentális egészségi állapotához, hiszen enyhíthetik a magány és depresszió érzését azáltal, hogy ezek az állatok érzelmi támogatást nyújtanak gazdáiknak (McConnell–Paige Lloyd–Humphrey 2019). Díaz Videla és szerzőtársai (2023) metaanalízise összesen 18 cikk szisztematikus elemzése alapján több fő témakört azonosított az ember-állat kötődéssel kapcsolatban, amelyekben helyett kapott az is, miszerint az LMBTQ+ embereket érintő diszkriminációból származó negatív hatásokat enyhítheti a társállattal kialakított kötődés. A társállattal kialakított viszonyban a támogatás, a feltétel nélküli szeretet és annak fizikai megnyilvánulásai enyhítik a szorongást és a magára hagyatottság érzését, ami elősegítheti a szociális háló növelését is, mivel nyitottabbak lesznek arra, hogy segítséget kérjenek, illetve a társállattartás miatt több embert ismerhetnek meg (például trénereket vagy más társállattartókat a mindennapi rutin során).

A társállattal kialakított kötődés válasz lehet a modern társadalmakban átalakuló társas kapcsolatokra vagy azok hiányára is. Volsche és munkatársai (2022) Japánban folytatott kutatásából kiderült, hogy a résztvevő nők inkább hajlamosak kutyát vállalni, mint gyermeket. Emögött olyan strukturális változások is szerepet játszanak, mint a második demográfiai átmenet, hiszen a nők több teret kaptak az önmegvalósításra a munkaerőpiacon, ezáltal a gyermekvállalás kitolódott, a női mozgástér a családon belül betöltött szerepkörökön már túlmutat. Ugyanakkor a kötődési vágy egy társhoz, a fizikai közelség igénye, a gondoskodási vágy és a magánnal való megküzdés megmarad, ezeknek a kielégítésére pedig a társállat megfelelő partnernek mutatkozik sokak számára (Laurent-Simpson 2017; Turner 2006; Soares 1985).

A kötődés kérdéskörét kvantitatív mérőeszközökkel megközelítő kutatások különböző kötődési skálákat és kérdőíveket alkalmaztak azzal a céllal, hogy a kötődés mértékét és fokát meghatározzák. Archer és Ireland (2011) kérdőíves felmérést végeztek a kutyatartók körében 2011-ben az Egyesült Királyságban, 418 válaszadó részvételével, amelyben a kutyához való kötődést vizsgálták. Megállapították, hogy az egyedülállók erősebben kötődnek állatukhoz, mint a családostok, illetve a nők is erősebb kötődést tanúsítottak, mint a férfiak. Ezek az eredmények hasonlóságokat mutatnak egy korábbi kutatás eredményeivel, miszerint az antropomorfizálás és az állatokhoz való kötődés szintje magasabb az egyszemélyes háztartásokban és ott, ahol a gye-

rekek elhagyták az otthont (Hart 1995 idézi Charles 2016:2). Egy másik korábbi kutatásból az derült ki, hogy a legerősebben azok az emberek kötődnek állataikhoz, akik soha nem házasodtak meg, és a leggyengébben azok, akik elváltak (Auster–Auster-Gussman–Carlson 2020).

Su és Martens (2020) kínai társállattartók körében vizsgálta azt, hogy a kötődés módja hogyan befolyásolja a társállataiknak tulajdonított érzéseket és érzelmeiket. Szignifikáns kapcsolatot találtak a kötődés mértéke és bizonyos érzelem-társítások között. Azok a válaszadók, akik érzéseket tulajdonítottak állataiknak, jobban is kötődtek hozzájuk, illetve úgy gondolták, viselkedésükkel befolyásolhatják társállataik érzéseit. Ugyanakkor a korábbi kutatásokhoz képest némileg ellentmondó eredményt is találtak: azok a válaszadók, akik gyerekeikkel éltek, erősebben kötődtek állataikhoz, mint a gyermektelenek (Su–Martens 2020).

Több kutatás foglalkozott azzal, hogyan változik az emberek kapcsolata háziállataikkal az idő múlásával, valamint hogy a gazdák hogyan küzdenek meg háziállatuk halálával. A társállat elvesztésének feldolgozása erősen összefügghet a kötődési stílusokkal, például korábbi kutatásokból kiderült, hogy a szorongó kötődési stílus – vagyis a kapcsolódásokban a folyamatos bizonytalanság megélése – és az erős kötődés a gyász magasabb szintjével függ össze (Cowling–Isenstein–Schneider 2020). A következő fejezetben a társállatok elvesztésével kapcsolatos kutatásokat mutatjuk be.

IV.4.1. A társállatok elvesztése

Meglepő módon a cikkek egy jelentős része – közel egynegyede – vizsgálta a társállatok elvesztésével kapcsolatos témákat, úgymint a társállatok sírfeliratának és gyászjelentéseinek időbeli változásait vagy az eutanáziával kapcsolatos döntések meghozatalának nehézségeit. Ezek a tanulmányok azért kapcsolódnak a társállattartás és család témához, mert azt találták, hogy a társállatok elvesztése éppolyan fájdalommal jár, mint egy közeli családtag – legtöbbször a gyermek – halála. Azt feltételezzük, hogy azért ennyire hangsúlyosak az ilyen jellegű kutatások, mert ebből a szempontból az egyik legnagyobb különbség a „szőrös gyerekek” tekintett kutyák és gyermekek között az, hogy a kutyák élethossza rövidebb, így a „kutyás szülőknek” legtöbbször szembe kell nézni a „szőrös gyermekük” halálával.

A társállatok családtagstátuszba emelése sokszor megnyilvánul a gazdáik által megélt gyászban is (Cowling–Isenstein–Schneider 2020). Továbbá gazdáik számos olyan gyakorlatot kiterjesztenek az állatokra is, amelyek korábban csak az emberi családtagok elvesztésénél voltak jellemzők, így például gyászjelentést írnak (MacKay–Moore–Huntingford 2016) vagy síremléket készíttetnek elhunyt állataiknak (Brandes 2009; Dickinson–Hoffmann 2017). Ezeket a jelenségeket megfelelően példázza Mackay, Moore és Huntingford (2016) kutatása, amely során 130, kifejezetten kutyákról szóló gyászjelentést tanulmányoztak át, vagy éppen Brandes (2009) etnográfiai kutatása, amelyben amerikai állattemetők síremlékeit vizsgálta.

Habár a társállat elvesztését követő gyász jellege és mértéke sokszor megegyező azzal, amit egy közeli hozzátartozó halála után szokás tapasztalni (Gerwolls–Labott 1994; Wong et al. 2017; Laing–Maylea 2018), a társállat elvesztéséhez kapcsolódó gyász több olyan aspektussal is rendelkezik, amely megkülönbözteti a hagyományos gyásztól. Például az emberek és a kutyák várható élettartamának jelentős különbségéből kifolyólag a gazdáknak szembe kell nézniük a tudattal, miszerint a kutyájuk elvesztése elkerülhetetlen. Az ebből származó szorongást nevezik előzetes gyásznak, és habár előfordulhat emberi kapcsolatok vonatkozásában is, sokkal inkább a háziállat és ember közötti kapcsolatokra jellemző (Laing–Maylea 2018).

Ráadásul a kutyák esetében sokkal gyakrabban kerül sor eutanáziára, mint emberek esetén – már csak azért is, mert számos társadalomban az emberek számára nem engedélyezett az eutanázia. A társállatok eutanáziájával kapcsolatosan több kutatás is készült, ilyen például a Wong és szerzőtársai (2017) által, Hong Kongban végzett kutatás, amelyben 30 interjút készítettek olyan állattartókkal, akik a megelőző három évben vesztették el a társállatukat. Szintén a témával foglalkozott Cowling, Isenstein és Schneider kutatása (2020), melynek során kérdőíves felmérésben kérdeztek meg 85 olyan személyt, akik a kutatást megelőző hat hónapban vesztették el társállatukat. Mindkét kutatás eredménye rávilágított arra, hogy az eutanázia lehetősége gyakran párosul büntudattal, mivel sokszor lelkiismeret-furdalás és kétségek gyötrik a gazdát, hogy vajon megfelelő döntést hozott-e (MacKay–Moore–Huntingford 2016; Wong et al. 2017; Cowling–Isenstein–Schneider 2020).

A kutyák halálát követő gyász egy másik jellemzője az úgynevezett jogfosztott gyász érzése, amely kifejezés arra utal, hogy a gazdák környezete nem tulajdonít különösebb jelentőséget a kutya elvesztésének, így a gyászoló nem tudja kifejezni gyászát, illetve nem kapja meg azt a fokú támogatást, amelyre szüksége lenne (Laing–Maylea 2018; Wong et al. 2017; Cowling–Isenstein–Schneider 2020). Cordaro (2012:284 idézi Laing–Maylea 2018, saját fordítás) szerint, a háziállat elvesztése miatt érzett gyász *„egy normatív gyászfolyamat, amely további összetettséget hordoz, mivel a háziállat halálával kapcsolatos társadalmi attitűdök elriasztják a gyászoló állattulajdonosokat attól, hogy nyíltan gyászolják háziállatukat”*.

MacKay és szerzőtársai (2016) fentebb említett kutatásában egy internetes oldal bejegyzéseit vizsgálták, amely kifejezetten háziállatok gyászjelentéseire specializálódott. A gyászjelentések révén teljesebb kép rajzolódik ki a kutyák gazdáik életében betöltött szerepéről. Az egyik leggyakrabban megjelenő mintázat annak a kifejezése volt, hogy az elvesztett háziállat több volt, mint egy egyszerű állat, sokkal inkább családtagként tekintettek rá, többen pedig gyermeki státuszba emelték a háziállatot.

Más kutatások az állattemetőkben fellelhető síremlékeket tanulmányozták (Brandes 2009; Auster–Auster–Gussman–Carlson 2020). Az Egyesült Államokban vizsgált síremlékeken keresztül több szembetűnő változás figyelhető meg az állat és ember kapcsolatában az 1950-es évektől napjainkig. A névválasztás terén például egyre gyakoribb tendencia, hogy hagyományosan emberi nevet választanak a háziállatuknak, ami az állat nemét is világosan kifejezi. Ez a jelenség is alátámaszthatja azt az elméletet, miszerint az emberek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a háziállataiknak és egyre inkább családtagoknak tekintik őket (Brandes 2009; Auster–Auster–Gussman–Carlson 2020).

A következő két fejezetben nem általánosságban tekintjük át a háziállatok szerepét az egyének és családok életében, hanem két életeseményre fókuszálva foglaljuk össze, nevezetesen a párkapcsolat-formálódás és gyermek(nem)vállalás kérdését járjuk körül. Először azt tekintjük át, hogy a társállattartás hogyan hat a párkapcsolatok kialakítására és azok dinamikájára.

IV.5. Társállattartás és párkapcsolatok kialakítása, dinamikája

Ahogy a fenti áttekintésből kiderült, a társállatok pótolhatják a hiányzó emberi kapcsolatokat. Sokszor a magányosabb, kisebb szociális hálóval rendelkező gazdák szorosabb kapcsolatot alakítanak ki a házi kedvenceikkel, mint kevésbé magányos társaik (Archer–Ireland 2011). Ez persze azzal is járhat, hogy a társállatok olyan emberi kapcsolatok helyébe lépnek, mint, egy partnerkapcsolat (Veevers 1985). Erre jó példa az a 2020-ban készült kínai kutatás, amely 34 interjún alapult, és arra világított rá, hogy a városi középosztálybeli kínai nők szívesebben élnek együtt egy társállattal, mint hogy házasságot kötnek (Tan–Liu–Gao 2021). Az interjúalanyok a döntésüket azzal magyarázták, hogy a szabadságuk jelentősebb korlátozásával és sokkal több kompromisszummal járna az, ha a társállatuk helyett egy férfival élnének együtt. Miközben a társállat feltétlen szeretetet biztosít számukra és a magányosság elkerülését is lehetővé teszi (Tan–Liu–Gao 2021).

Wells (2004) kérdőíves kutatása alapján az Egyesült Államokban azt elemezte, hogy a társállattartás (pontosabban a kutyatartás, mivel a válaszadók valamennyien kutyatartók voltak) hogyan hat a párkapcsolat kialakítására. Azt találta, hogy a kutyák megkönnyíthetik a társas interakciókat, bár a hatások olyan tényezőktől is függhetnek, mint például a kutya fajtája: egy kisebb kutyával könnyebb lehet az ismerkedés, mint egy nagyobb testű állattal.

Egy másik amerikai, online kérdőíves kutatásban (Gray et al. 2015), melyben 1210 válaszadó vett részt 2014-ben, a szerzők azt vizsgálták, hogy milyen szerepet játszanak a kutyák és a macskák az egyedülálló amerikaiak társkeresésében. Abból a hipotézisből indultak ki, hogy különbséget fognak találni a férfiak és a nők között, hiszen a nők nagyobb figyelmet fordítanak meglévő háziállataik jóllétére, és ezért fontosabb a számukra, hogy a háziállatuk és a potenciális partner között jó viszony alakuljon ki. Az eredmények alapján az egyedülálló nők és férfiak nem különböztek abban, hogy milyen valószínűséggel vinnének magukkal háziállatot az első randevúra, illetve abban sem, hogy milyen randevűhelyszínekre vinnék magukkal a háziállataikat. Figyelemreméltó azonban, hogy mind a nők, mind a férfiak kis százaléka (kevesebb mint 10%-uk) mondta azt, hogy az első randevúra háziállatot vinne magával. A férfiak és a nők abban is hasonlítottak, hogy a háziállatot ürügyként használnák-e föl egy-egy rosszul sikerült randevú megszakítására (férfiak: 7,1%, nők: 8,6%). Ugyanakkor a nők szignifikánsan nagyobb arányban számoltak be arról, hogy vonzódtak már valakihez azért, mert annak háziállata volt. Továbbá a nők körében nagyobb arányban fordult elő, hogy egy randevút az alapján ítélték meg, hogy a háziállataik hogyan reagáltak a partnerre. Ráadásul a nők kisebb valószínűséggel randevűztak olyan valakivel, aki nem szereti a háziállatokat, mint a férfiak.

Azonban nemcsak a párkapcsolat kialakítására hathat a társállatok jelenléte, hanem a meglévő párkapcsolatok dinamikáját is befolyásolhatja. A háziállatok, akár csak a gyerekek, érzelmi barométerként szolgálhatnak, mérsékelve a stresszt a kapcsolatokban (Allen–Blascovich 1996). Ha a háziállatokat családtagként kezelik, a féltékenység, a harag, az ellenőrzés, a büntudat és a félelem érzése mind megjelenhet náluk. Például a társállatok is gyakran mutatnak féltékenységet, amikor a gazdájuk csókolózik vagy ölelkezik valakivel.

A párkapcsolat felbomlása esetén pedig egyes párok veszekedhetnek a házi kedvencek felügyeleti joga és látogatása miatt éppen úgy, ahogyan egy gyermek látogatása és felügyeleti jogának kérdése is gyakran jár konfliktussal a szülők között. Azonban a háziállatok jogilag tulajdonnak minősülnek, így gyámságuk, felügyeltük és jóllétük nem feltétlenül tekinthető úgy, mint a gyermekeké, így a partnerek nem fordulnak a bírósághoz, hanem egymás között rendezik a vitás kérdéseket (Walsh 2009).

A következő fejezetben kifejezetten azoknak a tanulmányoknak az eredményeit foglaljuk össze, amelyek azt vizsgálták, hogy lehet-e egy társállat gyermekpótlék.

IV. 6. A társállat mint gyermekpótlék

Miközben a fejlett országokban egyre inkább csökkent a teljes termékenységi ráta, úgy egyre inkább elterjedt az a szemlélet, miszerint a háziállat is családtag, sőt egyre többen gyermekpótlékként tekintenek a háziállatokra (Wong et al. 2017). A társállat képes lehet helyettesíteni a gyereket, hiszen sokak számára kielégíti a gondoskodás iránti vágyat, ugyanakkor nem igényel olyan mértékű lemondást és áldozatot, mint amekkorát egy gyerek vállalása megkívánna (Laurent-Simpson 2017a). Egyre gyakoribb jelenség, hogy azok az emberek, akik szülői mivoltukat a háziállatukon keresztül élik meg, az állatuk szüleiként hivatkoznak magukra (Peterson–Engwall 2019; Volsche et al. 2020). Owens és Grauerholz (2018) kutatása szerint a gyermektelenek, vagy azok, akiknek már idősebbek a gyerekei és elköltöztek otthonról, gyakrabban hivatkoznak magukra úgy, mint a háziállatok szülei, és ezzel együtt gyakrabban is viselkednek úgy a társállatukkal, mint ami leginkább egy szülő-gyerek kapcsolatban megfigyelhető.

Laurent-Simpson (2017c) kutatásában különböző kutyatartók és kutyáik kapcsolatát vizsgálta, és számos olyan mintázatot vélt felfedezni, amelyek ezelőtt kizárólag egy szülő-gyerek kapcsolatban voltak jellemzők. Ezek közé tartozik a nagyfokú gondoskodás és empátia az állat felé, továbbá gyakori volt, hogy a gyermektelen kutyatartók komolyabb változtatásokat vezettek be az életükben annak érdekében, hogy minél hatékonyabban tudjanak gondoskodni a kutyáról. Laurent-Simpson (2017b) egy másik kutatásában 23 kutya-, illetve macskatartóval készített interjút, melyekből kiderült, hogy ahhoz, hogy a háziállattartók teljes egészében megélethessék a szülői szerepüket, elengedhetetlen, hogy a közvetlen környezetük – mint például a nagyszülők, testvérek – megerősítse őket szülői szerepükben.

Nemek szerint a legtöbb kutatás azt találta, hogy a nők nagyobb arányban tekintik a társállataikat családtagnak, mint a férfiak (Herzog 2007; Owens–Grauerholz 2018; Archer–Ireland 2011), és legtöbbször kisgyermekként tekintenek rájuk. Ráadásul a kutatások azt találták, hogy a nők közül is éppen a gyermektelen nők azok, akik hajlamosabbak a társállatok antropomorfizálásra (Blackstone 2014; Gray et al. 2015; Turner 2001; Archer–Ireland 2011).

Turner (2001) kutatásában az eutanázia kérdésén keresztül vizsgálta a háziállatok szerepét a nők életében. Ehhez nyolc háziállattal rendelkező nővel készített interjút. Turner szerint azért a gyermektelen nők esetében erősebb a hajlam az antropomorfizálásra, mert a társadalom úgy tekint a nőkre, mint akikben erős a vágy arra, hogy egy élőlényt gondozzanak, ezért amikor ez a vágy nem teljesül(het) az anyaság által, a nők ehelyett szülő-gyermek kapcsolatot építenek ki a társállatokkal (Turner 2001). Természetesen sokfajta más kapcsolatot lehet kialakítani a társállatokkal, például legjobb barát, de nagyon gyakran gyermek-szülő kapcsolat alakul ki. Egyrészt azért, mert alá-fölé rendelési viszony van az állat és az ember között (Margolies 1999). Másrészt, mert mind a férfiak, mind a nők egyre későbbi életkorban vállalnak gyermeket, így egyre hangsúlyosabb lesz például az, hogy a kutyákat próbagyerekeknek tartják (Laurent-Simpson 2017a; Owens–Grauerholz 2018). Ugyanakkor azok, akik a társállataikra próbagyerekeként tekintenek, arról számoltak be, hogy a jövőben mindenképpen szeretnék gyermeket vállalni (Owens–Grauerholz 2018).

Harmadrészt abban is hasonlítanak a társállatok a gyerekekhez, hogy a gondozók a társállatok viselkedésével kapcsolatosan büszkeséget vagy büntudatot éreznek (Sanders 1990), egy gyermek neveléséhez ha-

sonlóan. Mindeközben az állatok szükségletei alacsonyabbak, mint a gyerekéké, azaz könnyebb egy állat gondozójának lenni, mint egy csecsemő vagy egy kisgyermek szülőjének (Volche 2018). Ezt igazolta Laurent-Simpson (2017c) Amerikában végzett kvalitatív kutatása, amelyben a gyermektelen interjúalanyok egy része arról számolt be, hogy költség-haszon elemzést végeztek azzal kapcsolatban, hogy a gyermekvállalás helyett a kisebb ráfordítást igénylő társállattartást válasszák-e.

Egy svédországi kvalitatív kutatásban (Peterson–Engwall 2019) 15 tudatosan gyermektelen nőt kérdeztek meg, akik közül négy főnek volt kutyája. Ez a négy interjúalany arról számolt be, hogy az ő anyai ösztöneik nem a kisgyermekek iránt lobbantak fel, hanem kutyájuk iránt. Miközben az interjúalanyok egy másik része fontosnak tartotta, hogy tudatos gyermektelennek és tudatos állatmentesnek definiálja magát. Ezek a nők – csakúgy, mint a szülői léttel járó felelősségre – a házi kedvencekkel kapcsolatos felelősségvállalásra is úgy tekintettek, mint ami korlátozza a személyes szabadságukat (Peterson–Engwall 2019). Az egyik társállatot gondozó interjúalany arról is beszámolt, hogy őt éppen a társállattartása erősítette meg abban, hogy nem szeretne gyereket vállalni, mert a társállattartása is éppen elég felelősséggel járt és nem szeretné ennél jobban korlátozni saját szabadságát (Peterson–Engwall 2019).

Egy másik kutatásba (Turner 2001) olyan nőket vontak be, akiknek egyike sem élt együtt gyermekkel: egy részének nem volt gyermeke, egy másik részüknek pedig felnőtt gyermekei voltak, akik már elköltöztek a szülői házból. Az összes gyermekes nő arról számolt be, hogy gyermekvállalás előtt vagy miután a gyerekek elhagyták otthonukat, erősebb kapcsolatuk volt a társállatukkal. Ez a kutatás azt erősítette meg, hogy azoknál a nőknél, akiknek nincs velük élő gyermekük, nagyobb valószínűséggel alakul ki „anyasági” kapcsolat a háziállatokkal, mint a gyermekkel együtt élő nők körében.

V. ÖSSZEGRÉS

Felmérő szakirodalmi áttekintésünkben 1980 és 2022 között megjelent nemzetközi folyóiratcikkek feldolgozása alapján azt mutattuk be, hogy a társállatok miként illeszkednek a családok életébe, és milyen hatással lehetnek a gyermekvállalással kapcsolatos döntésekre és a partnerkapcsolatok kialakítására. Eredményeinkből az a kép rajzolódik ki, hogy a társállatok egyre fontosabb szerepet játszanak a családok életében. Egyre többen arról számolnak be, hogy családtagként tekintenek a házi kedvencekre, ráadásul legtöbbször gyermekstátuszban jelennek meg ezek az állatok. Különösen a gyermektelen nők tekintenek úgy társállataikra, mint „szőrös gyermekre”, illetve azokban a családokban is gyakori ez a jelenség, ahonnan már kirepültek a gyerekek (Archer–Ireland 2011; Owens–Grauerholz 2018).

A gyermekkel ellentétben a társállatok státusza sokkal flexibilisebb, hiszen a szerepük változhat a családi életciklusok szerint (Turner 2001). Különösen egy gyermek érkezése befolyásolhatja a társállatok helyzetét a családban. A gyermekvállalás előtt álló párok gyakran úgy tekintenek a háziállatokra, mint „próbagyereke” vagy gyermekpótlékre, miközben a kisgyermek érkezésekor a háziállatok gyakran háttérbe szorulhatnak (Shir-Vertesh 2012), majd a gyermekek felcseperedése után ismét visszanyerhetik gyermekstátuszukat. Eközben a gazdák szerepe is változott: tulajdonosból egyre inkább gondozóvá váltak (Fox–Gee 2016). A háziállatok intenzívebb gondozása pedig azzal jár, hogy erősebb érzelmi kötődés alakul ki ember és állat között, létrehozva ezzel egy újfajta családmodellt, az ember-állat hibrid családokat (Franklin 2006). Az erős érzelmi kötődés gyakran enyhítheti a társas kapcsolatok hiányát, a magányt, vagy segítheti azon társadalmi csoportok jóllétét, akik például különböző diszkriminációformák miatt marginalizálódhatnak. Ez utóbbi aspektust

mutatták be egy szakirodalmi áttekintés alapján Díaz Videla és szerzőtársai (2023) az LMBTQ+ közösség és a társállatok kapcsolata tekintetében.

Ugyanakkor ez a fajta erős érzelmi kötődés olyan hátránnyal járhat, hogy a társállatok halála után a gyászfeldolgozás is nehezebbé válik: olyanná, mint amelyet egy közeli hozzátartozó elvesztése során tapasztalnak az emberek. Sőt akár nehezebb is lehet a gyászfeldolgozás, amennyiben a gazdák környezete nem tekinti elfogadhatónak a megélt érzelmeket (Laing–Maylea 2018).

Mindezek mellett a párválasztás folyamataira is hatással lehetnek a háziállatok: általában inkább a nőket befolyásolja, hogy olyan partnert találjanak, aki a társállatával is jó kapcsolatot ápol (Gray et al. 2015). Emellett arra is fény derült egy kínai kutatásból, hogy sokszor éppen a párkapcsolat kialakítása ellen hat egy kutya, mert segít a magány leküzdésében, miközben a nők megélhetik függetlenségüket és felszabadultságukat férfitárs nélkül egy hagyományosan tradicionális nemi szerepeket előtérbe helyező társadalomban (Tan et al. 2021).

Arra is vannak bizonyítékok, hogy a reprodukciós döntéseket is befolyásolhatja a kutyatartás. Például úgy, hogy sokan a kisebb befektetéssel és felelősséggel járó „szőrös gyereket” választják a gyermekvállalás helyett (Laurent-Simpson 2017c). De vannak olyan tudatosan gyermektelen nők is, akik tudatosan nem akarnak háziállatot sem annak érdekében, hogy minél inkább megőrizhessék személyes szabadságukat (Peterson–Engwall 2019).

Az általunk áttekintett szakirodalomban szereplő empirikus kutatások többsége földrajzilag változatos és kiterjedt területet fed le: hiszen a legtöbb angolszász ország mellett Svédországban, Kínában, Japánban, Izraelben és Indiában is folytak kutatások, azonban abban az értelemben mégiscsak szűk a fókuszuk, hogy a fejlődő, illetve kelet-európai országok ezekből a kutatásokból kimaradtak. Továbbá az is szembetűnő, hogy többnyire nagyvárosban élő, középosztályhoz tartozó nők kerültek a kutatások középpontjába. Így továbbra is nyitottnak tekinthető az a kérdés, hogy vajon a háziállatok szerepe változik-e a nem középosztályhoz tartozó családok életében. Emellett a témában folytatott kérdőíves vizsgálatok általában kényelmi mintán alapulnak, azaz hiányoznak a reprezentatív vizsgálatok a társállatok családon belüli szerepével kapcsolatosan. Miközben az eddigi kutatások azt jelzik, hogy ilyen vizsgálatokra egyre inkább szükség lenne ahhoz, hogy jobban megértsük a családformálódás folyamatait.

VI. AZ ELEMZÉS KORLÁTAI ÉS JÖVŐBELI KUTATÁSI IRÁNYOK

Jelen kutatásunknak számos korlátja van. Az egyik, hogy bármennyire is igyekeztünk a legrelevánsabb keresőszavakat kiválasztani a szakirodalmi cikkek összegyűjtéséhez, minden bizonnyal kimaradhattak olyan keresőszavak, amelyek esetleg még több találatot hozhattak volna a témában. Másik korlátja az elemzésünknek, hogy csak folyóiratcikket vontunk be a keresésbe. Későbbi ilyen irányú szisztematikus irodalmi áttekintésben érdemes lenne bevonni könyveket és könyvfejezeteket, hogy még átfogóbb képet kaphassunk a témát illetően. Végül pedig meg kell említenünk a pszichológiai cikkek túlsúlyát, amelyek a fenti keresőszavakat nagy arányban tartalmazzák, de mivel mi szociológiai megközelítésből kívántuk vizsgálni a háziállatok szerepét a családokban, nem vállalkoztunk e cikkek átnézésére. Azonban minden bizonnyal érdekes és hasznos lenne egy ilyen irányú szakirodalmi áttekintést is elkészíteni a témában.

A cikkek feldolgozása során több további szociológiai kutatásra érdemes témát azonosítottunk a társállattartás és a családi élet, illetve a társállatok és az emberek kapcsolatai területén. Ezek közé tartoznak például

a gyász megélése és kifejezési formái; a társállatok eutanáziájának kérdésköre (ami gyakran előtérbe kerül, mivel az állatok rövidebb ideig élnek általában, mint a gazdáik, így azok sok esetben választják a kegyes halált az életük végén járó, szenvedő társállataik számára); vagy a társállatok szerepe a társadalmilag marginalizált csoportok életében. Bár ezek egy-egy általunk vizsgált külföldi publikációban feltűntek, érdemes lenne Magyarországon is kutatásokat végezni e témakörökkel kapcsolatban. Továbbá érdemes lenne reprezentatív mintán is megvizsgálni, hogy milyen szerepet töltenek be az állatok a családi környezetben.

HIVATKOZÁSOK

- Allen, K. – Blascovich, J. (1996) Anger and hostility among married couples: Pet dogs as moderators of cardiovascular reactivity to stress. *Psychosomatic Medicine*, 58, 59.
- Archer, J. – Ireland, J. L. (2011) The development and factor structure of a questionnaire measure of the strength of attachment to pet dogs. *Anthrozoös*, 24(3), 249–261. <https://doi.org/10.2752/175303711X13045914865060>.
- Auster, C. J. – Auster-Gussman, L. J. – Carlson, E. C. (2020) Lancaster Pet Cemetery Memorial Plaques 1951–2018: An Analysis of Inscriptions. *Anthrozoös*, 33(2), 261–283. <https://doi.org/10.1080/08927936.2020.1719766>.
- Ball, D. (1972) The “family” as a sociological problem: Conceptualization of the taken-for-granted as prologue to social problem analysis. *Social Problems*, 19, 295–307. <https://doi.org/10.2307/799731>.
- Belk, R. W. (1996) Metaphoric relationships with pets. *Society & Animals*, 4(2), 121–145. <https://doi.org/10.1163/156853096x00115>.
- Blackstone, A. (2014) Doing family without having kids. *Sociology Compass*, 8(1), 52–62. <https://doi.org/10.1111/soc4.12102>.
- Blouin, D. D. (2012) Understanding relations between people and their pets. *Sociology Compass*, 6(11), 856–869. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2012.00494.x>.
- Carlisle-Frank, P. – Frank, J. M. (2006) Owners, guardians, and owner-guardians: Differing relationships with pets. *Anthrozoös*, 19(3), 225–242. <https://doi.org/10.2752/089279306785415574>.
- Carter, B. – Charles, N. (2013) Animals, agency and resistance. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 43(3), 322–340. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12019>.
- Charles, N. (2016) Post-human families? Dog-human relations in the domestic sphere. *Sociological Research Online*, 21(3), 83–94. <https://doi.org/10.5153/sro.3>.
- Cordaro, M. (2012) Pet loss and disenfranchised grief: Implications for mental health counseling practice. *Journal of Mental Health Counseling*, 34(4), 283–294. <https://doi.org/10.17744/mehc.34.4.41q0248450t98072>.
- Cowling, D. M. – Isenstein, S. G. – Schneider, M. S. (2020) When the bond breaks: Variables associated with grief following companion animal loss. *Anthrozoös*, 33(6), 693–708. <https://doi.org/10.1080/08927936.2020.1824651>.
- Dickinson, G. E. – Hoffmann, H. C. (2017) Saying goodbye to family: caretakers’ experiences with euthanasia and honoring the legacy of companion animals. *Society & Animals*, 25(5), 490–507. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341456>.
- Díaz Videla, M. – Delgado Rodríguez, R. – Martos-Montes, R. – Ordonez Perez, D. – Calvo, P. (2023) The LGBTQ+ People-Animal Bond: A Systematic Review of the Effects of Companion Animals on LGBTQ+ People. *Journal of Homosexuality*, 1–24. <https://doi.org/10.1080/00918369.2022.2150920>.
- Fox, R. (2006) Animal behaviours, post-human lives: Everyday negotiations of the animal–human divide in pet-keeping. *Social & Cultural Geography*, 7(4), 525–537. <https://doi.org/10.1080/14649360600825679>.
- Fox, R. – Gee, N. R. (2016) Changing conceptions of care: Humanization of the companion animal–human relationship. *Society & animals*, 24(2), 107–128. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341397>.
- Franklin, A. (1999) *Animals and modern cultures: A sociology of human-animal relations in modernity*. California: Sage.
- Franklin, A. (2006) “Be [a] ware of the Dog”: A Post-Humanist Approach to Housing. *Housing, Theory and Society*, 23(3), 137–156. <https://doi.org/10.1080/14036090600813760>.
- Gerwolls, M. K. – Labott, S. M. (1994) Adjustment to the death of a companion animal. *Anthrozoös*, 7(3), 172–187. <https://doi.org/10.2752/089279394787001826>.
- Gray, P. B. – Volsche, S. L. – Garcia, J. R. – Fisher, H. E. (2015) The roles of pet dogs and cats in human courtship and dating. *Anthrozoös*, 28(4), 673–683. <https://doi.org/10.1080/08927936.2015.1064216>.
- Greenebaum, J. (2004) It’s a dog’s life: Elevating status from pet to “fur baby” at yappy hour. *Society & Animals*, 12(2), 117–135. <https://doi.org/10.1163/1568530041446544>.
- Hart, L. A. (1995) Dogs as human companions: a review of the relationship. In Serpell, J. (szerk.) *The domestic dog: Its evolution, behaviour and interactions with people*. Cambridge: Cambridge University Press, 161–178.
- Herzog, H. A. (2007) Gender differences in human–animal interactions: A review. *Anthrozoös*, 20(1), 7–21. <https://doi.org/10.2752/089279307780216687>.
- Hill, K. (2020) Tattoo narratives: Insights into multispecies kinship and griefwork. *Anthrozoös*, 33(6), 709–726. <https://doi.org/10.1080/08927936.2020.1824652>.

- Kubinyi E. – Varga Gy. (2022) Társállattartás Magyarországon 2022-es reprezentatív felmérés alapján (kézirat). A szerzők engedélyével.
- Kutrovácz K. – Balogh T. – Wittinger B. – Király G. (2018) A technológiával kapcsolatos szülői mediáció Szisztematikus empirikus áttekintés a 2007 és 2017-es évek között megjelent tanulmányok alapján. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 8(4), 47–69. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.4.47>.
- Laing, M. – Maylea, C. (2018) “They burn brightly, but only for a short time”: The role of social workers in companion animal grief and loss. *Anthrozoös*, 31(2), 221–232. <https://doi.org/10.1080/08927936.2018.1434062>.
- Laurent-Simpson, A. (2017a) Considering alternate sources of role identity: Childless parents and their animal “kids”. *Sociological Forum*, (32)3, 610–634. <https://doi.org/10.1111/sof.12351>.
- Laurent-Simpson, A. (2017b) “Phil’s Calling Grandma...”: The Role of External Support in Human–Companion Animal Identity Pairings. *Symbolic Interaction*, 40(2), 212–228. <https://doi.org/10.1002/symb.281>.
- Laurent-Simpson, A. (2017c) “They make me not wanna have a child”: Effects of companion animals on fertility intentions of the childfree. *Sociological Inquiry*, 87(4), 586–607. <https://doi.org/10.1111/soin.12163>.
- Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. (1986) Twee demografische transitities? (Two demographic transitions?). In Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. (szerk.) *Bevolking—Groei en krimp, mens en maatschappij*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 9–24.
- MacKay, J. R. – Moore, J. – Huntingford, F. (2016) Characterizing the data in online companion-dog obituaries to assess their usefulness as a source of information about human–animal bonds. *Anthrozoös*, 29(3), 431–440. <https://doi.org/10.1080/08927936.2016.1181374>.
- Margolies, L. (1999) The long goodbye: Women, companion animals, and maternal loss. *Clinical Social Work Journal*, 27(3), 289–304. <https://doi.org/10.1023/A:1022894320225>.
- McConnell, A. R. – Paige Lloyd, E. – Humphrey, B. T. (2019) We are family: Viewing pets as family members improves wellbeing. *Anthrozoös*, 32(4), 459–470. <https://doi.org/10.1080/08927936.2019.1621516>.
- Munn, Z. – Peters, M.D.J. – Stern, C. – Tufanaru, C. – McArthur, A. – Aromataris, E. (2018) Systematic review or scoping review? Guidance for authors when choosing between a systematic or scoping review approach. *BMC Med Res Methodol*, 18(143), <https://doi.org/10.1186/s12874-018-0611-x>
- Owens, N. – Grauerholz, L. (2018) Interspecies parenting: How pet parents construct their roles. *Humanity & Society*, 43(2), 96–119. <https://doi.org/10.1177/0160597617748166>.
- Peters, M. D. – Godfrey, C. M. – Khalil, H. – McInerney, P. – Parker, D. – Soares, C. B. (2015) Guidance for conducting systematic scoping reviews. *JBI Evidence Implementation*, 13(3), 141–146. <https://doi.org/10.1097/XEB.0000000000000050>.
- Peterson, H. – Engwall, K. (2019) “Why Would You Want a Baby When You Could Have a Dog?” Voluntarily Childless Women’s “Peternal” Feelings, Longing and Ambivalence. *Social Sciences*, 8(4), 126. <https://doi.org/10.3390/socsci8040126>.
- Power, E. (2008) Furry families: making a human–dog family through home. *Social & Cultural Geography*, 9(5), 535–555. <https://doi.org/10.1080/14649360802217790>.
- Sanders, C. R. (1990) Excusing tactics: Social responses to the public misbehavior of companion animals. *Anthrozoös*, 4(2), 82–90. <https://doi.org/10.2752/089279391787057288>.
- Shir-Vertesh, D. (2012) “Flexible personhood”: Loving animals as family members in Israel. *American anthropologist*, 114(3), 420–432. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2012.01443.x>.
- Smith, J. A. (2003) Beyond dominance and affection: Living with rabbits in post-humanist households. *Society & Animals*, 11(2), 181–197. <https://doi.org/10.1163/156853003769233379>.
- Soares, C. J. (1985) The companion animal in the context of the family system. *Marriage & Family Review*, 8(3–4), 49–62. https://doi.org/10.1300/J002v08n03_05.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2006) „Szülővé válás az ezredforduló után: a strukturális körülmények és a tudati tényezők szerepe az első gyermek vállalásakor” In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2006*, Budapest: TÁRKI, 183–203.
- Su, B. – Martens, P. (2020) Chinese companion animal caretakers’ attachment influences their attribution of emotions to their animals. *Society & Animals*, 30(2), 131–150. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341550>.
- Tan, C. K. – Liu, T. – Gao, X. (2021) Becoming ‘pet slaves’ in urban China: Transspecies urban theory, single professional women and their companion animals. *Urban Studies*, 58(16), 3371–3387. <https://doi.org/10.1177/0042098021991721>.
- The Harris Poll (2011) Pets really are members of the family. Harris Interactive. Elérhető: [Pets Really Are Members of the Family](https://www.harrisinteractive.com/prnewswire.com) (prnewswire.com) [Letöltve: 2023-08-10].

- Turner, W. G. (2001) Our new children: The surrogate role of companion animals in women's lives. *The Qualitative Report*, 6(1), 1–10.
- Turner, W. G. (2006) The role of companion animals throughout the family life cycle. *Journal of Family Social Work*, 9(4), 11–21. https://doi.org/10.1300/J039v09n04_02.
- Veevers, J. E. (1985) The social meaning of pets: Alternative roles for companion animals. *Marriage & Family Review*, 8(3–4), 11–30. https://doi.org/10.1300/J002v08n03_03.
- Volsche, S. (2018) Negotiated bonds: The practice of childfree pet parenting. *Anthrozoös*, 31(3), 367–377. <https://doi.org/10.1080/08927936.2018.1455470>.
- Volsche, S. – Frailey, F. – Ihara, N. – Nittono, H. (2022) Sex and parental status impacts human-to-pet attachment and caregiving attitudes and behaviors in a Japanese Sample. *Anthrozoös*, 36(3), 309–321. <https://doi.org/10.1080/08927936.2022.2149926>.
- Volsche, S. – Johnson, E. – Reyes, B. – Rumsey, C. – Murai, K. – Landeros, D. (2020) Owner sex and human–canine interactions at the park. *Anthrozoös*, 33(6), 775–785. <https://doi.org/10.1080/08927936.2020.1824659>.
- Volsche, S. – Mukherjee, R. – Rangaswamy, M. (2022) The difference is in the details: Attachment and cross-species parenting in the United States and India. *Anthrozoös*, 35(3), 393–408. <https://doi.org/10.1080/08927936.2021.1996026>.
- Walsh, F. (2009) Human-Animal bonds II: The role of pets in family systems and family therapy. *Family process*, 48(4), 481–499. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2009.01297.x>.
- Wells, D. L. (2004) The facilitation of social interactions by domestic dogs. *Anthrozoös*, 17(4), 340–352. <https://doi.org/10.2752/089279304785643203>.
- Wilson, C. C. – Netting, F. E. – Turner, D. C. – Olsen, C. H. (2013) Companion animals in obituaries: An exploratory study. *Anthrozoös*, 26(2), 227–236. <https://doi.org/10.2752/175303713X13636846944204>.
- Wong, P. W. – Lau, K. C. – Liu, L. L. – Yuen, G. S. – Wing-Lok, P. (2017) Beyond recovery: Understanding the postbereavement growth from companion animal loss. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 75(2), 103–123. <https://doi.org/10.1177/0030222815612603>.

TERMÉSZETESNYELV-FELDOLGOZÁS A KORRUPCIÓKUTATÁSBAN

ÚJ ADATFORRÁSOK, ÚJ MÓDSZEREK, ÚJ TARTALMI KÉRDÉSEK² A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.3.76>

1. BEVEZETÉS

Témaválasztásom háttérében két indok áll, az egyik a tartalomra, a másik a módszertanra vonatkozik. Olyan problémát szerettem volna választani, aminek van társadalomtudományi tétje és hatása. Ami nemcsak a tudományos szférának szól, hanem lehetőséget ad arra, hogy a civil szféra és a hétköznapok is összekapcsolódjanak vele. Korábban is volt már lehetőségem a K-Monitorral közösen dolgozni, valamint az adatbázisokat már korábban is elemeztem, és mindig is kimondottan fontosnak tartottam a munkájukat, a korrupció elleni küzdelmet. Másrészt, témaválasztásom idején a természetesnyelv-feldolgozás (*Natural Language Processing, NLP*) új, kevesek által alkalmazott módszer volt, a magyar szociológus közösség akkoriban ismerkedett vele.

Disszertációmban módszertani jellegű, a korrupciót a nyilvánosság különböző szintjein, és ennek megfelelően különböző adatforrásokon, a természetesnyelv-feldolgozás különböző módszereivel elemzem. Egyfelől a „média szintjén” vizsgálom a korrupció reprezentációját az online sajtó elemzésén keresztül, másfelől a „hivatalos szinten” a kormányzati kiadásokban megjelenő korrupciós kockázatot elemzem a közbeszerzési szerződéseken keresztül. A disszertációban bemutatott empirikus tanulmányok több tudományterülethez kapcsolódnak, melyeket a módszertan köt össze.

Disszertációm négy részből áll: először az alkalmazott módszereket mutattam be, majd a(z) automatizált) szövegelemzés perspektíváit a korrupciókutatásban. Ezt követően két empirikus kutatáson keresztül hoz példát az értekezés a természetesnyelv-feldolgozás két típusának: a nem felügyelt és felügyelt módszerek alkalmazására.

A disszertációm jelentősége többek között abban áll, hogy nagy adatbázisok alapján tesz állítást arról, amit korábban csak feltételeztünk. Az értekezés általánosíthatósága, replikálhatósága és szkópja is más, mint az interjú vagy kvalitatív tartalomelemzéssel végzett kutatásoké, hiszen pontos, kvantitatív mérésekkel rendelkezünk, melyek jó kiegészítései, sőt akár helyettesítői a kvalitatív technikáknak.

Disszertációmát annak reményben írtam, hogy példát mutat a szöveg mint adat korrupciókutatásban való felhasználására. Vannak olyan problémák, kérdések, melyekre kvantitatív mérés hiányában korábban nem tudtunk (megfelelő) választ adni. Interjúkkal, kvalitatív és kérdőíves kutatásokkal vagy nem tudnánk ezeket a kérdéseket megválaszolni, vagy csak kis elemszámú megfigyelésből származhatna benyomásunk. Bár eddig

---

¹ ELTE Társadalomtudományi Kar; ELTE RC2S2.

² ELTE Szociológiai Doktori Iskola, 2023. Témavezetők: Németh Renáta és Fazekas Mihály.

is voltak szakértőkkel felvett interjúk, de nem voltak szisztematikus eredmények nagy adatbázisokon. Olyan módszereket alkalmaztam, melyek segítségével ezekhez a kérdésekhez közelebb kerülünk.

2. A MÓDSZERTAN HÁTTERE: TERMÉSZETESNYELV-FELDOLGOZÁS

A fejezet célja megteremteni az empirikus elemzések háttérét, bevezetni az olvasót a „szöveg mint adat” megközelítésbe.³ A disszertáció felépítése törekszik arra, hogy minden olvasó megtalálja azt, ami leginkább érdekli. A fejezet „ideális olvasója” az a kvantitatív szociológus, aki érdeklődik a természetesnyelv-feldolgozás iránt, de maga nem űzi azt. A fejezet azt tárgyalja, hogyan lesz a szövegből adat, és kitér az értekezésben használt adatforrások módszertani jellemzőire. Mivel az NLP elemzések oroszlánrészét a szövegek előfeldolgozása teszi ki, és mivel e lépések ismeretlenek lehetnek az „ideális olvasó” számára, ezeket is e fejezet ismerteti.

2.1. Az NLP módszerek rövid áttekintése

Az NLP módszerek alapja legtöbbször a gépi tanulás. A modellalkotás során megkülönböztetünk felügyelt (*supervised*), és nem-felügyelt (*unsupervised*) módszereket.

A felügyelt gépi tanulás esetében rendelkezünk olyan kategóriákkal, amiket előzetesen már ismerünk, és a cél az, hogy új elemeket tudjunk beilleszteni a már rendelkezésre álló kategóriarendszerbe. Például célunk lehet közbeszerzési pályázatok felhívásait „korrupciógyanús” és „nem korrupciógyanús” kategóriába sorolni. De az is elképzelhető, hogy a modellünk diszkriminációját, klasszifikációs „logikáját” szeretnénk mélyebben megérteni, tehát azt, hogy például milyen szövegrészek, megfogalmazások mentén kerül a dokumentum egyik vagy másik kategóriába. Ilyenkor tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogy van-e a korrupciós csalásnak nyelvi leképeződése, milyen kifejezések, szóösszetételek valószínűsítik a „korrupciógyanús” kategóriába kerülést.

Felügyelt esetben rendelkezésünkre áll a modellillesztés során egy felcímkézett, tanuló adathalmaz. Ilyenkor a kutató célja az, hogy új (felcímkézetlen) elemeket is be tudjon illeszteni a kategóriarendszerbe. Tudjuk, hogy milyen struktúrába szeretnénk az adatainkat kódolni, és ezt tanítjuk meg az algoritmusnak. A felügyelt módszerekkel ellentétben a nem-felügyelt modellek esetén nem rendelkezünk semmilyen előzetes kategóriarendszerrel, nincsenek előzetes feltevéseink, ismereteink a szöveg külső jellemzőiről. Ilyenkor tanítóhalmazzal sem rendelkezünk, hanem a modellünkre bízunk, hogy a szövegekben különböző statisztikai feltevések alapján valamilyen látens struktúrát (szinonimákat, névelemeket vagy éppen látens témákat) találjanak.

2.2. A hagyományos társadalomtudományi szövegelemzéstől az NLP-ig

A természetesnyelv-feldolgozás megjelenése nem hozott új társadalomtudományi paradigmát, hiszen a kvalitatív és a kvantitatív szövegelemzés korábban is jelen volt. Azonban az NLP egy egészen új elemzési eszköztárat igényel és új, komplexebb elemzések elvégzésére nyújt lehetőséget.

A szövegből kinyert, azonosított tartalom két csoportba sorolható: a manifeszt és a látens tartalom típusaiba. A kvalitatív tartalomelemzés egy, a szöveges adatok szubjektív értelmezésének és az adatokban rejlő, elsősorban látens tartalmak kutatására alkalmas módszer, mely empirikusan és módszertanilag ellenőrzött eszközöket alkalmaz. Segítségével a szövegeket kommunikációs kontextusukban elemezhetjük, bennük mintázatokat kereshetünk, és az adatokat klasszifikálhatjuk – anélkül, hogy szövegeinket kvantifikálnánk. A ko-

³ Ez a rész több, a kutatócsoporttól független szerző tanulmánya mellett részben a témavezetőmmel, Németh Renátával és Kmetty Zoltánnal közösen írt cikkekre épít, ami a *Szociológiai Szemlében* jelent meg (Németh–Katona–Kmetty 2020).

rai kvantitatív tartalomelemzés ezzel szemben a szövegekben előforduló szavak vagy témák gyakoriságának vizsgálatára alkalmas. A szavak együttes előfordulása alapján elsősorban manifeszt – de ezen túlmenően bizonyos esetekben látens – tartalmakat kívánnak felderíteni előre meghatározott kategóriák szerint. A korai kvantitatív elemzések alapvető módszere, hogy „megszámolják” az egyes manifeszt szövegelemek (kvalitatív elemzés során azonosított „kódok” vagy konkrét kifejezések, esetleg metaadatok) előfordulási gyakoriságát, majd ezeket az információkat használják a mintázatok feltárására.

A két módszer alkalmazásának eredményeképpen előálló produktumok is különböznek. A kvantitatív eljárások statisztikai módszerekkel elemezhető, számszerűsített adatok létrehozására alkalmasak, a kvalitatív tartalomelemzés során leírások, tipológiák születnek, valamint szükségszerűen szubjektív, részletes beszámoló az adott szövegről, amelyek bemutatják a vizsgált jelenség jelentésének árnyalatait (Zhang–Wilde-muth 2005). A disszertációmban bemutatott két esettanulmány is azt mutatja, hogy az NLP a két módszert igen gyakran ötvözi.

A kvantitatív szövegelemzés széleskörű elterjedéséhez, az automatizált szöveganalítika és az NLP megjelenéséhez két tényező, a számítógépek számítási kapacitásának jelentős növekedésével párhuzamosan a digitalizált szövegek elérhetővé válása járult hozzá (Miner et al. 2012). A legelső statisztikai eljárások, melyek lehetőséget teremtettek a nagy mennyiségű szöveges információ feldolgozására, a 80-as, 90-es évek fordulóján jelentek meg. Az áttörést azonban a 2000-es évek hozták, amikor az automatizált szöveganalítika piaci alkalmazása megkezdődött. E módszerek alkalmazása először az üzleti szférában jelent meg, de gyorsan elérte a humántudományokat is. Az irodalomtudományban például már 2000-ben megjelent a „távoli olvasás” (*distant reading*) fogalma (Moretti 2000). A társadalomtudományokra alkalmazva Moretti (2000, 2013) terminológiájával azt mondhatnánk, hogy a hagyományos módszerek (sokszor még a kvantitatív szövegelemzés is) a „szoros olvasásra”, (*close reading*) épít: egy dokumentumgyűjteményből (korpuszból) származó mintát vizsgál. A természetesnyelv-feldolgozás pedig a távoli olvasást alkalmazza egy digitális, teljes és nagy méretű korpuszt vizsgálva. A távoli olvasás során nem a konkrét, egyedi szövegekre fókuszálunk, hanem ezektől eltávolodva mintázatokat és trendeket figyelünk meg.

2.3. A természetesnyelv-feldolgozás relevanciája a társadalomkutatásokban

Egy fontos érv az NLP társadalomtudományi relevanciája mellett az, hogy legtöbbször beavatkozásmentes vizsgálatokat végezhetünk olyan jellegű információk elemzésére, melyekre máskülönben csak kérdőívek, interjúk révén kaptunk volna választ. Utóbbi technikák nem beavatkozásmentes vizsgálatok, tehát a vizsgálódásunkkal hatással lehetünk eredményeinkre is. Például, ha a korrupció elterjedtségének megítélésével kapcsolatban végzünk kutatást, hagyományos empirikus eszközöket használva megkérdezzük az állampolgárok véleményét, attitűdjét (ám ilyenkor maga a tény, hogy kutatást végzünk, kérdéseket teszünk fel, hatással lehet azokra a válaszokra, amit alanyaink megfogalmaznak) vagy az újfajta adatelemzési módszerek segítségével elemezhetünk természetes megnyilvánulásokat, mint például kommenteket a közösségi médiában (ilyenkor „talált” adatokkal dolgozunk, melyek nem kutatási céllal jöttek létre, így maga a kutatás nem befolyásolja a véleményeket). Módszertani szempontból érdemes lehet hangsúlyozni, hogy a két helyzetben azonban eltér az elemzési egység. A kérdőívekkel felvett kutatásban az elemzési egység az egyén, a kommentek elemzésénél viszont maga a komment jelenti az elemzési egységet, nem pedig az egyén. Ez azért lehet problémás, mert egy egyén több kommentet is írhat, így azoknak, akik gyakrabban kommentelnek, felerősödik a hangjuk, felülreprezentálttá válik a véleményük.

Az NLP alkalmazhatósága mellett szól, hogy a társadalomtudományi kutatások során sokszor dolgozunk nehezen operacionalizálható fogalmakkal vagy olyan szenzitív témákkal, melyek nehezen hozzáférhetők – ezek vizsgálatát is megkönnyíti a természetesnyelv-feldolgozás. Nem beszélve arról, hogy egyre nehezebb klasszikus surveykutatások során adatot gyűjteni az egyre növekvő válaszmegtagadás következtében (Messing–Szeitl–Ságvári 2022).

3. AZ NLP HELYE A KORRUPCIÓKUTATÁSBAN⁴

3.1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A korrupció mérése több megközelítést követhet. A *Médiakutatóban* megjelent tanulmányban, melyet Németh Renáta és Kmetty Zoltán társszerzőimmel készítettünk (Katona–Németh–Kmetty 2021), bemutattunk egy lehetséges megoldást, valamint a *Socio.hu Társadalomtudományi Szemlében* megjelent, Németh Renátával közösen írt tanulmányunkban (Katona–Németh 2021) pedig bemutattunk egy másik lehetséges megoldást arra, hogy a korrupcióval kapcsolatos vizsgálatokat milyen szempontok szerint különíthetjük el egymástól.

Egyrészt:

1. vizsgálhatjuk a korrupciós észlelések jellegét (tapasztalati vagy perceptuális),
2. a szintjeit (egyéni vagy társadalmi),
3. vagy a távolságát az egyéntől (hétköznapi vagy politikai).

Ezek a kutatások leggyakrabban kérdőíves megkérdezésen alapulnak, tehát nem beavatkozásmentes vizsgálatok. Bár az anonimitás garantált, de maga a kutatás ténye is befolyásolhatja az eredményeket. A téma igen szenzitív, és ennek köszönhetően magas a nemválaszolási arány, emellett kétségbe vonható a válaszok megbízhatósága is (Axelsson–Dahlberg 2018, Fazekas–Tóth–King 2016). Emellett problematikus, hogy a lakosság igen kis része rendelkezik (főként a politikai) korrupció kapcsán közvetlen tapasztalattal (Fazekas–Tóth–King 2016).

Ám a korrupció mérése során használhatók beavatkozásmentes vizsgálatok is, melyek meglévő adatokon alapulnak, jellemzően a korrupciós kockázat elemzésére, a korrupciógyanús esetek azonosítására alkalmazhatók. A beavatkozásmentes vizsgálatokban a hagyományos kvantitatív és kvalitatív módszerek mellett használhatóak az újabb típusú módszerek is, mint a hálózatelemzés vagy akár a természetesnyelv-feldolgozás. Míg a nem beavatkozásmentes módszerek alapvetően a korrupció volumenét és elterjedtségét mérik, de nem adnak képet arról, hogy milyen korrupciós tematikák mentén alakul a közbeszéd, a kvantitatív sajtóelemzések éppen ilyen kérdésekre tudnak választ adni. Hajdu és munkatársai (2018a, 2018b) tartalomelemzéssel vizsgálták a korrupció médiareprezentációját a 2004 és 2013 közötti időszakban, több ország összevetésében. Azért is különösen fontos a téma médiareprezentációjának vizsgálata, mert a korrupció percepcióját nagyban befolyásolja a média helyzete, a sajtó szabadsága (Suphachalasai 2005). A korrupciónról szóló híradások hatására ugyanis csökkenhet a politikai korrupció mértéke (Németh–Körmendi–Kiss 2011), de ezzel együtt növekedhet a korrupció társadalmi percepciója.

A fenti kutatásokban közös, hogy főként szógyakoriség-elemzéseket használnak, esetleg kézi kódolást, szakértői besorolást. Az első esettanulmányomban magam is a korrupció médiareprezentációjával foglalkoz-

⁴ A 4. fejezetben többek között a Németh Renáta társszerzőségével, a *Socio.hu Társadalomtudományi Szemlében* publikált elemzést is felhasználom (Katona–Németh 2021).

tam, azonban az automatikus szöveganalítika segítségével. Bár az NLP-t sokszor „csupán” információkinyerésre (*information retrieval*) használják, például nehezen kezelhető pdf-fájlok elemezhetővé tételére vagy olyan adatok gyűjtéséhez, amik szükségesek az indikátorok elkészítéséhez, a szövegbányászati megoldások társadalomtudományi elterjedésével párhuzamosan megjelentek az első olyan nemzetközi cikkek is, amelyekben a természetesnyelv-feldolgozás nem kizárólag adatgyűjtési, hanem elemzési eszköz is.

A fejezet célja a már létező szakirodalom terjedelmének meghatározása, a meglévő irodalom felkutatása, ezáltal a téma átfogó áttekintése, ami lehetőséget ad arra, hogy rámutasson a meglévő szakirodalom hiányosságaira is, valamint hogy azonosítsa a még nem kutatott területeket.

3.2. Adatok és módszerek

Az elérhető irodalom áttekintése során célunk a 2010 után született angol nyelvű tanulmányok összegyűjtése volt, melyek szövegelemzési módszereket alkalmazva a korrupciót vizsgálják. Az áttekintés módszerül a *scoping review*-t választottuk, hiszen a módszer lényege, hogy pontosan nem definiálható témában keres irodalmat (Arksey–O’Malley 2005). Az adatgyűjtés során a *Google Scholaron* kerestünk olyan cikkeket, melyek címében szerepel a *corruption* kifejezés, az absztraktjában valamilyen szövegelemzésre utaló kifejezés. Így összesen 131 cikket gyűjtöttünk, melyekből 65 cikk volt releváns.⁵

A cikkek kisebb része (28) kvalitatív módon nyúl a szövegekhez. Ezek a cikkek főképp diskurzuselemzést használnak, melyek esetében az automatizálhatóság nem feltétlen van jelen. A kvantitatív módszereket alkalmazó cikkek közül négy olyan tanulmányt találtam, ahol az algoritmizálhatóság egyértelműen megjelent, ezekről a disszertációban írtam részletesen, a többi nagyon specifikus, egy-egy esetre fókuszáló esettanulmány.

3.3. Eredmények

A releváns cikkek elemzésével lényeges eltéréseket találtunk a felhasznált szöveges adatforrást, a korrupciómérési módot és az elemzési megközelítést tekintve, ugyanakkor kevés (adatforrását, módszerét vagy a korrupciómérés módját tekintve) kevert típusú tanulmányt találtunk. Legyen a módszer automatikus vagy sem, a legtöbb szövegelemzés médiareprezentáció-elemzés. A klasszikus, a korrupció volumenét vagy a vele kapcsolatos attitűdöt, percepciót leíró, illetve észlelésének következményeit vizsgáló (Muço 2019) munkákon kívül találtunk a korrupció megelőzésére felhasználható eredményeket (Fazekas–Tóth 2016; Pan–Chen 2018), sőt intervencióra közvetlenül alkalmasakat is (lásd Li és munkatársai (2019) surveillance-rendszerét).

Az IMF „*news-flow index*”-éhez összeállított szöveges adatbázis értékes gyűjtemény, mely számos elemzési lehetőséget rejt magában. Mivel hosszú időt ölel fel (1995–2017), így a korrupció kifejezés változásának, a korrupció tematizáltságának dinamikája is vizsgálható lenne rajta. Mivel 30 ország hírforrásait tartalmazza, így nemzetközi összehasonlítás alapjául is szolgálhat: feltárhatók lennének a korrupció szó használatának, jelentésének kulturális aspektusai és az országok közötti különbségek is. Egy másik észrevételünk, hogy bár a tanulmány mintát használ, nem egy teljes populációt, ennek ellenére a szerzők gyakran nem fogalmazzák meg expliciten, hogy a cikkek összegyűjtéséhez kiválasztott hírportálok mit kívánnak reprezentálni, nem tudjuk, hogy mire általánosíthatók az eredmények.

⁵ Nem tekintettük relevánsnak azokat a cikkeket, amik nem voltak hozzáférhetőek (4), ahol ismétlődtek (VAGY: többször szerepeltek?) a gyűjtésben (3), vagy amik témájukban nem feleltek meg a kritériumainknak (59).

Kézenfekvő NLP-alapú kiegészítés kínálkozik még Fazekas és Tóth (2016) kutatásaira is, ezt a disszertáció második esettanulmányában mutattam be.

Másik kritikai észrevételünk a nagy társadalomtudományos potenciállal bíró felügyelt klasszifikációs algoritmusokat alkalmazó kutatások (például: Noerlina et al. 2017) annotálására vonatkozott. Nem írnak róla részletesen, hogy kik (szakértők? laikusok?), milyen korrupciódefiníciós instrukciókat követve és milyen szerzésben (egyetlen annotátor? kettős független annotálás?) annotáltak. Pedig a társadalomkutatási alkalmazásoknál éppen ezeknek a döntéseknek van kiemelt szerepe, hiszen a besorolás itt az üzleti és műszaki alkalmazásoknál sokkal komplexebb interpretációs feladatot jelent.

A *scoping review* megmutatta, hogy egy adott tudományterületen hogyan alkalmaznak különböző megközelítéseket (kvalitatív, kvantitatív és automatizált szövegelemzést) az elemzők. Felillantotta, hogy a különböző módszerek mennyiben eltérő kutatási kérdésekre tudnak választ adni, valamint, hogy milyen fehérfoltok azonosíthatók az automatizált szöveganalitika felhasználása terén.

4. A KORRUPCIÓN REPREZENTÁCIÓJA A MÉDIÁBAN⁶

4.1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Lambsdorff (2007) több tanulmány bemutatásán keresztül érvelt amellett, hogy a sajtószabadság segít csökkenteni a korrupciót: ha a sajtó nagy része állami tulajdonban van, a korrupció is nagyobb valószínűséggel van jelen.

Persze, összességében az, ha a médiában sokat írnak a korrupcióról nem elég. Park (2012) megállapította, hogy hiába jelenik meg a korrupciós botrányokról sok cikk a sajtóban, amennyiben az érdemi vita elmarad, az a korrupció elbogatellizálódásán át, politikai tétlenséghez vezet: „A botrányok nem elsősorban felháborodást szülnék, hanem csömört” (Martin 2019:17). Ez a folyamat érhető tetten Magyarország kapcsán is. Martin (2019) megállapítása szerint a „korrupcióvakság” összefügg a magyar média polarizáltságával: a Fidesz-kormány által kiépített propagandamédiákkal szemben álló portálok szerinte egyértelműen kormánykritikus üzeneteket közvetítenek.

A fentiek is jól mutatják, hogy fontos lenne lépéseket tenni az információhoz való hozzáférés széleskörű biztosítása és a média függetlensége felé.

A fejezetben a magyarországi online sajtó médiareprezentációja kerül górcső alá, amit többek között a kormánypárti és nem kormánypárti média tükrében is vizsgáltunk. A 2007–2018 közötti időszakra vonatkozóan azonosítottuk a cikkek főbb témáit, valamint hogy hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek a témák (K1, K2) és a tematikus változás dinamikáját: az egyes korrupciós témacsoportok előtérbe kerülését és háttérbe szorulását, illetve az egyes témák tartalmi változását (K3, K4). A dinamikai változások kapcsán külön vizsgáltuk, hogy a 2014-es választási kampány időszakában a kampányon kívüli időszakhoz képest hogyan változott a hazai sajtó korrupciós tematikája (K5). Az időbeli dinamika vizsgálata mellett jól megragadható dimenzió

⁶ A negyedik fejezet alapját pedig a *Médiakutató* folyóiratban olvasható, Kmetty Zoltán, valamint Németh Renáta társszerzőségében megjelent tanulmány adja (Katona–Kmetty–Németh 2021). A disszertációhoz kapcsolódó online mellékletben (https://eszterkatona.github.io/dtm_viz/index.html) elérhető a fejezetben bemutatott vizualizációk interaktív verziója, valamint esetenként kiegészítő ábrák is. Az interpretációt sokszor nagyban támogatja az interaktív adatvizualizáció, így ezek nem mellékes illusztrációként jelennek meg, hanem a mélyebb megértéshez szükséges fontos eszközként szolgálnak, amellyel az olvasó is végezhet saját mélyfúrásokat.

az online újságok politikaipárt-közelsége is. Külön elemeztük, hogy a kormánypárti és a nem kormánypárti médiában mennyire térnek el egymástól a vizsgált korrupciós tematikák (K6). Az adatbázis lehetőséget nyújt egy érdekes természetes kísérlet kiértékelésére is (K7), amely azt vizsgálja, hogyan változtatja meg egy lap korrupcióval kapcsolatos diskurzusát a tulajdonosváltás. Elemzésünkben az *Origo* korrupcióval kapcsolatos cikkeit vizsgáltuk ebből a szempontból.

4.2. Adatok és módszerek

Az elemzésben a K-Monitor által azonosított, korrupcióval kapcsolatos újságcikkeket használtuk. A K-Monitor az „Akták” nevű adatbázisában⁷ gyűjt össze minden olyan linket, ami Magyarországhoz köthető korrupciós ügyekkel kapcsolatban megjelenő cikkekre mutat a magyar sajtóban. A K-Monitortól kapott adatbázis 33 557 URL-t tartalmazott, az adatok legyűjtését, a duplikátumok eltávolítását és a tisztítást követően 26 262 cikk maradt meg. A Python Newspaper⁸ csomagját használtuk a cikkek letöltéséhez. Az elemzés során felhasznált cikkek forrása nagyon változatos, összesen 152 portálról származnak azonosított tartalmak. A portálok döntő többsége híroldal, de bulvároldalak és blogok is megjelennek közöttük.

Az adatokra úgy tekintünk, mint populációra, az esettanulmányban megfogalmazott következtetéseimben a korrupció médiareprezentációját a K-Monitor cikkgyűjteményén tárgyaltam. Az elemzett adatbázis 2007-től, az adatbázis építésének kezdetétől indul, és 2018 augusztusában zárul, tehát a 2018-as cikkek gyűjteménye nem teljesszerű. A cikkek évenkénti megoszlását az 1. ábra mutatja. Ezen látható, hogy 2011-ig folyamatosan nőtt az adatbázisban a cikkek száma, míg 2012-ben, 2013-ban és 2016-ban egy nagyobb visszaesés tapasztalható. Az ábrán szintén jól látható, hogy a korábbi évekből arányaiban kevesebb cikket tudunk elérni és letölteni. Ebben az esetben a hiányzó adatok úgy értelmezendők, mintha egy teljes populációt vizsgáló kérdőíves kutatás esetén lennének válaszmegtagadók, vagy olyanok, akiket nem sikerült elérni.

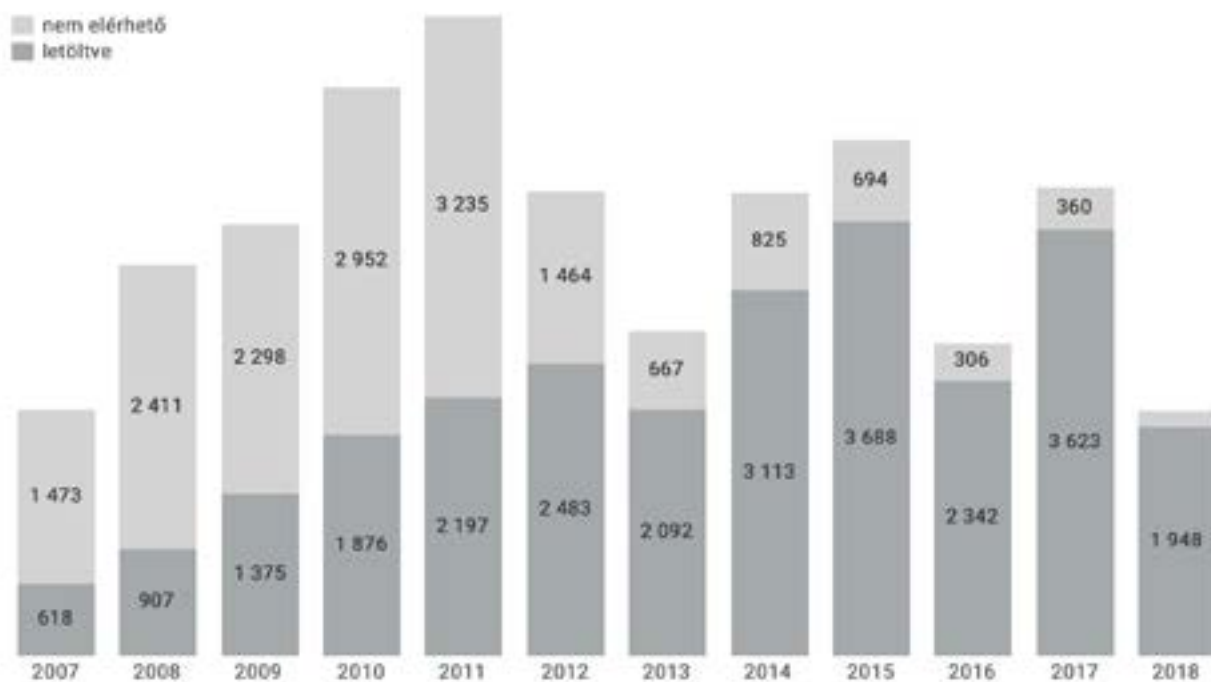
Minden NLP-elemzés első lépése a nyers szövegtörzsből egy elemzésre alkalmas numerikus adatbázis előállítás. A korrupciós cikkek adatbázisán mi is elvégeztük az előfeldolgozást: azonosítottuk a mondatokat és szavakat (*tokenization*), szótövesítettünk (*lemmatization*), azonosítottuk a szófajokat és más nyelvészeti kategóriákat (*part of speech tagging*), a tartalmatlan szavakat, például névelőket eltávolítottuk a szövegből (*stop word removal*) és összevontuk a szignifikáns bigramokat, valamint a tulajdonneveket és más névelemeket (*named entity recognition*).

A korrupciós diskurzus témáinak automatizált feltárását topikmodellezés segítségével végeztük. A topikmodell azonosítja azokat a látens témákat, melyek a korpusz főbb témáit képezik. Ha például rendelkezésünkre állnak az online sajtó összegyűjtött korrupcióval foglalkozó anyagai, akkor topikmodellezéssel azt vizsgálhatjuk, hogy a szövegek milyen témák köré csoportosulnak. A modell azt feltételezi, hogy a szavak erős szemantikai információkkal rendelkeznek, és a hasonló témákkal foglalkozó dokumentumok hasonló szavak csoportjait használják. A látens témákat tehát a korpusz dokumentumaiban gyakran együtt szereplő szavak csoportjainak azonosításával fedezi fel. A témák (vagy másképp topikok) az elemzés során tárulnak fel, előre nem ismertek, azonban a témák számát (ahogy a klaszterelemzésnél is) előre definiálnunk kell. A topikmodellezés eredményeképp visszakapjuk a dokumentumok topikjainak megoszlását, valamint az egyes topikok szóeloszlását. Az optimális topikszám megválasztása a többféle topikszám mellett illesztett modellek közül a

⁷ <http://k-monitor.hu/adatbazis/aktak>

⁸ <https://github.com/codelucas/newspaper/>

1. ábra. Az elemzett és a nem elérhető cikkek száma évenként, 2007–2018

Forrás: saját szerkesztés.

„legjobb” modell kiválasztásán alapul. A dinamikus topikmodell az általános topikmodell (a látens Dirichlet allokációt, LDA-t) az idő dimenziójának megjelenítésével általánosítja, vagyis a folyamatot úgy módosítja, hogy a topikok változhatnak az idő során. Elemzésünkben a látens Dirichlet-allokáció dinamikus változatát használtuk (Blei–Lafferty 2006), a Python Gensim csomagjának LdaSeqModel⁹ osztályát alkalmazva.

Az időt években szegmentáltuk, azaz 2007 és 2018 között tizenegy lépésben változhattak a topikok, mégpedig két aspektusban. Egyrészt évről-évre változhat a topikok valószínűségeloszlása (például az adott téma népszerűbbé válhat). Másrészt a topikok tartalmi változása is megengedett, azaz a topikokon belül változhat a kifejezések eloszlása, így például azonosítani lehet a gyorsan és lassan változó témákat.

4.3. Eredmények

A topikszám a topikmodellek bemenő paramétere, vagyis annak megadása az elemző feladata. Több előlemlést futtatva, az interpretálhatóság érdekében és a topikkoherencia (*topic coherence*) mutatóra támaszkodva (Stevens et al. 2012) hét topik megkülönböztetése mellett döntöttünk. A 7-es topikszám esetén jól interpretálható csoportokat kaptunk, melyek tartalmilag egyértelműen elválnak egymástól. Első lépésben azt vizsgáltuk, hogy mi a jelentése az egyes topikoknak, hogyan azonosíthatók tartalmilag (K1). A topikoként legjellemzőbb cikkek „szoros olvasásával” mélyebben is vizsgáltuk, hogy milyen cikkek jelennek meg az egyes topikokban, így az alábbi hét témát azonosítottuk:

⁹ <https://radimrehurek.com/gensim/models/ldaseqmodel.html>

1. igazságszolgáltatás,
2. kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolata,
3. közbeszerzések,
4. nemzetközi ügyek,
5. önkormányzati szintű ügyek,
6. pártok és politikusok,
7. vállalkozások, vállalatok.

A kapott hét topik a külső információkkal összhangban van, érvényességük jól alátámasztható. Adódik a kérdés, hogy hogyan kapcsolódnak egymáshoz a topikok, melyek azok, amelyek tartalmilag határozottan elkülönülnek a többitől (K2)? És mely témák kerülnek egymástól távol, melyek közelednek egymáshoz (K4)?

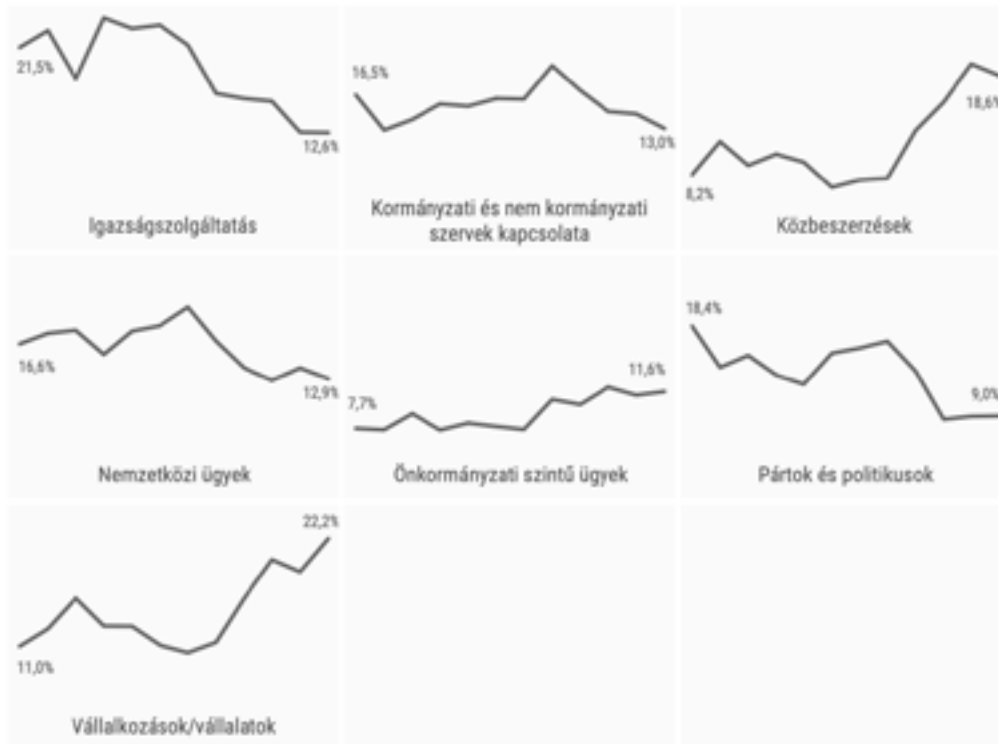
A pártokhoz, politikusokhoz köthető ügyek és az igazságszolgáltatás topikja jól elkülönül a többitől, és ez az elkülönülés stabilan, a vizsgált időszak egészében megmarad. Az elemzett cikkek alapján ez indokolható is: mindkét topik általánosságban hasonló ügyeket dolgoz fel, amelyek a többi topikban kevésbé jelennek meg, ám egymástól nagyon eltérő nézőponttal közelítenek ugyanazokhoz az ügyekhez. Két másik csoportot alkot – a tartalmi elemzés alapján szintén jól indokolhatóan – a nemzetközi ügyek, illetve a kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolatát vizsgáló topik, valamint a közbeszerzések, önkormányzati szintű ügyek és vállalkozások, vállalatok topikcsoportja, de az évek során e két csoport elkülönülése megszűnik, illetve a korábban ugyanazon csoporthoz tartozó topikok (például közbeszerzések és vállalkozások, vállalatok) eltávolodnak egymástól.

A változási dinamika (K3) az adathiány miatt a vártnál nehezebben elemezhetőnek bizonyult, mert a teljes időszakra csupán öt portálról (*Index, Origo, HVG, vilaggazdasag.hu, hetivalasz.hu*) áll rendelkezésre elemezhető tartalom. Három topik válik időben egyre dominánsabbá: a közbeszerzéseket, az önkormányzati ügyeket és a vállalkozások vállalatok ügyeit tematizáló cikkek jelentősége az idő előrehaladtával nő.

Ezt követően a kampányidőszak és a kormányzathoz való viszony hatását vizsgáltuk (K5, K6) 2016 és 2018 között.

Azt vizsgáltuk, mely témákról ír a nem kormánypárti média (*atlatso.hu, fn.hu, 24.hu, hvg.hu, Index, magyararancs.hu, mno.hu, nepszava.hu, nol.hu, 168ora.hu, 444.hu*), illetve melyekről a kormánypárti média (*figyelo.hu, magyarhirlap.hu, magyaridok.hu, Pesti Srácok, Origo*), és van-e kapcsolat a tematika és a kormánypárti/nem kormánypárti pozíció között. Ennek kapcsán fontos újra megjegyezni, hogy az egyes cikkek nincsenek pontosan megfeleltetve a topikoknak, csak topikvalószínűséget tudunk rendelni minden cikkhez. Ezek a cikkenkénti topikvalószínűségek voltak a modelljeink függő változói, amelyek kapcsolatát a háttérváltozókkal lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk. Külön modell készült az összes topikra. A független változók a következők voltak: a cikk megjelenésének helye (kormánypárti vagy nem kormánypárti média), illetve a cikk megjelenésének időpontja (kampányidőszakban vagy azon kívül jelent-e meg a cikk). A kampányidőszakot a választás előtti négy hónapként definiáltuk. A két magyarító változó közötti interakciót is bevontuk az elemzésbe, hogy lássuk, módosítja-e például a kampányidőszak a kormánypárti médiumok tematizáltságát, de az interakció egyik esetben sem volt szignifikáns, ezért a bemutatott modellekből ezeket az interakciókat már elhagytuk (1. táblázat).

2. ábra. Topikok eloszlása a 2007–2018 időszakra letöltött összes cikkben

Forrás: saját szerkesztés.

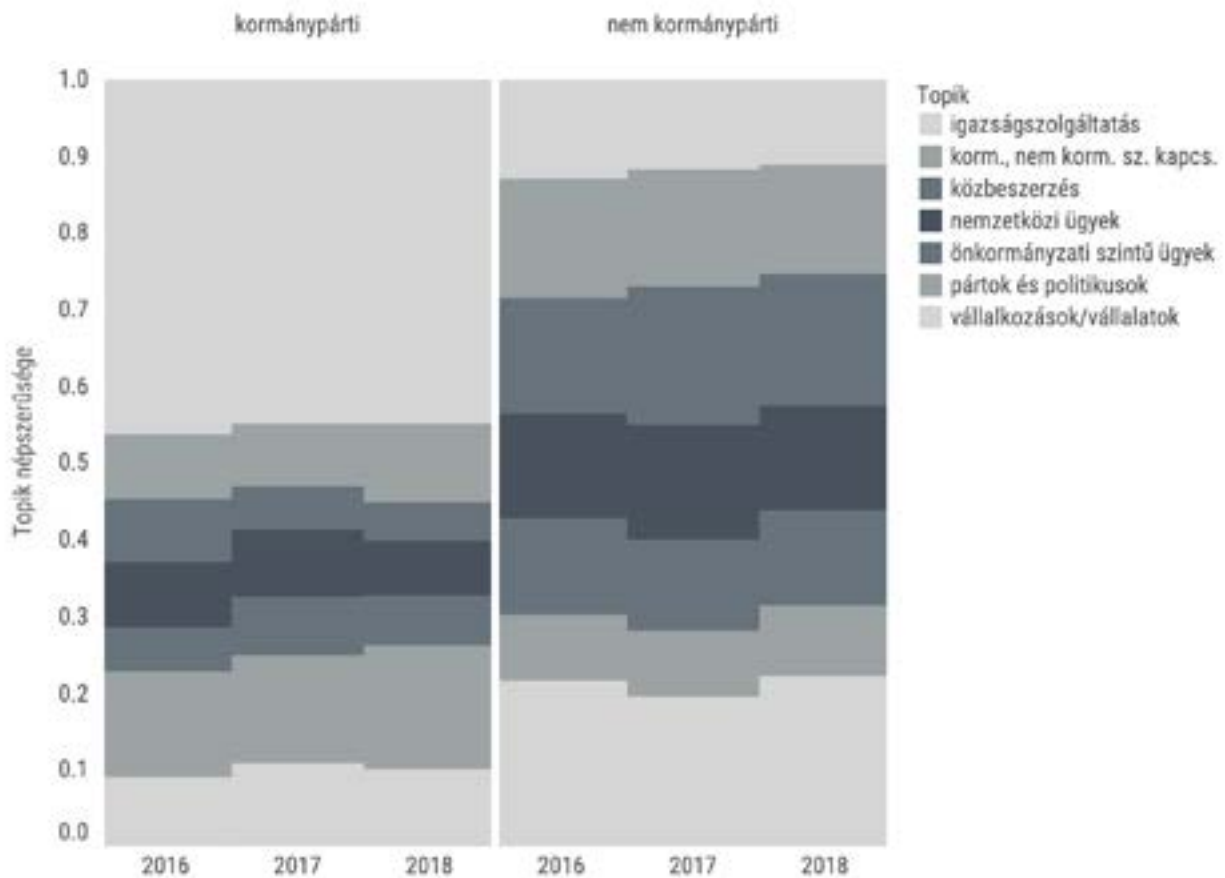
1. táblázat. A lineáris regressziós modellek eredményei

Függő változó	Magyarázó változók	Adj. R2	Koefficiens	t-próba (p)
Igazságszolgáltatás	korm_ell	0,123	-0,335	0,000
	kampány		-0,0093	0,205
Kormányzati és nem korm. szervek kapcs.	korm_ell	0,007	0,0643	0,000
	kampány		-0,0127	0,052
Közbeszerzések	korm_ell	0,012	0,1022	0,000
	kampány		0,0076	0,310
Nemzetközi ügyek	korm_ell	0,007	0,0579	0,000
	kampány		0,0175	0,004
Pártok és politikusok	korm_ell	0,010	-0,0571	0,000
	kampány		0,0134	0,005
Vállalatok, vállalkozások	korm_ell	0,013	0,1101	0,000
	kampány		-0,0189	0,018
Önkormányzati szintű ügyek	korm_ell	0,006	0,0584	0,041
	kampány		0,0024	0,690

A magyarázó változók kódolása: korm_ell esetében kormánypárti = 0, nem kormánypárti = 1, illetve kampány esetében nem kampányidőszak = 0, kampányidőszak = 1

Az összes modell szignifikáns az F-próba alapján, ám a modellek magyarázóereje 7-ből 6 esetben nagyon alacsony, 1% körüli, tehát a tematikát (kézenfekvő módon) más fontos tényezők is magyarázzák a két bevont változó mellett. Egyetlen esetben, az igazságszolgáltatás topik esetében beszélhetünk 12%-os ma-

3. ábra. A topikok eloszlása a 2016–2018 között készült összes cikkben a nem kormánypárti, illetve a kormánypárti sajtóban

Forrás: saját szerkesztés.

gyarázóerőről – eszerint a már igazságszolgáltatási szakaszba került korrupciós esetek megjelenítését erősen befolyásolja, hogy kormánypárti-e az adott médium, és hogy kampányidőszak van-e éppen. Az 1. táblázat alapján azt mondhatjuk el, hogy míg a kormánypárti/nem kormánypárti besorolás hatása mindenhol szignifikáns, addig a kampányidőszak hatása csak a nemzetközi ügyek, a pártokhoz köthető ügyek és a vállalkozások, vállalatok topik esetében szignifikáns. Kampányidőszakban az előbbi két topik nagyobb, míg utóbbi topik kisebb médianyilvánosságot kapott.

A kormánypárti és nem kormánypárti bontást vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a kormánypárti médiában a pártokhoz, politikusokhoz köthető ügyek aránya, valamint az igazságszolgáltatás aránya szignifikánsan magasabb (az utóbbi közel 50%-os), a többi topik viszont a nem kormánypárti médiában kapott jelentősebb szerepet. Ezt a 3. ábra szemlélteti.

Utolsó kutatási kérdésünk arra irányult, hogy hogyan hat a tulajdonosváltás egy lap korrupciós tematikájára. Ezt a kérdést az *Origo* kapcsán elemezzük. Az *Origo* körüli változások 2014 júniusában kezdődtek, amikor Sáling Gergő főszerkesztő távozott, de a változás (az *Index* esetével szemben) nem egy adott napon, hanem szépen lassan történik. A kérdésre, miszerint a tulajdonosváltás hatása kimutatható-e egy portál esetében, a 2. táblázat alapján részben már válaszolhatunk is.

2. táblázat. Az Aktákban megtalálható ill. sikeresen letöltött cikkek száma (origo.hu)

origo.hu	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Összesen	106	140	244	573	594	643	723	241	215	31	72	16
Letöltve	100	132	231	551	545	588	670	229	212	29	70	16

A K-Monitor cikkgyűjteményébe 2016-tól kezdődően radikálisan kevesebb cikk került be, mint a tulajdonosváltás előtt (annak ellenére, hogy az elérési arány nem romlott). Ha a portálon megjelenő topikok arányát vizsgáljuk, a 4. ábra is alátámasztja a tulajdonosváltás befolyásoló erejét. Szignifikáns eltérést három topikban látunk: az igazságszolgáltatás, a kormányzati és nem kormányzati szervek kapcsolata, valamint a nemzetközi ügyek topikban.

4.4. Összegzés

A fejezet azt bizonyítja, hogy emberi olvasás nélkül is jól kimutathatóak a magyar médiapiac azon sajátosságai, amiket más kutatók nem automatizált elemzésekkel állapítottak meg. Például, hogy a sajtóban közölt hírek függenek a tulajdonosi szerkezettől, hiszen a tulajdonosváltás hatását kimutattuk, függenek továbbá a politikai érdekektől, hiszen a politikai ciklus (elemzésünkben a választási időszak) hatása is kimutatható, sőt azt is láttuk, hogy a különböző ideológiai hátterű médiumok különböző módon keretezik a korrupciót. Ez alapján megállapítható, hogy a társadalomtudományi tudástermelésben is jelentős szerepe lehet a természetesnyelv-feldolgozásnak, hiszen segítségével nem csak prevalenciák írhatók le.

4. ábra. A topikok eloszlása az adott évből letöltött összes cikkben 2014 és 2018 között az origo.hu-n

Forrás: saját szerkesztés.

5. A KORLÁTOZOTT VERSENY ELŐREJELZÉSE A KÖZBESZERZÉSI PÁLYÁZATOK SZÖVEGEZÉSE ALAPJÁN¹⁰

5.1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A közbeszerzések Magyarországon a GDP 15%-át, valamint a kormányzati kiadások mintegy egyharmadát teszik ki. Európa-szerte, a kontinens keleti és nyugati részein egyaránt elterjedtek a korrupcióval kapcsolatos vádak, ennek ellenére keveset tudunk a korrupcióról, és arról, hogy mi mozgatja azt. Az utóbbi években robbanásszerűen megnőtt a hivatalos, kormányzati nyilvántartáson alapuló adatok elérhetősége (Adam–David Barrett–Fazekas 2020). Ez új lehetőséget nyitott a korrupció és a korlátozott verseny tanulmányozására szövegbányászati módszerek alkalmazásával. A fejezetben a korrupciót a közforrásokhoz való korlátozott hozzáférésként értelmeztük, ami a közbeszerzési pályázatok esetében a verseny korlátozásaként jelenik meg (Fazekas–Tóth–King 2016). Az elemzés célja éppen ezért a nyílt verseny korlátozásának előrejelzése a közbeszerzési pályázatok tender szintű szöveges információinak felhasználásával. Az elemzés során online elérhető, hivatalos kormányzati adatokat vizsgáltunk: kb. 120 ezer magyar közbeszerzési szerződést a 2011 és 2020 közötti időszakból. A magyar adatállomány a *Government Transparency Institute* globális szerződés-adatbázisának része.¹¹

Akkor beszélhetünk korrupciómentes, jól működő közbeszerzési piacról, ha (ahogyan azt a jogszabályok is rögzítik és a tudományos elméletek is alátámasztják) nyílt és tisztességes a verseny. Tehát, azoknak a vállalatoknak, amelyek képesek a kért feladatokat, szolgáltatásokat ellátni, lehetőséget kell kapniuk az ajánlattevőre, és tisztességes elbírálásban kell részesülniük (Yukins 2007). Ezeket az elveket sérti, ha bizonyos ajánlattevők egyenlőtlen bánásmódban részesülnek, például kizárják őket a versenyből, noha optimális esetben részt vehetnének a pályázaton. Ez tulajdonképpen nem más, mint a pártatlanság kritériumának megszegése (Rothstein–Teorell 2008). A közbeszerzési korrupciós kockázatot elemző szakirodalom alapján ennek megfelelően a korrupciót a közforrásokhoz való nyílt hozzáférés korlátozásaként értelmezhetjük (North–Wallis–Weingast 2009, Fazekas–Tóth–King 2016).

Számtalan mérőeszközt, korrupciókockázati mutatót és proxy indikátort fejlesztettek ki, e mutatók az adminisztratív nyilvántartásokban és hivatalos adatbázisokban viszonylag könnyen hozzáférhető (vagy legalábbis könnyen feldolgozható) információkra támaszkodnak (Fazekas–Saussier 2018). Azonban éppen ezért, ezek a mutatók szinte kizárólag strukturált információt, kemény adatot használnak. Közbeszerzési eljárások elemzése esetén ilyen lehet az eljárás típusa vagy a szerződés értéke.

A szövegek és konkrét kifejezések, kulcsszavak fontosságát a közbeszerzési korrupció azonosítására kevés, de értékes szakirodalom mutatja be. Ez a szakirodalom inspirációként és háttérként szolgált elemzésünkhöz. A legtöbb tanulmány szótáralapú módszert használ, azaz a korrupcióhoz és a korrupcióval összefüggő jelenségekhez kapcsolódó kulcsszavak előre meghatározott listájával dolgozik, és a kulcsszavak előfordulását számolja össze.

Rabuzin és Modrusan (2019), akik a horvátországi korrupciógyanús pályázatok azonosításával foglalkoztak, a közbeszerzési pályázatok konkrét szövegezéséből indultak ki. Arra voltak kíváncsiak, hogy a technikai alkalmasság kritériuma segít-e előrejelezni, hogy egy vagy több ajánlattevő nyújt be pályázatot. Ehhez a technikai alkalmasság kifejezést keresték a pályázatokban, és a kulcskifejezést követő 1000 szót használva

¹⁰ A fejezet Fazekas Mihállyal közös, jelenleg is folyó kutatásra épít, melyből publikáció még nem született, de folyamatban van.

¹¹ Az adatbázis itt elérhető: opentender.eu/hu/download

építettek modelleket (regressziót, *naive bayes* és SVM modelleket használtak). A legjobb modelljük, egy logisztikus regresszió 69%-os pontossággal működött.

Gorgun és szerzőtársai (2020) szintén azt vizsgálták, hogy a tartalmi információk hogyan befolyásolják a közbeszerzésben részt vevő ajánlattevők számát. Ők azonban nem kétértékű, hanem folytonos változóként tekintettek a kimeneti változóra. Érdekeség a kutatásukban, hogy ők az összes EU tagország adatait elemezték. Mivel ez összesen 24 nyelvet fed le, így az összes szöveget lefordították a Google-fordító segítségével angolra. A cikkükből kiderül (az előző publikáció erre nem tett utalást), hogy a szövegelőkészítés során stopszavazást és szótövezést végeztek, valamint összevontak gyakran együtt járó kifejezéseket is. A legpontosabb előrejelzést náluk a K-legközelebbi szomszéd modell adta, n-gramok bevonásával.

5.2. Adatok és módszerek

Az OECD (2007) által azonosított korrupciós technikák széles palettájáról a legelterjedtebb a pályázati feltételek „testre szabása”, azonban a pályázati dokumentáció nem minden szakasza használható egyformán a verseny korlátozására. A pályázati dokumentációnak három olyan fő területe van, amelyet fel lehet használni egy favorizált ajánlattevő előnyben részesítésére: a *részvételi (alkalmassági) feltételek*, a termék-leírás és az értékelési szempontok. Jelen kutatás ezekre fókuszált.

A strukturált, formális korrupciós indikátorokkal Fazekas és kutatócsoportja (2016) modelljeit igyekeztünk reprodukálni (3. táblázat), de hosszabb időszakot és kevesebb „*red flag*” változót használtunk. A változoselekciónal a modellünk általánosan érvényesebb, könnyebben alkalmazható különböző országokra (lásd például Fazekas–Kocsis 2020), így széles körben, nemzetközi szinten is alkalmazható lehet a későbbiekben.

3. táblázat. A CRI komponensei

Jelentkezési, beadási időszak	Egy ajánlattevős-e a szerződés
	Nyilvánosan nem meghirdetett pályázat
	Eljárás típusa
	Pályázat benyújtásának feltételeinek számossága
	Túlságosan rövid benyújtási határidő
	Dokumentáció relatív ára
	A pályázati feltételek utólagos módosítása
Értékelési időszak	Egy pályázón kívül mindenki más kizárása
	Más kritériumok figyelembevétele az ár helyett
	Értékelési folyamat megszakítása és újrapályáztatás
	A döntési időszak hossza
Megvalósítási időszak	Szerződésmódosítás
	Szerződés időtartamának/értékének módosítása
	Megnyert pályázatok aránya

Forrás: Fazekas és szerzőtársai (2016) alapján.

A 13 változóból négyet használtunk az elemzésben: a benyújtási időszak hosszát, a döntési időszak hosszát, az eljárás típusát, valamint hogy közzétettek-e ajánlati felhívást. A célváltozónk az, hogy egy vagy több pályázat érkezett az adott közbeszerzésre.

Az elemzésben olyan felügyelt tanulási modelleket alkalmaztunk, melyek a strukturált, formális változók és a strukturálatlan szöveges információk segítségével jelzik előre a verseny korlátozását. A célváltozó bináris

(1 = egy benyújtott ajánlat; 0 = több mint egy benyújtott ajánlat). A használni kívánt modellek kiválasztásakor egyrészt törekedtünk arra, hogy egyensúlyt teremtsünk az értelmezhetőség és a predikciós erő között, másrészt szeretnénk volna megtartani a kapcsolódást a hagyományos regressziós módszereket alkalmazó korábbi irodalomhoz. Így döntöttünk a bináris logisztikus regresszió és a Random Forest modellek illesztése és összehasonlítása mellett.

5.3. Eredmények

Az alapmodellek csak strukturált adatokat használnak: a kontrollváltozókat, valamint a „red flag” változókat. Az alapmodellek pontossága 76–80% között mozog (4. táblázat). Elemzésünkben összeségében a Random Forest modellek jobban teljesítettek, mint a logisztikus regressziós modellek. A pályázati dokumentáció különböző részeit először külön-külön adtuk hozzá a modellhez. A modellek mindegyike (bár nem sokkal, de) felülmúlja az alapmodelleket.

4. táblázat. A modellek eredményei

Alapmodellek	precision	recall	f1-score	accuracy
Log. regresszió: kontroll változók	0.57	0.76	0.65	0.76
Random Forest: kontroll változók	0.77	0.79	0.77	0.79
Log. regresszió: kontroll változók + „red flag”-ek	0.72	0.76	0.67	0.76
Random Forest: kontroll változók + „red flag”-ek	0.79	0.80	0.79	0.80

Megjegyzés:

a kiemelt modell felépítése hasonlít leginkább a Fazekas kutatócsoportja (2016) által szerkesztett modellre

Szöveges modellek a részvételi feltételekre vonatkozó szövegeken	precision	recall	f1-score	accuracy
LR: szövegek + „red flag” változók	0.78	0.77	0.69	0.77
RF: szövegek + „red flag” változók	0.79	0.77	0.69	0.77
LR: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.74	0.78	0.72	0.78
RF: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.79	0.81	0.79	0.81

Megjegyzés: a kiemelt modell teljesít a legjobban

Szöveges modellek a termékírássra vonatkozó szövegeken	precision	recall	f1-score	accuracy
LR: szövegek + „red flag” változók	0.84	0.85	0.83	0.85
RF: szövegek + „red flag” változók	0.84	0.84	0.82	0.84
LR: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.84	0.85	0.84	0.85
RF: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.83	0.84	0.83	0.84

Megjegyzés: a kiemelt modell teljesít a legjobban

Szöveges modellek az értékelési szempontokra vonatkozó szövegeken	precision	recall	f1-score	accuracy
---	-----------	--------	----------	----------

LR: szövegek + „red flag” változók	0.81	0.79	0.73	0.79
RF: szövegek + „red flag” változók	0.81	0.80	0.75	0.80
LR: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.79	0.80	0.76	0.80
RF: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.81	0.83	0.81	0.83

Megjegyzés: a kiemelt modell teljesít a legjobban

Szöveges modellek az összes szöveg bevonásával	precision	recall	f1-score	accuracy
LR: szövegek + „red flag” változók	0.85	0.85	0.83	0.85
RF: szövegek + „red flag” változók	0.84	0.85	0.83	0.85
LR: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.85	0.85	0.84	0.85
RF: szövegek + „red flag” + kontroll változók	0.83	0.85	0.83	0.85

Megjegyzés: a kiemelt modell teljesít a legjobban

A szöveges információkat használó legjobb Random Forest modellek 81% és 85% közötti pontosságot érnek el, míg a logisztikus regressziók jellemzően valamivel kevésbé pontosak, de szintén jobban teljesítenek, mint az alapmodell. A legjobban teljesítő modellek azok, melyeket a termékleírások szövegeire illesztettünk. A modellek eredményei alapján arra következtethetünk, hogy a szöveges információnak a kontroll és a „red flag” változók túl is további magyarázóereje van. Ez arra utal, hogy a pályázati szövegekben szereplő feltételek és kritériumok lehetővé teszik a verseny korlátozását, azaz az egyetlen ajánlattétel valószínűségének növelését, ha a formális, strukturált torzítás nincs is jelen.

Bár a különböző modellek általános teljesítménye alátámasztja hipotéziseinket, a modellek működése mindeddig „fekete doboz” maradt. Az eredmények értelmezése és elméletünkhöz való visszacsatolása érdekében megvizsgáltuk, hogy mely szótöbbségek a legfontosabbak az ajánlattevők számának előrejelzésében, és hogy a legfontosabb n-gramoknak milyen irányú a hatása: csökkentik-e vagy növelik-e az egyetlen ajánlat beérkezésének valószínűségét.

A részvételi feltételek szövegeit vizsgálva azt találtuk, hogy a személyes követelményekből származó legfontosabb n-gramok nagyobb valószínűséggel jelzik előre az egyetlen ajánlat beérkezését, ha a szövegük jogi feltételre utal. Ezzel szemben kisebb az egyetlen ajánlattétel valószínűsége, ha a szöveg azt állítja, hogy az ajánlat benyújtásának nincs jogi feltétele. Emellett a „közös ajánlattevő” kifejezés jelenléte valószínűsíti a több ajánlat benyújtását. Ugyanez látható a gazdasági követelmények legfontosabb kifejezései alapján. Ha egy pályázat lehetővé teszi a közös ajánlattételt, akkor valószínűleg több ajánlattevő jelentkezik, ami csökkenti a korrupció kockázatát. Ugyanakkor az is látható, hogy ágazatspecifikus kifejezések (személygépjármű/autó) is szerepelnek, amit a jövőben érdemes lesz megvizsgálni. A technikai követelményekkel kapcsolatban azt találtuk, hogy ha speciális tapasztalatra van szükség, akkor valószínűbb egyetlen ajánlat beérkezése – ugyanakkor ennek az ellenkezője is igaz: ha általános ismereteket várnak el egy adott témában, akkor valószínűleg több vállalat jelentkezik a feladatra.

A termékleírásokat vizsgálva, azt találtuk, hogy a nagyon specifikus termékek köre inkább valószínűsíti az egyetlen ajánlat beérkezését. Mivel azonban a termékek nagyon sajátos jellegűek, további következtetések levonásához specifikus, ágazati elemzésre van szükség. Az értékelési szempontok alapján a garanciális időszakokat és a jótállási záradékokat értékelő kritériumok általában csökkentik az egyetlen ajánlattétel kockázatát, ami arra utal, hogy az állami beruházások hosszabb távú perspektívája általában csökkenti a korrupciós kockázatokat. Ha az értékelési szempontok a teljes ár helyett az egységkosztásokat tartalmazzák,

akkor az egyetlen ajánlattevő pályázásának valószínűsége növekszik. Ez a szerződés végrehajtása során a mennyiségek kijátszására ad lehetőséget: azáltal, hogy az ajánlat az egységárak alapján kezdetben olcsónak tűnik, de a mennyiség kijátszásával az ajánlat később felárazódik (Fazekas–Tóth–King 2013). Az 5. táblázatban látható néhány példa a legfontosabb prediktorokról. A szövegek a lemmatizált és stopszavazott formájukban kerültek be a modellbe, így itt is ebben a formában jelennek meg. A negatív előjelű hatások csökkentik, a pozitív előjelűek pedig növelik a korrupciós kockázatot, amit itt az ajánlattevők számán keresztül a verseny korlátozásával mértünk.

5. táblázat. A legfontosabb prediktorok és hatásuk a részvételi feltételek szövegei alapján

Korrupciós kockázat	Hatásnagyság	n-gram (3, 4 vagy 5 szóból álló kifejezések)
↓	-2,17	szereplő együttes megfelelhet amennyiben
↓	-1,21	kezü aláírás tartalmazó önéletrajz végzettség
↓	-1,01	szervezet kapacitás támaszkodhat gazdasági
↓	-0,75	közös ajánlattevő ajánlat
↓	-0,74	nem tartozik kbt bekezdés
↑	0,75	gazdasági szereplő kbt bekezdés pont
↑	0,82	kbt bekezdés szerinti kizáró
↑	1,02	személygépjármű szállítás származó általános forgalmi
↑	1,18	térkő kivitelezés vonatkozó referencia

5.4. Összegzés

Az elemzés kvalitatív kutatások és szakértői interjúk alapján megfogalmazott hipotéziseket tesztelt és támasztott alá. Bizonyítottuk, hogy a verseny korlátozása gyakran a közbeszerzési pályázatok szövegezésébe bújtatva ér célra. Sőt, elemzésünkkel sikerült olyan szövegrészeket azonosítanunk, melyek akár segíthetnének a korrupciós pályázatok kiszűrésében is. Emellett olyan modellt hoztunk létre, ami pontosabb előrejelzést ad az egyszereplős pályázatok azonosításában, mint a korábbi modellek. Tehát nagy mintán, kvantitatív eszközökkel is sikerült bizonyítanunk a látens tartalom jelentős szerepét a kutatási kérdésünk kapcsán.

Hosszú távú céljaink között szerepel a modellünk nemzetközi szinten is alkalmazható implementációja, valamint, hogy a kutatók és a szakpolitikai szereplők a „szöveg mint adat” felhasználásával bővítsék a korrupciókockázati mutatókat.

6. A KUTATÁS ÚJ EREDMÉNYEI, AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSAI

Disszertációm négy részből áll: az első szakasz az alkalmazott módszereket helyezi kontextusba: bevezeti a legfontosabb kifejezéseket, módszereket, és adatforrásokat. Ezt követően az előfeldolgozás lépéseinek segítségével szemlélteti, hogy hogyan lesz a szövegből tisztított, statisztikai eszközökkel elemezhető numerikus adatbázis. Végül bemutatja a különbséget a klasszifikációs, predikciós és magyarázó modellek között, valamint a látens témák feltárását szolgáló topikmodellezést.

Az ezt követő fejezet az elmúlt kb. 20 évben korrupciókutatás kapcsán megjelent tanulmányokat vizsgálja, melyben (automatizált) szövegelemzést használtak. Az elemzés bemutatja azt, hogy a kutatók milyen szöveges adatforrást, milyen korrupciómérési módot és milyen elemzési megközelítést használtak. Két tanulmány esetében alternatívát mutat arra, hogy hogyan lehetne hatékonyabbá és szélesebb körre is általánosíthatóvá,

vagy adott esetben objektívebbé, tenni az elemzést az automatizált szöveganalitika segítségével.

A harmadik szakasz, azaz az első empirikus elemzés a korrupció hazai online médiareprezentációjának tematikus elemzését mutatja be, egy nem felügyelt szövegbányászati megközelítést, azon belül is dinamikus topikmodellezést alkalmazva. A szövegtörzset a K-Monitor cikkgyűjteménye adta, amely korrupciógyanús ügyeket feldolgozó, online sajtóban megjelent cikkeket tartalmaz. Az esettanulmány egyfelől exploratív jellegű: a 2007–2018 közötti időszakra vonatkozóan azonosítja a cikkek főbb témáit és a tematikus változás dinamikáját. A kutatás magyarázatokat is keresett: vizsgálta, hogy van-e kapcsolat a tematika és a médium kormánypárti/nem kormánypárti pozíciója között, illetve, hogy a kampányidőszak befolyásolja-e a korrupció reprezentációjának tematikáját. Jelentős különbségek mutatkoznak abban, hogy a különböző portálok milyen témákról milyen gyakran számoltak be. Annak köszönhetően, hogy az elemzett időszakban megváltozott az *Origo* hírportál tulajdonjoga, alá lehet támasztani a tulajdonosváltás szerepét a korrupciós témák (és azok mennyiségének) változásában. A természetesnyelv-feldolgozás segítségével egy 11 évet átfogó, sok portált szemlélő adatbázis összes cikkét, mintavétel nélkül vizsgálhatjuk, a „távoli olvasás” segítségével a tematikus mintázatok feltárására nyílt lehetőség. Olyan mennyiségű szöveget elemezhetünk, ami „szorosán olvasva” nem lett volna lehetséges.

A negyedik szakasz hivatalos, adminisztratív adatokat vizsgál, felügyelt módszer segítségével. Az elemzés a nyílt verseny korlátozásának előrejelzésével foglalkozik, a közbeszerzési pályázatok tenderszintű szöveges információinak felhasználásával. Több mint 170 ezer magyar közbeszerzési szerződést vizsgál a 2011 és 2020 közötti időszakból. A bemutatott szövegbányászati megközelítés meghatározó lehet azok mellett a mutatók mellett, melyeket jelenleg a korrupciós kockázat indikátoraiként alkalmaznak, hiszen a létező indikátorokra épít, de túlmutat azokon azáltal, hogy a pályázati felhívások szövegeiből indul ki. A korábbi kvalitatív esettanulmányok is megmutatták, valamint jelen elemzés is alátámasztja, hogy a pályázati feltételeket sokszor egyetlen, előnyben részesített ajánlattevőre szabják, és ezáltal kizárják a versenytársakat a pályázatból. Először a korábbi kutatások megismétlésével, majd logisztikus regresszió és Random Forest modellek illesztésével az egyetlen ajánlattevő mint korrupciós kockázat megjósolása a cél. Az eredmények azt mutatják, hogy a szöveges adatokat használó modellek felülmúlják a korábbi előrejelzéseket. A modell jóságának ellenőrzésénél nem áll meg az elemzés: vizsgálja azt is, hogy a különböző szótöbbségeknek milyen hatása van az eredményre. Ez azért különösen fontos, mert sajnos sok tanulmány megáll a modell teljesítményének ismeretetésénél, figyelmen kívül hagyva azt, hogy a társadalomtudományos gondolkodásban az interpretációnak jelentős szerepe van.

A két esettanulmány tehát megmutatta, hogy a természetesnyelv-feldolgozás hogyan tud a társadalomtudományi tudástermeléshez hozzájárulni; kiválthatja és megerősítheti a kvalitatív megközelítést területtől függően. Nagy segítség lehet, hogy nem kell elolvasni több tízezer vagy százezer cikket, de a korpusz előállítása és az elemezhető adatbázis kialakítása nagy munka. Emellett meg kell érteni és választ kell adni az adathiány forrására, ami sok időt, erőforrást és nagy szakértelmet igényel. Szeretném hangsúlyozni azt is, hogy az értelmezéshez és az eredmények validálásához elengedhetetlen a tartalmi tudás. A módszer alkalmazása tehát elősegítheti a kutatók együttműködését, erősítheti az interdiszciplinaritást.

HIVATKOZÁSOK

- Adam, I. – Dávid Barrett, E. – Fazekas, M. (2020) *Modelling Reform Strategies for Open Contracting in Low and Middle Income Countries*. London, UK: Transparency International.
- Arksey, H. – O'Malley, L. (2005) Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology: Theory and Practice*, 8(1), 19–32. <https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
- Axelsson, S. – Dahlberg, S. (2018) Corruption Talk: Mapping the Word Corruption in Online Text Data Across the World. General Conference of the European Consortium for Political Research. *Manuscript*.
- Blei, D. M. – Lafferty, J. D. (2006) Dynamic topic models. *Proceedings of the 23rd international conference on Machine learning (ICML '06)*. New York, USA: Association for Computing Machinery, 113–120. <https://doi.org/10.1145/1143844.1143859>
- Fazekas, M. – Tóth, I. J. (2016) From Corruption to State Capture: A New Analytical Framework with Empirical Applications from Hungary. *Political Research Quarterly*, 69(2), 320–334. <https://doi.org/10.1177/1065912916639137>
- Fazekas, M. – Saussier, S. (2018) Big Data in Public Procurement. Colloquium. In Piga, G. – Tátraí, T. (szerk.) *Law and Economics of Public Procurement Reforms* (Chapter 3). London: Routledge, 131–146.
- Fazekas, M. – Kocsis, G. (2020) Uncovering High-Level Corruption: Cross-National Objective Corruption Risk Indicators Using Public Procurement Data. *British Journal of Political Science*, 50(1), 155–164. <https://doi.org/10.1017/S0007123417000461>
- Fazekas, M. – Cingolani, L. – Tóth, B. (2018) Innovations in Objectively Measuring Corruption in Public Procurement. In Anheier, H. K. – Haber, M. – Kayser, M. A. (szerk.) *Governance Indicators. Approaches, Progress, Promise* (Chapter 7). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198817062.003.0007>
- Fazekas, M. – Tóth, I. J. – King, P. L. (2016) An Objective Corruption Risk Index Using Public Procurement Data. *European Journal of Criminal Policy and Research*, 22(3), 369–397. <https://doi.org/10.1007/s10610-016-9308-z>
- Fazekas, M. – Tóth, I. J. – King, P. L. (2013) Corruption Manual for Beginners: 'Corruption techniques' in Public Procurement with Examples from Hungary. *Corruption Research Center Budapest Working Paper No. CRCB-WP/2013:01*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2333354>
- Gorgun, M. K. – Kutlu, M. – Taş, B. K. O. (2020) Predicting The Number of Bidders in Public Procurement. *2020 5th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK)*. Diyarbakir, TR: IEEE, 360–365. <https://doi.org/10.1109/UBMK50275.2020.9219404>
- Hajdu M. – Pápay B. – Szántó Z. – Tóth J. I. (2018a) A korrupció sajtómegjelenése nemzetközi összehasonlításban. *Magyar Tudomány*, 179(4), 496–506.
- Hajdu M. – Pápay B. – Szántó Z. – Tóth J. I. (2018b) Content analysis of corruption coverage: Cross-national differences and commonalities. *European Journal of Communication*, 33(1), 7–21. <https://doi.org/10.1177%2F0267323117750673>
- Hajdu M. – Pápay B. – Szántó Z. – Tóth J. I. (2016) *Human Assisted Content Analysis of the print press coverage of corruption in Hungary*. Projekt jelentés. ANTICORRP. Elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2689/1/D6_1_16.pdf [Letöltve: 2022-05-30].
- Hlatshwayo, S. – Oeking, A. – Ghazanchyan, M. – Corvino, D. – Shukla, A. – Leigh, L. (2018) The Measurement and Macro-Relevance of Corruption: A Big Data Approach. *IMF Working Papers*, 18(195), 1. <https://doi.org/10.5089/9781484373095.001>
- Katona E. – Kmetty Z. – Németh R. (2021) A korrupció hazai online média-reprezentációjának vizsgálata természetes nyelvfeldolgozással. *Médiakutató*, 22(2), 69–88.
- Katona E. – Németh R. (2021) Automatizált szöveganalítika a korrupció kutatásában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(1), 108–124. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.108>
- Lambsdorff, J. (2007) *The institutional economics of corruption and reform: theory, evidence, and policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Li, J. – Chen, W. – Xu, Q. – Shah, N. – Mackey, T. (2019) Leveraging Big Data to Identify Corruption as an SDG Goal 16 Humanitarian Technology. Seattle, WA, USA: *IEEE Global Humanitarian Technology Conference (GHTC)*, 1–4. <https://doi.org/10.1109/GHTC46095.2019.9033129>
- Martin, J. P. (2019) Kéz a kézben a lejtőn. *Médiakutató: Médiaelméleti Folyóirat*, (20)3, 7–21.
- Messing V. – Szeitl B. – Ságvári B. (2022) Webre terelés a személyes lekérdezés alternatívája? – Egy „push-to-web” hibrid survey tapasztalatai. *Statistikai Szemle*, 100(3), 213–233. <https://doi.org/10.20311/stat2022.3.hu0213>
- Miner, G. – Elder, J. – Hill, T. – Nisbet, R. – Delen, D. – Fast, A. (2012) *Practical Text Mining and Statistical Analysis for Non-structured Text Data Applications*. Waltham, MA: Academic Press of Elsevier.

- Moretti, F. (2013) *Distant Reading*. London: Verso Books.
- Moretti, F. (2000) Conjectures on World Literature. *New Left Review*, (1), 54–68.
- Muço, A. (2019) *Learn from thy Neighbor: Do Voters Associate Corruption with Political Parties?* Publikálatlan kézirat.
- Németh E. – Körmendi G. – Kiss B. (2011) Korrupció és nyilvánosság. A média hatása a korrupcióra és annak társadalmi megítélésére. *Pénzügyi Szemle*, 56(1), 57–65.
- Németh R. – Katona E. – Kmetty Z. (2020) Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban. *Szociológiai Szemle*, 30(1), 44–62. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.1.3>
- Noerlina – Wulandhari, L. – Sasmoko, S. – Muqsith, A. – Alamsyah, M. (2017) Corruption Cases Mapping Based on Indonesia's Corruption Perception Index. *Journal of Physics: Conference Series*, 801 012019. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/801/1/012019>
- North, D. C. – Wallis, J. J. – Weingast, B. R. (2009) *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD (2007) *Integrity in Public Procurement. Good Practice from A to Z*. Paris: OECD.
- Ogunmuyiwa, H. O. (2015) A Critical Discourse Analysis of Corruption in Presidential Speeches. *International Journal for Innovation Education and Research*, 3(12), 31–50. <https://doi.org/10.31686/ijer.vol3.iss12.484>
- Pan, J. – Chen, K. (2018) Concealing Corruption: How Chinese Officials Distort Upward Reporting of Online Grievances. *American Political Science Review*, 112(3), 602–620. <https://doi.org/10.1017/S0003055418000205>
- Park, C. S. (2012) How the media frame political corruption: Episodic and thematic frame stories found in Illinois newspapers. *Paper Originally Prepared for the Ethics and Reform Symposium on Illinois Government (September 27-28, 2012)*. Elérhető: http://paulsimoninstitute.siu.edu/_common/documents/whats-in-the-water/water-illinois/park.pdf [Letöltve: 2022-05-30].
- Rabuzin, K. – Modrusan, N. (2019) Prediction of Public Procurement Corruption Indices using Machine Learning Methods. *Proceedings of the 11th International Joint Conference on Knowledge Discovery, Knowledge Engineering and Knowledge Management, KMIS*. Vienna, AT: KMIS, 333–340. <https://doi.org/10.5220/0008353603330340>
- Rothstein, B. – Teorell, J. (2008) What is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions. *Governance*, 21(2), 165–190. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2008.00391.x>
- Stevens, K. – Kegelmeyer, P. – Andrzejewski, D. – Buttler, D. (2012) Exploring Topic Coherence over Many Models and Many Topics. *Proceedings of the 2012 Joint Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing and Computational Natural Language Learning (EMNLP-CoNLL '12)*. Jeju Island, Korea: Association for Computational Linguistics, 952–961. Elérhető: <https://www.aclweb.org/anthology/D12-1087.pdf> [Letöltve: 2022-01-23].
- Suphachalasai, S. (2005) Bureaucratic Corruption and Mass Media. *Environmental Economy and Policy Research Discussion Paper No. 05.2005*. Cambridge: University of Cambridge, Department of Land Economics. <https://doi.org/10.2139/ssrn.722403>
- Yukins, C. (2007) Integrating Integrity And Procurement: The United Nations Convention Against Corruption and the Uncitral Model Procurement Law. *Public Contract Law Journal*, 36(3), 307–329.
- Zhang, Y. – Wildemuth, B. M. (2005) *Qualitative Analysis of Content*. 1(2), 1–12.

INTENZÍV SZÜLŐSÉG

A SZÜLŐK ÉS KAMASZOK KÖZÖSEN TÖLTÖTT IDEJÉVEL ÉS A TECHNOLÓGIAHASZNÁLAT MEDIÁCIÓJÁVAL KAPCSOLATOS PERSPEKTÍVÁK²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.3.96>

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

1.1. Kutatási probléma

A szülők és a gyerekek közösen töltött ideje ugyan növekvő tendenciát mutat (Bianchi 2011), a szülők aggodalma mégis erősödik azzal kapcsolatban, hogy elegendő időt fordítanak-e a gyermekeikre (Milkie et al. 2004, Nomaguchi et al. 2005, Roxburgh 2006). Ezenkívül egyre több kutatás vizsgálja a szülői stresszt, valamint a szülői szerep és a mentális egészség közötti összefüggéseket (pl. Ruppner et al. 2019, Rizzo et al. 2013, Nomaguchi–Milkie 2020). A „szülői paradoxon” koncepció a szülőséggel kapcsolatos pozitív elvárások és azon empirikus eredmények közötti eltérést írja le, ami a szülőség és a mentális egészség közötti negatív irányú összefüggésre mutat rá (Rizzo et al. 2013, Nomaguchi–Milkie 2020). Az elmúlt évtized kutatásai azt mutatják, hogy a csecsemők és kisgyermekek szülei jobb mentális egészségről számolnak be, mint az idősebb gyerekek – különösen a tinédzserek – szülei (Luthar–Ciciolla 2016, Meier et al. 2018).

Ezzel összefüggésben a szülőséggel kapcsolatos kulturális elvárások és tapasztalatok is nagymértékben megváltoztak az elmúlt néhány évtizedben a nyugati társadalmakban, ami a modern szülői kultúra kialakulását eredményezte (Hays 1996, Nelson 2010, Furedi 2001). Sharon Hays (1996) vezette be és írta le az intenzív anyaság koncepcióját, amely azt állítja, hogy az anyaság erőforrás-igényessé vált: az anyáknak sok időt, pénzt és energiát kell fordítaniuk a gyermekeikre, hogy biztosítsák megfelelő fejlődésüket. Továbbá a növekvő kockázattudat is hozzájárult a szülőség változásaihoz (Furedi 2001). Ezért a szülői monitorozás és felügyelet is fontos elemévé vált a modern szülői ideálnak. Következésképpen ezek a változások elsősorban a szülőség intenzifikációját – nevezetesen a szülői szerep kiterjesztését és társadalmi inflációját – jelentik (Furedi 2001). Míg ezek a szülői kulturális modellek először az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban jelentek meg, az utóbbi években ezeken az országokon túl is elterjedtek (Dermott–Pomati 2016; Gauthier et al. 2021).

A minőségi idő koncepciója – mint az egyik szülői erőforrás – nagyon fontos aspektusa lett az új szülői ideálnak (Snyder 2007, StGeorge–Fletcher 2012). Egyre nagyobb tudományos vita van arról, hogy a gyerekek kognitív és főleg mentális fejlődésének szempontjából a közösen töltött idő mennyisége vagy a tevékenységek minősége számítanak-e inkább (Hsin–Felfe 2014). Ugyanakkor, a minőségi idő koncepciója homályos,

---

¹ HUN-REN Corvinus Társadalomepidemiológiai Kutatócsoport.

² Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola, 2022.

Témavezetők: Nagy Beáta, Király Gábor.

A teljes disszertáció angol nyelven elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1229/1/Kutrovatz_Kitti_den.pdf

és kevés empirikus ismeret áll rendelkezésünkre ebben a kérdésben (Craig et al. 2014). Továbbá, a szülők növekvő időnyomása befolyásolhatja a közösen töltött idő mennyiségét és a szülői bevonódás mértékét is (Kutrovátz 2017).

Emellett jelentős dilemmává vált, hogy a szülők hogyan navigálják a kamaszok technológiahasználatát. A technikai eszközök használata új képességek és tudások megszerzését teszik lehetővé, melyek növelhetik a gyerekek kognitív eredményességét (Camerini et al. 2018). Másrészt, a szórakozással és közösségi médiával töltött képernyőidő az olyan fejlesztő tevékenységekre szánt időt veszik el (time-displacement megközelítés, Putnam 1995), mint az iskolai feladatok, a magánórák vagy az iskolán kívüli tevékenységek (Camerini et al. 2018). Következésképpen, növekvő érdeklődés övezi a gyerekek technológiahasználatával kapcsolatos szülői mediációs stratégiákat a közbeszédben és a tudományos diskurzusban. A szülői mediáció azokat a kommunikációs és viselkedési stratégiákat jelenti, melyeket a szülők a gyerekek képernyő- és internethasználatának befolyásolására használnak (Clark 2011, Livingstone et al. 2011). Ezért a kamaszok technológiahasználatának mediálása az intenzív szülőség keretrendszerében is releváns téma.

A legtöbb szülőséggel foglalkozó kutatás a kisgyerekkorra fókuszál, eredményeik a kisgyerekkor fontosságát hangsúlyozzák (Waldfoegel 2016, Milkie et al. 2015, Bianchi–Robinson 1997, Fomby–Musick 2018, Gracia–García-Román 2018). Ugyanakkor, a legújabb eredmények az USA-ból azt mutatják, hogy a szülőkkel töltött közös idő az idősebb gyerekek számára még fontosabb lehet, mint a fiatalabbaknak (Milkie et al. 2015:358). Továbbá, fontos kiemelni, hogy a szülőkkel töltött idő mennyiségének növekedése elsősorban a csecsemőket és a kisgyermeket érinti, míg a hét évnél idősebbek esetében csökkenés mutatkozott a szülőkkel töltött közös tevékenységekre fordított idő tekintetében (Harcza 2014).

Ezenfelül, az empirikus kutatások azt mutatják, hogy a szórakoztató technológiák használata – mint például a videójátékok és egyéb tartalmak vásárlása – jelentős szerepet játszik a tinédzserek életében (Gardner–Davis 2013, Pew Research Centre 2018). Következésképpen, a kutatás a kiskamaszokra – 12 és 16 év közöttiekre – és szüleikre fókuszál.

1.2. EMPIRIKUS ELŐZMÉNYEK ÉS A KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A kutatás célja annak a feltárása volt, hogy *a modern szülőség hogyan alakítja a közös idővel kapcsolatos percepciókat és a gyerekek technológiahasználatával kapcsolatos szülői mediációs stratégiákat*. A dolgozat azt mutatja be, hogy milyen szerepet játszanak a fenti szülői gyakorlatok a mai szülőségben.

A disszertáció a szülőkkel töltött idő különböző aspektusaira – kvantitatív és kvalitatív –, valamint a családtagok szubjektív percepcióira fókuszál. Egyrészt, a növekvő időnyomás negatívan befolyásolhatja a közösen töltött időt (Bianchi et al. 2006, Roxburgh 2006, Ruppanner et al. 2019), ezért a kutatás a szülői idő hajszoaltságát és fókuszáltságát vizsgálta. Másrészt, a szülői determinizmushoz – miszerint a szülőségnek az a célja, hogy a gyerekek készségeit és képességeit fejlesszék annak érdekében, hogy a gyerekek későbbi eredményességét biztosítsák (Faircloth 2014, Lareau 2003, Nomaguchi–Milkie 2020) – kapcsolódóan a kognitív fejlesztésnek és a látókör-szélesítésnek nagy jelentősége van a kamasz korban. Ezért a kutatás azokra a tevékenységekre fókuszált, melyek relevánsak ebből a szempontból: a kutatás a közösen töltött idő két elemét, a *tartalmas (enrichment) időtöltést* és a *fókuszált időt* vizsgálta.

A szülői mediációs stratégiákat illetően Steinfeld (2021) amellett érvelt, hogy a korlátozó és aktív mediációs stratégiák együttes alkalmazása járul hozzá leginkább ahhoz, hogy ezen a területen a kamaszok későbbi

önszabályozását kialakítsa. A korlátozás az eszközhöz és a tartalomhoz való hozzáférésre és a közösségi média használatára vonatkozik, olyan szabályokat jelent, melyek kijelölik: hogyan, mikor és mire lehet használni a különböző eszközöket. Az aktív mediáció – amely gyakran együttjár a közös használattal – ezzel szemben azt a célt szolgálja, hogy a gyerekeket helyes technológiahasználatra tanítsa a tartalommal és a hozzáféréssel kapcsolatos tárgyalásokon, értelmezéseken és megbeszéléseken keresztül (Kutrovátz et al. 2018). Az intenzív szülői ideállal kapcsolatban a korlátozó stratégia kifejezetten hatékony lehet abban, hogy a képernyőidőt és így a használatból eredő kockázatokat csökkentse (Naab 2018). Ezzel szemben, az aktív mediáció elősegítheti a speciális készségek és tudások megszerzését, melyek hozzájárulhatnak a gyerekek jobb online viselkedésének kialakulásához és a digitális írástudásuk erősödéséhez.

Következésképpen, a disszertáció azt mutatja be, hogy a szülővel töltött idő és a technológiahasználattal kapcsolatos szülői stratégiák eltérő formái hogyan befolyásolják a szülőség szubjektív értékelését. Továbbá, a kutatás feltárta, hogyan tekintenek a szülők a közös időre, mennyire tudatosan mediálják gyerekeik technológiahasználatát, és milyen szándékok vezérik ezeket a gyakorlatokat. Ezeknek a tényezőknek a megismerése segíthet megérteni a mai szülőség fontos jellemzőit, és a gyakorlatai mögött meghúzódó mechanizmusokat Magyarországon. Ennek vizsgálatára irányult az első kutatási kérdés:

RQ1: Mi határozza meg a szülőség szubjektív értékelését? Hogyan érzékelik a szülők a közösen töltött idő és a technológiahasználat mediálásának intenzív gyakorlatait?

Az intenzív szülőséggel kapcsolatos elvárások az anyákat és apákat hasonlóan érintik, de a feladatok ellátása egyenlőtlen maradt, a szülői gyakorlatok a nemek szerint egyenlőtlenül oszlanak el, és több stresszt és frusztrációt okoznak a nőknek, mint a férfiaknak (Ishizuka 2019, Faircloth 2014). Ezenkívül, a szülőséggel járó időnyomás nem csökken a gyerekek növekedésével (Ruppanner et al. 2019). Ugyanakkor, amíg a szülőséghez kapcsolódó elvárások a középosztálybeli normákhoz igazodnak (Dermott–Pomati 2016), egyre több kutatás számol be arról, hogy az intenzív szülői ideál alacsonyabb társadalmi osztályokban is jelen van, bár a szülőség gyakorlatainak a különböző társadalmi csoportokban eltérőek a formái (Nomaguchi–Milkie 2020).

A szülői mediációval kapcsolatban a fentiekhez hasonló mintázatokról számolnak be a korábbi kutatások. Ezek szerint az anyák gyakrabban alkalmaznak valamilyen stratégiát a gyerekek képernyőhasználatának befolyásolására, mint az apák (Symons et al. 2017), és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők is gyakrabban mediálják a technológiahasználatot. Hasonlóképpen, a szülők digitális készségei is meghatározóak ebben a tekintetben, és ez a tényező jelentősen összefügg a szülő társadalmi státuszával (de Almeida et al. 2012, Barbovski et al. 2015).

A szülői gyakorlatok kutatása hozzájárulhat a szülőséghez kapcsolódó társadalmi elvárások mélyebb megértéséhez, ami eltérő lehet a nemek és a társadalmi rétegződés szerint. Ezért a szülőség dimenzióinak vizsgálata fontos szerepet játszhat abban, hogy megértsük az egyenlőtlenségek fennmaradásának és növekedésének a mechanizmusait. Következésképpen a második kutatási kérdés arra irányul, hogy a szülők neme, társadalmi-gazdasági státusza és a szülőség vizsgált gyakorlatai közötti összefüggéseket feltárja, ezáltal a szülőség egyenlőtlenségeire fókuszáljon:

RQ2: Hogyan befolyásolja a szülők neme és társadalmi-gazdasági státusza a szülőség szubjektív értékelését? Milyen nemi és társadalmi-gazdasági különbségek találhatóak a szülővel töltött idő percepcióiban és a mediációs stratégiák mintázataiban?

A családi dinamikákat vizsgáló kutatások tipikusan a szülőkre fókuszáltak és kevésbé a gyerekek perspektívájának feltérképezésére (Milkie et al. 2010, Kremer-Sadlik–Paugh 2007, Christensen 2002). Ugyanakkor, a gyerekeket vizsgáló kevés számú kutatás ellentmondásos eredményekre jutott. Ezek megerősítik, hogy az együtt töltött idő minőségének dimenzióját a családtagok szubjektív értékelése határozza meg (Galinsky 1999, StGeorge–Fletcher 2012). Néhány kutatás rámutatott arra, hogy a gyerekek a rutintevékenységeket, mint például a közös tévénézés vagy közös vacsora, tartják igazán fontosnak (McKee et al. 2003, Näsman 2003). Galinsky (1999) pedig arról számolt be, hogy a szülők és gyerekek eltérően értékelik a közösen töltött időt.

A dolgozat megvizsgálja és összehasonlítja a kettőt, a szülők és a gyerekek szubjektív percepcióit, elégedettségét és véleményét a közösen eltöltött idővel kapcsolatban. Az utolsó kutatási kérdés a tinédzserek percepcióira fókuszál; a szülőség minőségére gyakorolt hatásait hasonlítja össze a szülők és a gyerekek válaszainak alapján:

RQ3: Mennyiben térnek el a szülők és a gyerekek közös idővel kapcsolatos percepciói a szülőség szubjektív értékelésének meghatározásában? Melyik szülői időt értékeli leginkább a kamaszok?

2. KUTATÁSI MÓDSZEREK

2.1. Kutatási dizájn és adatok

A jelen vizsgálat egy tágabb kutatási projekt³ része volt, amely elsősorban a szülők és kamasz gyermekeik (12–16 év) közösen eltöltött idejével és a technológiahasználat szülői mediálásával kapcsolatos percepcióira fókuszált Magyarországon.

A projekt kevert módszertant alkalmazott: az országos reprezentatív kérdőív adatait – melyek kapcsolt szülő-gyerekek válaszokat tartalmaztak – félig strukturált, szintén kapcsolt interjúk egészítették ki. A kevert módszertani kutatási dizájn egy elméleti keretrendszerbe integrálja és kapcsolja össze a kvantitatív és kvalitatív adatokat, az eltérő megközelítéseket és kutatási pozíciókat (Creswell–Plano Clark 2007). Ez a kutatási megközelítés lehetővé teszi, hogy a kvantitatív módszertanok általánosíthatósága és magyarázó jellege, illetve a kvalitatív módszerek feltáró céljai együtt érvényesülhessenek (Hesse-Biber 2010). Jelen kutatás egymásra épülő magyarázó kutatási dizájnt alkalmazott, melyben a kvantitatív rész dominált.

A *survey* adatok 2017 novemberében 1000 magyar háztartásban kerültek felvételre F2F CAPI módszerrel. A kutatás célja az volt, hogy a tinédzserek és szüleik közösen töltött idővel kapcsolatos percepcióit, a kamaszok technológiahasználatát, képernyőidejét, a szülőséget, a jóllétet és a szülők munka-magánélet egyensúlyát feltárja. A 12 és 16 év közötti kamaszok és családjaik random mintavételi módszerrel kerültek kiválasztásra, az országos minta a háztartások szintjén a magyar régiók és a településtípusok (Budapest, megyeszékhely, város és község) szerint reprezentatív. Egyéni szinten a minta a célcsoport családait reprezentálja a gyerekek kora és neme szerint. Az apák tekintetében 40%-os kvótát alkalmaztunk.

A kvalitatív szakasz megtervezéséhez a *survey* adatok elsődleges eredményei szolgáltak alapul. Ezek szerint a szülőkkel töltött idő és a mediációs stratégiák mintázatai nagymértékben eltérnek a szülők társadalmi és gazdasági státusza és neme szerint. Ezért ez a két jellemző volt a legfontosabb tényező – a gyerekek kora mellett – a kvalitatív adatgyűjtés célcsoportjának meghatározásában, hogy a különbségeket alaposabban

³ A projektet a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatta (Versenyfutas az idővel, NKFIH K120086; Kutatásvezető: Nagy Beáta).

feltárhassuk. A státusváltozók közül a szülők iskolai végzettségét választottuk, mert ez volt a legkönnyebben elérhető adat az interjúalanyokról. Következésképpen, a szülők iskolai végzettsége szerint két csoport összehasonlítása volt a cél, minél több válaszadó apa bevonásával. A kvantitatív adatgyűjtéshez hasonlóan a kvalitatív minta is szülő-gyerek párokra épült, 12–16 év közötti kamaszokat vontunk be a kutatásba. Végül 2019 első felében 29 családban készítettem interjúkat. Mivel a kutatás az aktív munkaerőpiaci státusú szülőkre fókuszált, így öt szülői interjút kizártam az elemzésből, és 24-et elemeztem. A szülők átlagéletkora 46 év volt, az anyák felülreprezentáltak (17). A legtöbb család (18) a fővárosban élt; mások Budapest környékén. A legtöbb szülő jónak ítélte meg a háztartásuk anyagi helyzetét, öt egyszülős család szerepelt a mintában.

Habár a szülők iskolai végzettség szerinti megoszlása kiegyensúlyozott volt, az inaktív munkaerőpiaci státus miatt főként az alacsonyabb iskolai végzettségűeket kellett kizárni. Továbbá, mivel a fehérgallérosok és a vállalkozók felülreprezentáltak voltak a kvalitatív mintában, az iskolai végzettség végül nem ragadta meg igazán a válaszadók társadalmi helyzetét. Így az elemzés során az iskolai végzettség mellett a foglalkozás típusát is figyelembe vettük a két eltérő társadalmi-gazdasági csoport meghatározásánál. Következésképpen, a magas státusúak közé tartoztak a fehérgallérosok, a menedzserek és a szellemi munkát végző vállalkozók, akiknek legnagyobb része felsőfokú végzettséggel rendelkezett (n=17). Az alacsony státusú csoportot (n=7) a kékgalléros szülők és egy középfokú végzettséggel rendelkező vállalkozó alkották.

2.2. Elemzési stratégiák

A vizsgálat kvantitatív részében kétváltozós elemzéseket alkalmaztam a főbb szociodemográfiai mintázatok feltárására. Ezután többváltozós bináris logisztikus regressziós modellekkel elemeztem, hogy az idő különböző aspektusai és a szülői mediálás különböző formái hogyan befolyásolják a szülőség szubjektív értékelését, milyen nemi és társadalmi-gazdasági különbségek vannak a hatásokban, és hogyan térnek el a szülők és a gyerekek percepcióinak hatásai. A társadalmi-gazdasági státust illetően szintén két csoportot hasonlítottam össze: az elemzésben a fehérgallérosokat és vállalkozókat magas státusúaknak, míg a kékgallérosokat alacsony státusúaknak tekintettem. A többváltozós modellekben az átlagos marginális hatást becsültem meg, hogy a különböző változók hatásnagyságát össze lehessen vetni (Bartus 2005).

A kvalitatív szakaszban a Braun és Clark (2006) által definiált tematikus elemzés módszerét követtem. A szerzők mellett érveltek, hogy a tematikus elemzés módszere a témák meghatározásával lehetővé teszi az adatok jellemző mintázatainak elemzését és leírását (Braun–Clarke 2006:79). Mivel a jelen kutatás egymásra épülő magyarázó dizájnt alkalmaz, és az elemzésben a kvantitatív adatok dominálnak, a kvalitatív adatok elemzése az eredmények gazdagabb és árnyaltabb magyarázatát szolgálja, ezért elméletorientált elemzést használtam. A meghatározott témák az elméleti megközelítésen alapuló kutatási kérdésekhez kapcsolódnak, mint például a minőségi idő különböző típusai, a szülői mediációs stratégiák vagy a közös idő értékelése és a kamaszok képernyőidejével kapcsolatos percepciók. Ugyanakkor, nyitott és reflexív maradtam más fontos, a kutatási kérdésektől független, de az elméleti keretrendszerbe ágyazott témák meghatározására. Összefoglalóan, egy tipikus szemantikus megközelítést alkalmaztam: a témákat szemantikus szinten azonosítottam, amelyek az adatok explicit jelentéséhez kapcsolódnak.

3. AZ ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

3.1. Intenzív szülőség

- A szülővel töltött idő tekintetében a fókuszált idő bizonyult a legfontosabb tényezőnek, ami a szülőség szubjektív értékelését pozitívan befolyásolja. Ez azt jelenti, hogy amikor a szülő a kamasz gyerekével töltött időt jellemzően nyugodtnak ítéli meg és többnyire tud a gyerekekre koncentrálni, akkor magasabbra értékeli a szülőségét.

Hasonlóképpen, a kvalitatív eredmények azt mutatják, hogy a szülők azt értékelik igazán a közösen töltött időben, ha tudnak osztatlan figyelmet szentelni a gyerekeknek, meg tudnak élni spontán pillanatokot vagy vannak rendszeres családi szokásaik és rutinjaik. A szülői beszámolók alapján a minőségi időnek ezt a fajtáját a *mindennapi ritusok* és *minőségi pillanatok*-ként azonosítottam. Ez az időtöltés többnyire a hétköznapok mindennapi gyakorlataihoz kötődik, és lehetővé teszi a családtagok számára, hogy kapcsolódjanak egymáshoz és megélik a közös, meghitt pillanatokot. A hétköznapok spontán pillanatait nagyon magasra értékelték az interjúalanyok, amelyek intenzív kötődést tesznek lehetővé a szülők és a gyerekek között.

- A minőségi idő másik aspektusa – tartalmaz időtöltés – azonban negatívan befolyásolja a szülőség szubjektív értékelését, korábbi várakozásainkkal szemben. A *survey* adatok azt mutatják, hogy azok a szülők, akik túl gyakran játszanak közösen, sport- vagy kulturális tevékenységekben vesznek részt tinédzser gyerekekkel, rosszabbul értékelik szülői minőségüket azokhoz a szülőkhöz képest, akik kevesebb alkalommal vesznek részt ezekben a tevékenységekben. A kvalitatív interjúkban ez a tartalmaz időtöltés tipikusan a hétféle szervezett programokhoz kapcsolódik. A kvalitatív adatok azt mutatják, hogy ezeknek a tevékenységeknek az elsődleges célja a fókuszált időhöz hasonlóan az együttlét érzésének és a kapcsolódásnak a megteremtése. Ugyanakkor, ezek a programok hivatottak kompenzálni a hétköznapok időhiányát és elősegíteni a gyerekek fejlődését is. A kvantitatív eredmények negatív összefüggése egyrészt rávilágít arra, hogy a kamaszokkal, életkori sajátosságaik miatt konfliktusos lehet ezeknek a programoknak és tevékenységeknek a megszervezése. Másrészt, az eredmények magyarázhatóak úgy is, hogy a hasznos időtöltés társadalmi nyomása további terhet ró az amúgy is hajszolt szülőkre.
- A tinédzserek technológiahasználatának szülői mediációjával kapcsolatban az adatok azt mutatták, hogy az aktív mediációt alkalmazó szülők magasabbra értékeli a szubjektív szülői minőségüket. Ezzel szemben, a korlátozó mediáció feltételezett pozitív hatása kevésbé igazolható az eredmények alapján – főként a magasabb státusúak körében volt pozitív az összefüggés. Ugyanakkor a kvalitatív eredmények azt mutatják, hogy a korlátozás a legdominánsabb stratégia a szülők körében, mivel a szülők általános percepcióját a technológiahasználattal kapcsolatban elsősorban a kockázatokkal kapcsolatos tudatosság jellemzi, a korlátozás pedig nagyon hatékonyan bizonyul a képernyőidő csökkentésében. Fontos kiemelni, hogy a korlátozás stratégiája ellentmond a mai szülői ideálnak, mivel nem teszi lehetővé az önszabályozás kialakulását és a közös tárgyalásokat, veszélyeztetve a gyerek ágenspozícióját. Ugyanakkor a médiahasználat korlátozása erőforrás-igényes szülői gyakorlatnak bizonyult.

Továbbá az aktív mediálás olyan mintázatait azonosítottam, melyek az intenzív szülőség jellemzőire reflektálnak – mint a szakértői iránymutatás vagy az állandó tárgyalások a képernyőhasználatról és annak szabályairól. Fontos eredmény az is, hogy szemben saját gyakorlataikkal (korlátozás) az aktív mediálást tartották a szülők ideális stratégiának.

Összefoglalóan, a fókuszált idő biztosítása a gyerek számára és a technológiahasználat aktív mediációjának alkalmazása bizonyultak a legfontosabb és leginkább elismert tényezőknél a kamaszok szüleinek körében Magyarországon. A tartalmas időtöltés (közös – jellemzően hétfégi – programok) kontraproduktív lehet a szülőség szubjektív minőségének megítélésében, mivel ezek a programok hátráltatják a kamaszok növekvő függetlenségi törekvéseit, és további terheket jelentenek a szülőknek. Végül, a médiahasználat korlátozósa jellemző szülői gyakorlat, ugyanakkor ez a fajta kontroll ellentmond a modern szülőség értékeinek, ami megmagyarázhatja azt a kvantitatív eredményt, miszerint nincsen szignifikáns kapcsolat a korlátozás és a szülőség szubjektív értékelése között.

3.2. Nemi és társadalmi-gazdasági különbségek

- Az anyák és az apák perspektíváját összehasonlítva megállapítható, hogy a fókuszált idő jelentősebb háttal bír az apák szülőségének megítélésére, amíg az anyák esetében inkább a médiahasználat aktív mediálása és a hétfégi közös időtöltés nagyobb mennyisége mutattak szignifikáns pozitív kapcsolatot a függő változóval. Ugyanakkor az apák körében kizárólag a fókuszált időnek volt szignifikáns hatása, míg az anyák szubjektív önértékelését a közös idő más aspektusai is befolyásolták. Azok az anyák értékelték pozitívabban a szülőségüket, akik fókuszált és nyugodt időt tudtak eltölteni a gyerekeikkel, több időt tudtak a közös tevékenységekre szánni hétfégén, és aktív mediációs stratégiát követtek a gyerek képernyőhasználatának szabályozásának érdekében. Ugyanakkor, a hétköznap eltöltött több idő és a tartalmas időtöltés az anyák esetében negatív kapcsolatot mutatott a szülőség szubjektív minőségével.

A kvalitatív eredmények is azt mutatták, hogy az anyáknak nagyobb teher a mindennapi élet megszervezése, sokkal gyakrabban panaszkodnak időnyomásról, időhiányról a gyerekekkel töltött idő kapcsán, ami akadályozza a közös minőségi idő eltöltését. Ezzel szemben az apák a közös tevékenységeket, a tartalmas programokat emelték ki a gyerekekkel eltöltött idővel kapcsolatos narratívákban.

Hasonlóképpen, a technológiahasználattal kapcsolatos szabályok betartása is inkább anyai feladat, de lényegesebb különbségek jelentek meg a gyerekek neme szerint is. A gyerekek neme nagymértékben befolyásolta a médiahasználati szokásaikat, a szülők stratégiái pedig ezekhez a szokásokhoz igazodnak. A fiúk körében jellemzőbb a videójáték, amit a szülők hatékonyabban tudnak kontrollálni, mivel többnyire helyhez kötött. Ugyanakkor az okoseszközök használata – beleértve a gyerekek saját mobiltelefonját és a közösségi média használatát, ami a lányok körében gyakoribb – sokkal nagyobb kihívást jelentenek a szülőknek.

- A szülőség szubjektív minőségének meghatározása tekintetében a szülői mediáció és a hétfégi közös idő mennyiségének szerepe tér el szignifikánsan a magasabb és az alacsonyabb státusú szülők között. A magasabb státusúak akkor értékelték magasabbra szülői minőségüket, ha főként aktív mediációt alkalmaznak vagy korlátozzák a gyerek képernyőhasználatát, míg ezek a gyakorlatok nem befolyásolták az alacsonyabb státusú szülők önértékelését. Továbbá, az idő mennyiségének tekintetében ellentmondásos hatást mutattak az eredmények: azok az alacsony státusú szülők, akik több időt töltöttek a gyerekükkel, magasabbra értékelték a szülői minőségüket, míg a magas státusúak esetében a több idő alacsonyabb értékeléssel járt együtt. Ugyanakkor a minőségi idő két aspektusát vizsgálva – fókuszált és tartalmas idő – megállapítható, hogy ezek hasonlóképpen és hasonló mértékben függenek össze a szülőség szubjektív értékelésével a két eltérő foglalkozási csoportban. Amíg a fókuszált idő pozitív összefüggést mutat a szülőség értékelésével, addig a túl sok tartalmas időtöltés – főként az alacsony státusúak körében – negatív kapcsolatot mutat.

A kvalitatív eredmények erősítik ezeket a következtetéseket: a mintában szereplő alacsony státusú családok körében kevéssé gyakoriak a családi hagyományok és más rutinok, mint a közös étkezés vagy egyéb hétköznapi rutinok, amik az összetartozás érzését erősíthetik.

Az alacsonyabb státusúak hajszoltabbak és kevesebb erőforrással rendelkeznek a hétfégi programok vagy családi nyaralások megszervezéséhez. Ugyanakkor ők szintén fontosnak tartják a minőségi idő eltöltését a gyerekeikkel. Mégis a szülői idővel kapcsolatos attitűdökben van eltérés a különböző státusú szülők között: a magasabb státusúak a hétköznapi rutintevékenységeket (pl. bevásárlás, főzés) is egyfajta lehetőségnek tartják arra, hogy minőségi időt töltsenek a gyerekeikkel. Ezek a tevékenységek az alacsonyabb státusú szülők körében további háztartási feladatként értelmeződnek.

A képernyőhasználat mediálását illetően a magasabb státusú szülők tudatosabban és következetesebben alkalmazzák a stratégiákat: az aktív mediáció és az eszközhasználat hatásainak közös megtárgyalása jellemzőbb volt a körükben. Mégis a magas státusúak sokkal kritikusabbak a saját szerepvállalásuk – főleg a korlátozás – tekintetében, mivel az nehezen egyeztethető össze a modern szülőség elvárásaival. Az alacsony státusúak körében azonban gyakoribb a passzivitás a technológiahasználat szabályozásának kérdésében. Voltak a mintában olyan szülők is, akiknek nincsen elegendő tudása vagy éppen erőforrása és energiája a szabályok betartatásához, a keretek állandó újratárgyalásához. Jellemzően az alacsonyabb státusúak szenvednek hiányt ezekből az erőforrásokból.

- Végül, a kvalitatív adatok arra is rámutattak, hogy a kamaszok képernyőhasználati szokásai befolyással bírnak arra, hogyan és mikor tudnak a családtagok közösen időt tölteni egymással. Azokban a családokban, ahol komoly és tudatos korlátozó intézkedéseket alkalmaznak, a szülők következesen tiszteletben tartják a képernyőzésre szánt időt, és igyekeznek egyensúlyozni a gyerekek családi programokba való bevonása és a meghatározott képernyőidejük között. Ráadásul, a magas státusúak tudatosan használják a közös időtöltést és a családi programok alternatíváját arra a célra, hogy a gyerekek képernyőzéssel töltött idejét csökkentsék.

Összefoglalóan, a szülőség a kamaszok esetében is az anyákat terheli nagyobb mértékben: a fókuszált idő eltöltése és a gyerekek médiahasználatának mediálása elsősorban a nők feladata. Továbbá, a szülők társadalmi-gazdasági státusa, és ezzel összefüggésben a digitális írástudásuk és a technológiához való hozzáállásuk jelentősen meghatározza, hogyan navigálják a gyerekek képernyőhasználatát, továbbá hogy mennyi és milyen minőségű időt töltenek a gyerekeikkel. A disszertáció rávilágít az intenzív szülőség ideáljának relevanciájára a magasan iskolázott, jómódú szülők körében. Az eltérő attitűdök a hétfégi időtöltéssel kapcsolatban a különböző státusú szülők között azt mutatják, hogy az időhiány jobban sújtja az alacsonyabb státusúakat, valamint rávilágít a magas státusúak túlzott szülői elvárásaira.

3.3. A szülők és a gyerekek perspektívájának összehasonlítása

- A szülők és a gyerekek percepcióinak vizsgálatok a leíró eredmények nagyon hasonló mintázatokat mutattak. A kismértékű eltérés a szülői figyelemben és a közös játék gyakoriságában mutatkozott meg: jellemzően a gyerekek e tekintetben jobbra értékelik a szüleiket, mint a szülők saját magukat.
- A magyarázó modellekben a szülő- és a gyerekperspektívák hatásait hasonlítottam össze, mely szerint a fókuszált idő a kamaszok értékelése szerint szorosabb összefüggést mutat a szülőkkal kapcsolatos értékelésükkel. Ugyanakkor a kamaszok szülőkről alkotott véleményét nem befolyásolja érdemben a közösen töltött idő mennyisége vagy más minőségi aspektusa. A szülők szubjektív értékelését illetően az eredm-

nyek azt mutatták, hogy a fókuszáltság mellett a közös idő mennyiségének is gyenge pozitív hatása volt: amennyiben a szülők több időt tudnak eltölteni a gyerekükkel, akkor magasabbra értékelik a szülői teljesítményüket. A kamaszok percepcióival kapcsolatos eredmények azt a nézetet erősítik, hogy a gyerekek másképp érzékelik a szülőkkel töltött időt és máshogy gondolkodnak arról, mint a szülei.

Összegzésképpen, az intenzív szülőség olyan módon alakítja a szülőkkel töltött közös időt, hogy a magyar szülők és kamasz gyerekeik a spontán és fókuszált időtöltést értékelik igazán magasra, míg a gyerek tehetségének kibontakozása és fejlesztése kevésbé képezi részét a minőségi időről való gondolkodásnak a kamaszok esetében.

A szülői mediáció tekintetében az intenzív szülőség normáját figyelembe véve elmondható, hogy a szülők jellemzően magasfokú kontrollt és tudatos mediációs stratégiákat – aktív mediációt mint elvárt normát – alkalmaznak, és alternatív programokat kínálnak fel annak érdekében, hogy a gyerekek képernyő előtt töltött idejét csökkentsék. Ennek főleg az a célja, hogy az esetleges online kockázatoktól megóvják a gyerekeket, támogassák a fejlődésüket úgy, hogy közben segítsék az autonómiájuk és függetlenségük erősödését. A magas státusú szülőknek több és kevésbé zaklatott idő áll rendelkezésükre, és jellemzően az aktív mediálást és a korlátozást alkalmazzák. Ezek az eredmények pedig rámutatnak arra, hogy a vizsgált szülői gyakorlatok erőforrás-igényesek, és a szülői ideál elvárásainak való megfeleléshez szükséges kompetenciák és erőforrások egyenlőtlenül oszlanak meg a különböző társadalmi-gazdasági státusú szülők között. Az eredmények azt mutatják, hogy főként a nők feladata a fent vizsgált szülői gyakorlatok alkalmazása – megállapítható tehát, hogy az intenzív szülőség magas standardjai elsősorban az anyákra vonatkoznak. A kamaszok szülőiktől eltérő perspektívája is azt a feltételezést erősíti, hogy a szülők gyakorlatait nagymértékben alakítják a társadalmi elvárások.

Jelen vizsgálat három módon járul hozzá az intenzív szülőség bővülő nemzetközi irodalmához (Faircloth et al. 2013, Ennis 2014, Gauthier et al. 2021).

Elsőként, a kutatás megközelítése és a célcsoport kiválasztása bővíti az intenzív szülőséggel kapcsolatos diskurzust. Másrészt, a kevert módszertan alkalmazása komplex módon tárja fel a szülői gyakorlatokat Magyarországon, és segíti az intenzív szülői modell mélyebb megértését a kelet-európai kontextusban. Másrészt, a szülőség két területének – a szülőkkel töltött idő és a technológiahasználat mediálása – összekapcsolása egy elméleti keretrendszerbe szintén az intenzív szülőség gyakorlatainak körét tágítja. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a korunk szülői ideáljának való megfelelés – például: széles körben támogatott nézet a tartalmas programok fontosságáról – további terheket ró a szülőkre, főként az anyákra és a kékgallérosokra. Ezenfelül, a disszertáció rávilágít arra is, hogy a médiahasználat szülői mediálása egy új területe a szülői gyakorlatoknak, különösképpen az aktív mediáció és a fiatalabb gyerekek képernyőhasználatának korlátozása tartozik a mai szülőség elvárt normái közé.

Másodszor, a kamaszok vizsgálata még mindig hiányzik a mai szülői modelleket elemző empirikus irodalomból (Waldfogel 2016, Milkie et al. 2015), így a disszertáció bővíti a tinédzserekkel kapcsolatos tapasztalatok elemzését ezen a téren, és hozzájárul annak árnyaltabb megértéséhez, miért alacsonyabb a szülők önbecsülése és boldogsága, amikor tinédzsereket nevelnek. Továbbá, az eredmények rámutatnak a kamaszokkal eltöltött minőségi idő fontos aspektusaira, nevezetesen, hogy a tinédzserek kifejezetten magasra értékelik, ha a szülők osztatlan figyelmet tudnak rájuk fordítani, és jellemzően nyugodt a szülőkkel közösen eltöltött idő.

Végül, a dolgozat segíti a minőségi idő koncepciójának megértését, és felfedi, hogy annak eltérő aspektusai hogyan lehetnek előnyösek a szülőség szubjektív értékelése szempontjából. Az eredmények azt mutatják, hogy a fókusz és figyelem aspektusa és az egyéni percepciók jobban megragadják a minőségi időt, mint az egyes tevékenységekkel töltött idő vizsgálata. Továbbá, rávilágítanak a szülők hajszoltságának és időnyomásának jelentőségére a gyerekekkel töltött idő és észlelt időhiány tekintetében. Következésképpen, a fókusz és a figyelem aspektusának a bevonása a gyerekekkel töltött idő vizsgálataiba fontos jelentőséggel bír.

HIVATKOZÁSOK

- Barbovschi, M. – Macháčková, H. – Ólafsson, K. (2015) Underage Use of Social Network Sites: It's About Friends. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(6), 328–332. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0553>.
- Bartus T. (2005) Estimation of Marginal Effects using Margeff. *The Stata Journal: Promoting communications on statistics and Stata*, 5(3), 309–329. <https://doi.org/10.1177/1536867X0500500303>.
- Bianchi, S. M. (2011) Changing Families, Changing Workplaces. *The Future of Children*, 21(2), 15–36. <https://doi.org/10.1353/foc.2011.0013>.
- Bianchi, S. M. – Milkie, M. A. – Robinson, J. P. (2006) *Changing Rhythms of American Family Life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Bianchi, S. M. – Robinson, J. (1997) What Did You Do Today? Children's Use of Time, Family Composition, and the Acquisition of Social Capital. *Journal of Marriage and the Family*, 59(2), 332. <https://doi.org/10.2307/353474>.
- Braun, V. – Clarke, V. (2006) Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Camerini, A.-L. – Schulz, P. J. – Jeannet, A.-M. (2018) The Social Inequalities of Internet Access, Its Use, and The Impact on Children's Academic Performance: Evidence from a Longitudinal Study in Switzerland. *New Media & Society*, 20(7), 2489–2508, <https://doi.org/10.1177/1461444817725918>.
- Christensen, P. H. (2002) Why More Quality Time Is Not on The Top of Children's Lists: The Qualities of Time for Children. *Children & Society*, 16(2), 77–88, <https://doi.org/10.1002/chi.709>.
- Clark, L. S. (2011) Parental Mediation Theory for the Digital Age. *Communication Theory*, 21(4), 323–343. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2011.01391.x>.
- Craig, L., Powell, A. – Smyth, C. (2014) Towards Intensive Parenting? Changes in The Composition and Determinants of Mothers' and Fathers' Time With Children 1992-2006. *The British Journal of Sociology*, 65(3), 555–579. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12035>.
- Creswell, J. W. – Plano Clark, V. L. (2007) *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications.
- de Almeida, A. N. – Alves, N. de A. – Delicado, A. – Carvalho, T. (2012) Children and Digital Diversity: From 'Unguided Rookies' to 'Self-Reliant Cybernauts.' *Childhood*, 19(2), pp. 219–234, <https://doi.org/10.1177/0907568211410897>.
- Dermott, E. – Pomati, M. (2016) 'Good' Parenting Practices: How Important are Poverty, Education and Time Pressure? *Sociology*, 50(1), 125–142, <https://doi.org/10.1177/0038038514560260>.
- Ennis, L. R. (szerk.) (2014) *Intensive Mothering: The Cultural Contradictions of Modern Motherhood*. Toronto: Demeter Press.
- Faircloth, C. (2014) Intensive Parenting and the Expansion of Parenting. In: *Parenting Culture Studies*. London: Palgrave Macmillan UK, 25–50.
- Faircloth, C. – Hoffman, D. M. – Layne, L. L. (2013) Introduction. In *Parenting in Global Perspective: Negotiating Ideologies of Kinship, Self and Politics*. London – New York: Routledge, 1–19.
- Fomby, P. – Musick, K. (2018) Mothers' Time, the Parenting Package, and Links to Healthy Child Development. *Journal of Marriage and Family*, 80(1), 166–181, <https://doi.org/10.1111/jomf.12432>.
- Furedi, F. (2001) *Paranoid Parenting: Abandon your Anxieties and Be a Good Parent*. London: Allen Lane.
- Galinsky, E. (1999) *Ask the Children: What America's Children Really Think about Working Parents*. 1st ed. New York: William Morrow.
- Gardner, H. – Davis, K. (2013) *The App Generation: How Today's Youth Navigate Identity, Intimacy, and Imagination in a Digital World*. New Haven: Yale University Press.
- Gauthier, A. H. – Bryson, C. – Fadel, L. – Haux, T. – Koops, J. – Mynarska, M. (2021) Exploring the Concept of Intensive Parenting in a Three-Country Study. *Demographic Research*, 44, 333–348, <http://dx.doi.org/10.4054/demres.2021.44.13>.
- Gracia, P. – García-Román, J. (2018) Child and Adolescent Developmental Activities and Time Use in Spain: The Gendered Role of Parents' Work Schedules and Education Levels. *European Sociological Review*, 34(5), 518–538, <https://doi.org/10.1093/esr/jcy029>.
- Harcza I. (2014) *Családi kohézió: a szülők és a gyermekek társas együttléte a mindennapok világában: a gyermekes családokban élők időfelhasználása*. Budapest: KSH.

- Hays, S. (1996) *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Hesse-Biber, S. N. (2010) *Mixed Methods Research: Merging Theory With Practice*. New York: Guilford Press.
- Hsin, A. – Felfe, C. (2014) When Does Time Matter? Maternal Employment, Children’s Time With Parents, and Child Development. *Demography*, 51(5), 1867–1894, <https://doi.org/10.1007/s13524-014-0334-5>.
- Ishizuka, P. (2019) Social Class, Gender, and Contemporary Parenting Standards in the United States: Evidence from a National Survey Experiment. *Social Forces*, 98(1), pp. 31–58, <https://doi.org/10.1093/sf/soy107>.
- Kremer-Sadlik, T. – Paugh, A. L. (2007) Everyday Moments: Finding ‘Quality Time’ in American Working Families. *Time & Society*, 16(2–3), 287–308, <https://doi.org/10.1177/0961463X07080276>.
- Kutrovázt, K. (2017) Conducting Qualitative Interviews With Children – Methodological and Ethical Challenges. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 8(2), 65–88, <https://doi.org/10.14267/cjssp.2017.02.04>.
- Kutrovázt K. – Balogh T. – Wittinger B. – Király G. (2018) A technológiával kapcsolatos szülői mediáció. Szisztematikus empirikus áttekintés a 2007 és 2017-es évek között megjelent tanulmányok alapján. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, (4), 47–69, <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.4.47>.
- Lareau, A. (2003) *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. Berkeley: University of California Press.
- Livingstone, S. – Haddon, L. – Görzing, A. – Ólafsson, K. (2011) *Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children*. London: EU Kids Online.
- Luthar, S. S. – Ciciolla, L. (2016) What It Feels Like To Be a Mother: Variations by Children’s Developmental Stages. *Developmental Psychology*, 52(1), 143–154, <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/dev0000062>.
- McKee, L. – Mauthner, N. – Galilee, J. (2003) Children’s Perspectives on Middle-Class Work-Family Arrangements. In Jensen, A.-M. – McKee, L. (szerk.) *Children and the changing family: between transformation and negotiation*. London – New York: RoutledgeFalmer, 27–45.
- Meier, A. – Musick, K. – Fischer, J. – Flood, S. (2018) Mothers’ and Fathers’ Well-Being in Parenting Across the Arch of Child Development. *Journal of Marriage and Family*, 80(4), 992–1004, <https://doi.org/10.1111/jomf.12491>.
- Milkie, M. A. – Kendig, S. M. – Nomaguchi, K. M. – Denny, K. E. (2010) Time With Children, Children’s Well-Being, and Work-Family Balance Among Employed Parents. *Journal of Marriage and Family*, 72(5), 1329–1343, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00768.x>.
- Milkie, M. A. – Mattingly, M. J. – Nomaguchi, K. M. – Bianchi, S. M. – Robinson, J. P. (2004) The Time Squeeze: Parental Statuses and Feelings About Time With Children. *Journal of Marriage and Family*, 66(3), 739–761, <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00050.x>.
- Milkie, M. A. – Nomaguchi, K. M. – Denny, K. E. (2015) Does the Amount of Time Mothers Spend With Children or Adolescents Matter? *Journal of Marriage and Family*, 77(2), pp. 355–372, <https://doi.org/10.1111/jomf.12170>.
- Milkie, M. A. – Nomaguchi, K. – Schieman, S. (2019) Time Deficits with Children: The Link to Parents’ Mental and Physical Health. *Society and Mental Health*, 9(3), 277–295, <https://doi.org/10.1177/2156869318767488>.
- Naab, T. (2018) From Media Trusteeship to Parental Mediation, The Parental Development of Parental Mediation. In Mascheroni, G. – Ponte, C. – Jorge, A. (szerk.) *Digital parenting: the challenges for families in the digital age*. Göteborg: Nordicom University of Gothenburg, 93–102.
- Nelson, M. K. (2010) *Parenting out of Control: Anxious Parents in Uncertain Times*. New York: New York University Press.
- Näsman, E. (2003) Employed or Unemployed Parents. A Child Perspective. In Jensen, A.-M. – McKee, L. (szerk.) *Children and The Changing Family: Between Transformation and Negotiation*. London – New York: Routledge Falmer, 46–60.
- Nomaguchi, K. M. – Milkie, M. A. – Bianchi, S. M. (2005) Time Strains and Psychological Well-Being: Do Dual-Earner Mothers and Fathers Differ? *Journal of Family Issues*, 26(6), 756–792, <https://doi.org/10.1177/0192513X05277524>.
- Nomaguchi, K. – Milkie, M. A. (2020) Parenthood and Well-Being: A Decade in Review. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 198–223, <https://doi.org/10.1111/jomf.12646>.
- Pew Research Center (2018) Teens, Social Media & Technology. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/> [Last accessed: 08-08-2020]
- Pollmann-Schult, M. (2014) Parenthood and Life Satisfaction: Why Don’t Children Make People Happy? Parenthood and Life Satisfaction. *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 319–336, <https://doi.org/10.1111/jomf.12095>.

- Putnam, R. D. (1995) Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. *PS: Political Science and Politics*, 28(4), 664–683, <https://doi.org/10.2307/420517>.
- Rizzo, K. M. – Schiffrin, H. H. – Liss, M. (2013) Insight into the Parenthood Paradox: Mental Health Outcomes of Intensive Mothering. *Journal of Child and Family Studies*, 22(5), 614–620, <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9615-z>.
- Roxburgh, S. (2006) “I Wish We Had More Time to Spend Together...”: The Distribution and Predictors of Perceived Family Time Pressures Among Married Men and Women in the Paid Labor Force. *Journal of Family Issues*, 27(4), 529–553, <https://doi.org/10.1177/0192513X05284008>.
- Ruppanner, L. – Perales, F. – Baxter, J. (2019) Harried and Unhealthy? Parenthood, Time Pressure, and Mental Health. *Journal of Marriage and Family*, 81(2), 308–326, <https://doi.org/10.1111/jomf.12531>.
- Snyder, K. A. (2007) A Vocabulary of Motives: Understanding How Parents Define Quality Time. *Journal of Marriage and Family*, 69(2), 320–340, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00368.x>.
- Steinfeld, N. (2021) Parental Mediation of Adolescent Internet Use: Combining Strategies to Promote Awareness, Autonomy and Self-Regulation in Preparing Youth For Life on The Web. *Education and Information Technologies*, 26(2), 1897–1920. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10342-w>.
- StGeorge, J. M. – Fletcher, R. J. (2012) Time for Work, Commuting, and Parenting? Commuting Parents’ Involvement With Their Children. *Community, Work & Family*, 15(3), 273–291. <https://doi.org/10.1080/13668803.2012.662802>.
- Symons, K. – Ponnet, K. – Emmerly, K. – Walrave, M. – Heirman, W. (2017) A Factorial Validation of Parental Mediation Strategies with Regard to Internet Use. *Psychologica Belgica*, 57(2), 93–111. <https://doi.org/10.5334/pb.372>.
- Waldfoegel, J. (2016) How Important Is Parental Time? It Depends: Comment on Milkie, Nomaguchi, and Denny (2015): Comment on Milkie et al. (2015): *Journal of Marriage and Family*, 78(1), 266–269. <https://doi.org/10.1111/jomf.12259>.

OLVASS SOKAT ÉS SOKFÉLÉT!

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2023.3.109>

Azon meggyőződésünktől hajtva, hogy a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása árt a szakmának, évek óta közösen áttanulmányozunk és megvitatunk olyan tanulmányokat, amelyeknek semmi köze nincs ahhoz, amit kutatunk. Úgy is lehet ezt mondani, hogy munkánkban nem használható, felesleges műveket olvasunk. Ám eközben sokat tanultunk belőlük (és nem csupán erényeikből, de hibáikból is!), és úgy véljük, hogy talán érdemes ezekre a művekre felhívni mások figyelmét, ezért elhatároztuk, hogy beszélgetéseink után kritikai ismertetést készítünk, és ebben a rovatban közreadjuk.

A következő tanulmány: Ponzo, Michela – Scoppa, Vincenzo (2022) *Famous after Death: The Effect of a Writer's Death on Book Sales*. IZA Discussion Paper No. 15501, (<https://repec.iza.org/dp15501.pdf>) a szakadós regresszió módszerét használva azt vizsgálja, hogy milyen hatása van az írók halálának a könyvek iránti keresletre.

DE HOL VAN MÁR A TAVALYI HÓ?²

A címben olvasható Villon idézetdarabka a világ (konkrétan a világ igazán fontos dolgainak, mint a szerelem és a női szépség) múlandóságán kesereg. A most bemutatásra kerülő műre alkalmazva ebből a világlátásból egy olyan hipotézis vezethető le, hogy az író halála után odalesz a hírneve, elveszik az életműve, elfelejtik. Ez a feltételezés megfelel ugyan a józan észnek, de egy másik józan ész (sic!) erre azt válaszolhatja, hogy a művek túlélhetik szerzőiket, sőt esetleg éppen haláluk után válhatnak kedvelté. Mi több, a tanulmány állítása éppen az, hogy egy híres író halálakor (és okán?) hirtelen (és ideig-óráig) megnő a könyvei iránti kereslet.

A tanulmány azzal indít, hogy Umberto Eco 2016-ban bekövetkezett halálát követően harmincöt évvel korábban megjelent bestsellere (A rózsza neve) a sikerlista hatodik helyére verekedte fel magát,³ ott tanyázott hetekig, és öt további műve is felkapaszkodott a lista első húsz helyezettje közé.

A szerzők azt feltételezik, hogy az Eco könyvei iránti hirtelen megnövekvő érdeklődést a halála okozta. A viselkedési közgazdaságtan⁴ elméletére alapozva azt állítják, hogy egy ilyen reakció egy híres író halálára jól magyarázható azzal, hogy az „embernek” – szemben a közgazdaságtan „*homo economicus*” koncepciójával – érzelmei vannak, s ezek egy adott szituációban erősen hathatnak az alapesetben tökéletesen racionális visel-

¹ HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

² Francois Villon: Ballada a múlt idők dámáiról (Faludy György átköltése) <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FALUDY/faludy00002/faludy00033/faludy00033.html>

³ Megjegyezzük, hogy a műből egy világsikert arató filmadaptáció is készült 1986-ban, aminek nyilván hatása lehetett a könyv ismertségére is.

⁴ Például Thaler (2016).

kedő fogyasztó döntéseire. Ebben az esetben ez az irracionális érzelm a haláleset által kiváltotta kíváncsiság lehet, amihez társul a megnövekvő érdeklődés miatt bekövetkező felfokozott információáramlás (vagyis az, hogy hirtelen sokan rájönnek, hogy nem tudnak eleget Ecóról, nosza keressünk rá az interneten, beszéljünk róla ismerőseinkkel, barátainkkal, rokonainkkal).

A könyvpiac ilyesfajta „irracionális” viselkedésének empirikus tesztelésére a következő kutatási dizájnt találták ki.

Létrehoztak egy adatbázist, ami a *La Stampa* nevű népszerű olasz újság harminc éven keresztül (1975–2005 között) hetente megjelent (az eladott könyvek számán alapuló) bestseller listáit tartalmazza.⁵ Kiválasztották azokat az írókat, akik legalább egyszer megjelentek ezeken a listákon (nevezzük ezt a hírnév proxyjának) és a vizsgált időszakban meghaltak. A szakadós regresszió módszerét alkalmazva,⁶ azt vizsgálták, hogy a szerzők halálát követő hetekben (az azt megelőző hetekhez képest) megnőtt-e a műveik eladásainak száma, amit – feltételezve, hogy a szerző halála óta bekövetkezett rövid idő alatt nem következhetett be semmilyen jelentős változás, ami a piacot befolyásolhatta volna – ebből következően csak a szerző halála okozhatott.

Az elemzéshez kontroll alatt tartották az író számos olyan jellemzőjét, amiről feltételezték, hogy befolyásolhatták az eladások alakulását, mint például az író kora, neme, irodalmi díjai, valamint a kiadója.

Azt találták, hogy az író halála erősen megnövelte a könyvei eladásának mértékét – a könyveladásokat potenciálisan befolyásoló tényezők kiszűrésével is. Ez a hatás még nagyobb volt, ha az író fiatalon halt meg, illetve ha nagyon híres volt. A hatás a halálhoz közeli hetekben volt különösen erős.

Megállapításaik érvényességét a szerzők sokféleképpen és gondosan próbálták finomítani és ellenőrizni. Például: az író halála hasonló módon befolyásolja-e a bestsellerlistán szereplő könyveinek a számát (igen)? És az eladott könyvek mennyiségét (igen)? Na, és ha nem csupán azokat a szerzőket vizsgáljuk, akik meghaltak a vizsgált időszakban, hanem az életben maradtak hírét-nevét is figyelembe vesszük (a halál hatása ugyanaz marad)? Más lesz-e az eredmény, ha a halál híre az újság első oldalán vagy „csak” a kulturális rovat elején, illetve sok cikkben jelent meg (mindhárom esetben a nagyobb és jobban látható hírverés megnöveli a figyelmet, s növeli a keresletet)?

Gondolkodtak azon is, hogy mennyire általánosíthatóak a következtetéseik. Ennek során felvetették, hogy eredményeik talán csak a könyvekre érvényesek (más kutatásokra utalva hivatkoztak is arra, hogy például egy képzőművészeti alkotás vagy hírességek emléktárgyai nagyon másként viselkedhetnek az alkotó vagy az emléktárgy alanya halála esetén). Hiszen míg a halott író műveit újra meg újra kiadhatják, addig a halott festő nem fest új képet, a halott baseballjátékos nem versenyez tovább, s ezért az ilyen termékekből hiány

5 A forrás könyvesboltok reprezentatív mintájából származó információk alapján, az előző két hétben eladott könyvek száma. Csak az olasz szépirodalmi könyveket vizsgálták. A lista tíz vagy húsz könyvet tartalmazott, ami evidens módon befolyásolja a bestsellerlistára kerülés valószínűségét. Az ebből fakadó problémákat az időközben megjelent (és bővített) folyóiratcikk verzióban már kezelik a szerzők (Ponzo–Scoppa 2023).

6 A szakadós regresszió módszere azt használja ki, hogy létezik egy olyan X folytonos változó (besoroló változó), aminek valamilyen c küszöbértéke felett az egyének a (kísérletek elnevezésével) kezelt csoportba, míg alatta a kontrollcsoportba sorolódnak. A módszer alapfeltételezése, hogy a küszöbérték körül a megfigyelések a kezelés tényét kivéve hasonlóak egymáshoz. Azaz, a közvetlenül a küszöbérték alatt elhelyezkedő megfigyelések (kontrollcsoport) megfelelő tényellentétes állapotai a közvetlenül a küszöbérték felett elhelyezkedő megfigyeléseknek (kezelt csoport). Így a kezelés hatása becsülhető a két csoport összehasonlításával. Lásd Hahn–Todd–Van der Klaauw (2001), Lee–Lemieux (2010), Cattaneo–Titiunik (2022), és két magyar nyelvű alkalmazása: Adamecz–Völgyi (2022) és Hajdu–Sik (2023). Jelen példában a „kezelést” az író halála jelenti, a besoroló változó az idő, míg a küszöbérték a halál időpontja.

keletkezik a rajongói piacon, ami szükségképpen (sőt esetleg a halál óta eltelt idő hosszának függvényében növekvő mértékben) növeli az árucikk értékét.⁷

Természetesen – s egy izgalmas elemzés már csak ilyen – sok kérdés is felmerül még mind a mű kivitelezése, mind lehetséges továbbgondolása kapcsán. Például: hogyan befolyásolná a következtetések érvényességét, ha az interneten vásárolt könyveket is bevonnánk az elemzésbe (feltételezés: az eredmény nem változna, sőt a halál időleges hatása még nőhet is (az instant érzelemalapon történő vásárlás a hálón gyorsabb, mint a bolti vásárlás...)?

Összességében azonban a tanulmány végkövetkeztetése helyesnek látszik – a könyv különleges árucikk, amihez érzelmek fűződnek, s ezek alkalmasak lehetnek arra, hogy különleges helyzetekben (mint például egy híres író esetében a halál) átmenetileg felkorbácsolják a keresletet. Ennek megfelelően – a szerzők szerint is – a következtetések más kulturális termékek (például filmek, képzőművészeti alkotások) esetében is érvényesek lehetnek. Ha (akár az alkotó halála miatt, akár más okból) kiemelt (média)figyelem irányul rájuk, az befolyásolhatja a termékek iránti keresletet.

Az elemzés elején emlegetett kétféle józan ész egyidejű igazsága azért lehetséges, mert ez a hatás csak rövid távon érvényesülhet, aztán helyreáll a „normalitás”, melynek „vége” az az elmúlás, amire Villon emlékeztet szépséges versében, másként: „hol van már a tavalyi író?” De hát ez már egy másik történet...

---

⁷ Arra ugyanakkor nem gondoltak, hogy a halott szerzőtől is jelenhet meg „új könyv”, amennyiben van, aki a hagyatékban maradt művet kiadja (Kafka), vagy akinek gyereke és/vagy szerzőtársa újabb műveket alkot a korábbi művek elé vagy mögé (Asimov vagy Herbert), illetve amikor egy halott szerző művéből film készül (Pratchett, Tolkien és még sokan mások).

HIVATKOZÁSOK

- Adamecz-Völgyi, A. (2022) Oktatási reformok hatása kérdőíves adatokon. Befolyásolják-e a reformok a részvételt, a lemorzsolódást és a válaszadást? *Közgazdasági Szemle*, 69 (11), 1298–1323. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2022.11.1298>.
- Cattaneo, M. D. – Titiunik, R. (2022) Regression Discontinuity Designs. *Annual Review of Economics*, 14(1), 821–851. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev-economics-051520-021409>.
- Hahn, J. – Todd, P. – Van der Klaauw, W. (2001) Identification and Estimation of Treatment Effects with a Regression-Discontinuity Design. *Econometrica*, 69(1), 201–209. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-0262.00183>.
- Hajdu G. – Sik E. (2023) A háztartáson belüli jövedelemeloszlás hatása a szubjektív jólétre: Egy szakadós regressziós elemzés eredményei. *Socio.hu - Társadalomtudományi Szemle*, 13(2), 28–54. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2023.2.28>.
- Lee, D. S. – Lemieux, T. (2010) Regression Discontinuity Designs in Economics. *Journal of Economic Literature*, 48(2), 281–355. <http://dx.doi.org/10.1257/jel.48.2.281>.
- Ponzo, M. – Scoppa, V. (2023) Famous after death: The effect of a writer's death on book sales. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 210, 210–225. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jebo.2023.04.014>.
- Thaler R. H. (2016) *Rendbontók - A viselkedési közgazdaságtan térnyerése*. Budapest: HVG Könyvek.